

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ: ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ: Η
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ
ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ»**

ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α.Μ.: ΜΠ16009

Επιβλέπων Καθηγητής: Παναγιώτης Γρηγορίου

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Παναγιώτης Γρηγορίου, Πέτρος Λιάκουρας, Φωτεινή Ασδεράκη

ΠΕΙΡΑΙΑΣ

Ιανουάριος 2020

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ «Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Πολιτικές στην Εκπαίδευση Κατάρτιση και Έρευνα» για την άκρως κατατοπιστική διδασκαλία τους στον τομέα των Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών. Ιδιαίτερος θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Παναγιώτη Γρηγορίου για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου αλλά και για την καθοδήγηση και τις συμβουλές που μου παρείχε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μου. Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στα μέλη της τριμελούς επιτροπής κα. Φωτεινή Ασδεράκη και κ. Πέτρο Λιάκουρα για την αμέριστη συμπαράστασή τους και για την τιμή που μου έκαναν να αξιολογήσουν την εργασία μου. Τέλος θα ήθελα να αφιερώσω την παρούσα εργασία στη σύζυγό μου για την υπομονή και τη συμπαράστασή της καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ο δηλών Δημήτριος Καραχάλιος βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

20 Ιανουαρίου 2020

Ο Δηλών

Δημήτριος Καραχάλιος

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠΕ-ΜΠΕ	Αθηναϊκό- Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων
΄Β Π.Π.	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
Δ.Α.Σ.Ε.	Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο
ΔΕΥ	Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων
Δ.Σ.Α.Π.Δ.	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕ	Ευρωπαϊκό Ένταλμα Έρευνας
ΕΕΣ	Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης
ΕΕΕΚ	Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ 2020	Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2020
ΕΛ.ΑΣ	Ελληνική Αστυνομία
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕυρΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΕ.ΜΕ.Α	Κέντρο Μελετών Ασφάλειας
ΚΕΠΠΑ	Κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας
ΜΣΕ	Μονάδα Στοιχείων Επιβατών
ΟΑΣΕ	Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΣΑ/ΗΕ	Συμβούλιο Ασφαλείας Ηνωμένων Εθνών
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για την Λειτουργία της ΕΕ
ΣτΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
Συνθ. ΕΚ	Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας

χ. ΕΑΔ	χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης
ΧΘΔΕΕ	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
11/9	11 Σεπτεμβρίου 2001
CFR-CDF	EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights
EDRi	European Digital Rights
Europol	European Police
Eurojust	European Union's Agency for judicial cooperation
FBI	Federal Bureau of Information
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights
GCED	Global Citizenship Education
HRC	Human Rights Committee
HRW	Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
PNR	Personal Name Records
RAN	Radicalization Awareness Network
RAN CoE	RAN Centre of Excellence
TREVI	Terrorism, Radicalism, Extremism and political Violence
UCARE	Universal Curriculum against Radicalization in Europe
UCR	University College Roosevelt
UNRIC	United Nations Regional Information Centre

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας απασχολεί εδώ και αιώνες τη διεθνή κοινότητα. Από τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, οπότε ήρθε στο προσκήνιο το ζήτημα της τρομοκρατίας, μέχρι και τα τρομοκρατικά χτυπήματα που συμβαίνουν στις μέρες μας, το φαινόμενο αυτό φαίνεται να αποτελεί τη σοβαρότερη απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Από τη μια, η περιφρόνηση του δικαιώματος στη ζωή από τους τρομοκράτες και η χρήση βίας και από την άλλη η ανάγκη επιβολής μέτρων εναντίον των τρομοκρατών με σκοπό τη διαφύλαξη της ασφάλειας, παραβιάζουν κατάφορα τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει τη σχέση μεταξύ της διαφύλαξης της ασφάλειας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ΕΕ ιδίως μετά την αύξηση των κατασταλτικών και των προληπτικών μέτρων από πλευράς της Ένωσης, η οποία έχει επιφέρει τη διατάραξη της επιθυμητής ισορροπίας ασφάλειας-δικαιωμάτων. Απόρροια αυτής της ανισορροπίας είναι η καταπάτηση των δικαιωμάτων και η παραβίαση των προσωπικών δεδομένων των ευρωπαίων αλλά και η πυροδότηση ενός κλίματος ισλαμοφοβίας, ακροδεξιού λαϊκισμού και αντιτρομοκρατικής υστερίας. Η εργασία ερευνά, επιπλέον, τη συμβολή της εκπαίδευσης στην άμβλυνση του φαινομένου της τρομοκρατίας και τους τρόπους με τους οποίους αυτό καθίσταται εφικτό. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες της ΕΕ για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης.

Λέξεις κλειδιά: Εκπαίδευση, Τρομοκρατία, Ανθρώπινα δικαιώματα, Ασφάλεια, Ευρωπαϊκή Ένωση

ABSTRACT

The phenomenon of terrorism has been a concern for the international community for centuries. From the 9/11 attacks, when the issue of terrorism came to the fore, and even to the terrorist attacks that are taking place nowadays, this phenomenon seems to be the most serious threat to international peace and security. On the one hand, the disregard for the right to life and the use of violence by the terrorists, and on the other hand, the need to impose measures against terrorists in order to safeguard security, violate human rights. The purpose of this thesis is to examine the relationship between security preservation and human rights protection in the EU, mainly after the increase in the Union's repressive and preventive measures, which has disrupted the desired balance of security and rights. The result of this imbalance is the violation of human rights, infringements of Europeans' personal data and the triggering of a climate of Islamophobia, far-right populism and anti-terrorist hysteria. This thesis investigates also the education's contribution to the mitigation of terrorism and the ways it can be possible. Furthermore, emphasis is given to EU's educational actions of preventing radicalization.

Keywords: Education, Terrorism, Human rights, Safety, European Union

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ABSTRACT.....	6
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	11
1.1. Σκοπός έρευνας.....	11
1.2. Ερευνητικά ερωτήματα	11
1.3. Υποθέσεις εργασίας.....	11
1.4. Διάρθρωση της εργασίας	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	14
2.1. Ιστορική αναδρομή.....	14
2.1.1. Πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας.....	14
2.1.2. Νεότερες και σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας	16
2.2. Η σημερινή μορφή τρομοκρατίας	18
2.2.1. Τα χαρακτηριστικά της «Νέας Τρομοκρατίας».....	18
2.3. Οι δυσκολίες της εννοιολογική προσέγγιση του όρου	20
2.4. Εννοιολογική προσέγγιση της τρομοκρατίας από την Ε.Ε	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΣΦΑΛΕΙΑ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΛΗΨΗΣ	25
3.1. Η Έννοια της Ασφάλειας	25
3.2. Η Ιστορική θεμελίωση της ασφάλειας.....	26
3.3. Το ιστορικό της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου	27
3.4. Η διεθνής νομική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών.....	28
3.5. Ασφάλεια και Ανθρώπινα Δικαιώματα: Οριοθετήσεις.....	29
3.6. Η έννοια του «Κράτους πρόληψης».....	32
3.7. Το Δίλημμα μεταξύ Ασφάλειας και Ελευθερίας	33
3.8. 11η Σεπτεμβρίου 2001: Η ημέρα που άλλαξε τον κόσμο.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ	39
4.1. Το ρυθμιστικό πλαίσιο της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.....	39
4.2. Ρυθμιστικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και ανθρώπινα δικαιώματα.....	42
4.3. Δικαιώματα Αθώων.....	44

4.5. Η μετά Charlie Hebdo εποχή και η άνιση μάχη ασφάλειας και ελευθερίας.....	45
4.5.1. Η ανταπόκριση στις πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις στην Ευρώπη	45
4.5.2. Οι Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (PNR).....	46
4.6. Η αντιτρομοκρατική «υστερία» εντός ΕΕ.....	48
4.6.1. Το παράδειγμα της Πολωνίας.....	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	52
5.1. Εισαγωγή.....	52
5.2. Η Συμβολή της εκπαίδευσης στη μείωση της τρομοκρατίας.....	53
5.2.1. Τρόποι αντιμετώπισης του εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης	57
5.3. Η αρνητική συμβολή της εκπαίδευσης.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	
ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	63
6.1. Εισαγωγή.....	63
6.2. Προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς	65
6.3. Δίκτυο Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση-RAN.....	67
6.4. Το πρόγραμμα TERRA και το UCARE	70
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	72
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ.....	77
Ελληνική Βιβλιογραφία	77
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	83

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας δεν είναι καθόλου πρόσφατο. Έχει μάλιστα απασχολήσει για αιώνες και συνεχίζει να απασχολεί με ακόμη μεγαλύτερη ένταση τη διεθνή κοινότητα. Παρά την πληθώρα των ορισμών, μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός και αυτό διότι αποτελεί ένα αρκετά πολύπλοκο και διαρκώς μεταλλασσόμενο φαινόμενο. Όσο όμως παραμένει θολή αυτή η έννοια, δημιουργείται μια σειρά προβλημάτων με το σημαντικότερο να είναι πως στο όνομα της αντιτρομοκρατικής δράσης έχουν διαπραχθεί τα μεγαλύτερα εγκλήματα από πλευράς των κρατών. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την έννοια της ασυμμετρίας και τις αόριστες οριοθετήσεις της.

Η τρομοκρατία συνδέεται άμεσα και με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Από τη μια, η χρήση της τυφλής βίας από του τρομοκράτες και η περιφρόνηση του υπέρτατου δικαιώματος της ζωής και από την άλλη η ανάγκη, πραγματική ή προσχηματική, επιβολής μέτρων κατά της τρομοκρατίας, παραβιάζουν κατάφορα τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η αντιτρομοκρατική πολιτική της ΕΕ έδωσε έμφαση στον τομέα της δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων γεγονός που αποτέλεσε την αιτία για περαιτέρω εμβάθυνση στα εν λόγω ζητήματα. Σταθμό στο θέμα της διαχείρισης της τρομοκρατίας αποτελεί η διάσκεψη στο Τάμπερε το 1999, με την οποία η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας παύει να αποτελεί ζήτημα εθνικής ασφάλειας των κρατών (όπως συνέβαινε μέχρι τη δεκαετία του 90). Με τη διάσκεψη αυτή ενισχύεται η δικαστική συνεργασία των κρατών-μελών προκειμένου να μετριαστούν οι διαφορές μεταξύ των νομικών συστημάτων και καθιερώνονται οι ελάχιστες ποινές για τα αδικήματα που αποτελούν τρομοκρατικές πράξεις.

Οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα της τρομοκρατίας καθώς αυτή φάνηκε να αποτελεί τη μεγαλύτερη απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Μετά το χτύπημα αυτό η ανάγκη της επίτευξης ενός κλίματος ασφάλειας, οδήγησε παγκοσμίως στην υιοθέτηση κατασταλτικών και προληπτικών μέτρων, τα οποία ταυτοχρόνως, περιόρισαν άρδην τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες. Επιπλέον τα γεγονότα αυτά δημιούργησαν τις απαραίτητες συνθήκες για την αναδιοργάνωση του θεσμικού πλαισίου και της ΕΕ και την επίσπευση από πλευράς της Επιτροπής της σχετικής νομοθεσίας. Η ισορροπία μεταξύ της ασφάλειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανατράπηκε ραγδαία σε μια εποχή στην οποία φαινόταν, τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο, να έχει κατοχυρωθεί η διαφύλαξη των δικαιωμάτων και των ελευθεριών απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία.

Σε κάθε περίπτωση, η καταστολή και η πρόληψη της τρομοκρατίας αποτελούν απαραίτητη και νόμιμη επιδίωξη των κρατών η οποία θα πρέπει να συνάδει με τις αρχές του κράτους δικαίου και με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών τους. Η σχέση μεταξύ της διαφύλαξη της ασφάλειας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών εντός της ΕΕ είναι το θέμα της παρούσας εργασίας. Πέρα από αυτό η εργασία καταπιάνεται και με το ρόλο που διαδραματίζει η εκπαίδευση στην άμβλυνση του φαινομένου και διερευνά τις εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες της ΕΕ για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού.

Η καταπολέμηση των αιτιών που είναι υπεύθυνες για τη ριζοσπαστικοποίηση και το βίαιο εξτρεμισμό έχει προσελκύσει τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας κυρίως εξαιτίας της αύξησης των τρομοκρατικών χτυπημάτων παγκοσμίως. Με μια πρώτη ματιά η εκπαίδευση φαίνεται να διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο σε αυτή την προσπάθεια. Η ανάληψη δράσης από τη νεαρή ηλικία, η διαμόρφωση κατάλληλων προτύπων, η συναναστροφή με άτομα διαφορετικών εθνικοτήτων και η διάδοση του αξιακού συστήματος της κάθε κοινωνίας είναι ορισμένα στοιχεία τα οποία μπορούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Η ΕΕ στα πλαίσια της εξάλειψης της τρομοκρατίας έχει στην κορυφή της στρατηγικής της την καταπολέμηση των αιτιών της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού. Οι προσπάθειές της συνίστανται στη συνεργασία των κρατών μελών και των εκπαιδευτικών φορέων, στην έγκαιρη ανίχνευση τέτοιου είδους φαινομένων, στην ανάπτυξη ενός διαφορετικού ύφους διδασκαλίας, στη δημιουργία εκπαιδευτικών δικτύων και στην επανένταξη των ατόμων που έχουν ήδη ριζοσπαστικοποιηθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.1. Σκοπός έρευνας

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί αν και κατά πόσο υφίσταται σύγκρουση μεταξύ της διαφύλαξης της ασφάλειας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της ΕΕ κάτω από το πρίσμα των τρομοκρατικών εξελίξεων που υφίστανται παγκοσμίως. Επιπλέον, θα εξετασθεί εάν η εκπαίδευση συμβάλει στην πρόληψη του φαινομένου και ειδικότερα ποιες είναι οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες της ΕΕ για την πρόληψη της τρομοκρατίας.

1.2. Ερευνητικά ερωτήματα

Έχοντας υπόψιν το σκοπό της εργασίας, δημιουργούνται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

1. Υφίσταται σύγκρουση ανάμεσα στη διαφύλαξη της ασφάλειας και στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός ΕΕ κάτω από το πρίσμα των τρομοκρατικών εξελίξεων που υφίστανται παγκοσμίως;
2. Με ποιόν τρόπο και σε ποιο βαθμό συμβάλει η εκπαίδευση στην άμβλυνση του φαινομένου της τρομοκρατίας και ποιες είναι οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει η ΕΕ προς αυτή την κατεύθυνση;

1.3. Υποθέσεις εργασίας

Με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν διατυπώνονται οι εξής υποθέσεις εργασίας:

Υπόθεση Α: Η αύξηση της τρομοκρατίας έχει ως αποτέλεσμα τη λήψη μέτρων για την προάσπιση της τρομοκρατίας σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Τα μέτρα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών.

Για την υιοθέτηση ή την απόρριψη της υποθέσεως αυτής θα εξετάσουμε τα κατασταλτικά και τα προληπτικά μέτρα που έχουν ληφθεί από την ΕΕ για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Πέρα από τα μέτρα που έχουν ληφθεί σε κεντρικό επίπεδο, για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου, θα εξετάσουμε τις νομοθετικές πρωτοβουλίες ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών και θα ερευνήσουμε τις γενικότερες τάσεις που διαμορφώνονται στην ΕΕ σε σχέση με τις επιπτώσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής.

Υπόθεση Β: Η εκπαίδευση συμβάλει στην πρόληψη των αιτιών που ωθούν τους νέους να υιοθετήσουν ακραίες ιδεολογίες και συμπεριφορές. Η Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική παρέχει τα κατάλληλα εργαλεία για το σκοπό αυτό και για την υιοθέτηση μιας διαπολιτισμικής και δημοκρατικής κουλτούρας από τους νέους.

Για τη μελέτη της παραπάνω υπόθεσης θα διερευνήσουμε ποια είναι γενικά η συμβολή της εκπαίδευσης (θετική ή αρνητική) στην τρομοκρατία. Στη συνέχεια θα δούμε ενδελεχώς ποιες εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες έχει αναλάβει η ΕΕ για την εξάλειψη των αιτιών που προκαλούν τη ριζοσπαστικοποίηση των νέων και την υιοθέτηση εξτρεμιστικών συμπεριφορών, αλλά και για την επανένταξη των ήδη στρατολογημένων ατόμων.

1.4. Διάρθρωση της εργασίας

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μια παρουσίαση του γενικού πλαισίου μέσα στο οποίο κινείται η εργασία. Αρχικά αναφέρεται ο σκοπός της εργασίας και τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις εργασίας. Παράλληλα επιχειρείται και μια σύντομη παρουσίαση της δομής της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάται το φαινόμενο της τρομοκρατίας σε θεωρητικό επίπεδο. Αρχικά εξετάζεται το ιστορικό πλαίσιο του φαινομένου, η πορεία του, τα χαρακτηριστικά του και οι ποικίλες μορφές που έχει λάβει μέχρι τις μέρες μας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι νεότερες και οι σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας, ενώ ιδιαίτερη μνεία γίνεται στη θεωρία των τεσσάρων κυμάτων τρομοκρατίας του Raroport. Ακολούθως αναλύεται η σημερινή μορφή της τρομοκρατίας και περιγράφονται τα χαρακτηριστικά της. Στη συνέχεια του κεφαλαίου γίνεται μια εκτενής αναφορά στις δυσκολίες που υπάρχουν σχετικά με την εννοιολογική προσέγγιση και τον ορισμό του φαινομένου ενώ το κεφάλαιο κλείνει με την εννοιολογική προσέγγιση της τρομοκρατίας από την ΕΕ.

Το τρίτο κεφάλαιο αποτελεί την προσέγγιση του διλήμματος μεταξύ της ασφάλειας και της διαφύλαξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αρχικά επιχειρείται η εννοιολογική προσέγγιση της ασφάλειας και η ιστορική της θεμελίωση από τους εθνικούς και τους διεθνείς δρώντες μέχρι τις μέρες μας. Εν συνεχεία εξετάζεται το ιστορικό πλαίσιο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών από την αρχαιότητα μέχρι και το ΄Β Παγκόσμιο Πόλεμο (οπότε ξεκινά και η διεθνοποίησή τους), αλλά και η διεθνής νομική τους κατοχύρωση όπως ισχύει μέχρι σήμερα. Αφού δοθεί το ιστορικό και εννοιολογικό πλαίσιο των εννοιών γίνεται μια προσπάθεια οριοθέτησης της μεταξύ τους σχέσης. Εάν, δηλαδή, πρόκειται για έννοιες ταυτόσημες, αντιτιθέμενες ή συμπληρωματικές και εάν στα σύγχρονα κράτη υφίσταται δίλημμα μεταξύ της διατήρησης της ασφάλειας από τη μία και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών από την άλλη. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται αναφορά και στα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, της ημέρας που κυριολεκτικά άλλαξε τον κόσμο δίνοντας προτεραιότητα στην ασφάλεια έναντι των άλλων δικαιωμάτων και φέρνοντας μέτρα υπέρμετρης καταστολής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο μελετάται η σχέση μεταξύ δικαιωμάτων και ασφάλειας εντός της ΕΕ. Σε πρώτη φάση παρουσιάζεται διεξοδικά το ρυθμιστικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Στη συνέχεια εξετάζεται εάν το πλαίσιο αυτό προστατεύει ή καταπατά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ειδική αναφορά γίνεται στην καταπάτηση των δικαιωμάτων των αθώων πολιτών και στην παραβίαση των προσωπικών δεδομένων στα πλαίσια της υιοθέτησης μέτρων πρόληψης, παρακολούθησης και ανταλλαγής δεδομένων από την πλευρά της Ένωσης. Στη συνέχεια του κεφαλαίου περιγράφεται η εντατικοποίηση των αντιτρομοκρατικών μέτρων (βλ. νέα PNR) εξαιτίας του κλίματος ανασφάλειας που δημιουργήθηκε μετά τα πρόσφατα τρομοκρατικά χτυπήματα εντός της ΕΕ, απόρροια των οποίων ήταν η ανάδυση των φαινομένων της ισλαμοφοβίας, της αντιτρομοκρατικής υστερίας και του ακροδεξιού λαϊκισμού (βλ. παράδειγμα Πολωνίας).

Το Πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει τη σχέση της εκπαίδευσης με την τρομοκρατία. Στην αρχή του κεφαλαίου γίνεται αναφορά στη συμβολή της εκπαίδευσης στην πρόληψη των φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης των νέων. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται συγκεκριμένοι τρόποι αντιμετώπισης του εξτρεμισμού όπως η προώθηση της αγωγής του πολίτη, η κριτική εκπαίδευση, η θρησκευτική παιδεία και ο μιντιακός γραμματισμός και περιγράφονται συγκεκριμένες μέθοδοι διδασκαλίας που μπορούν να προωθήσουν αυτές τις προσεγγίσεις. Στο τέλος του κεφαλαίου γίνεται αναφορά και στην αρνητική επίδραση που μπορεί να έχει η εκπαίδευση σε σχέση με την τρομοκρατία καθώς υπό ορισμένες συνθήκες δύναται να πυροδοτήσει τη ριζοσπαστικοποίηση των εκπαιδευόμενων.

Το έκτο κεφάλαιο εστιάζει στις εκπαιδευτικές πολιτικές της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Στο κεφάλαιο αυτό παρακολουθούμε τις ενέργειες της ΕΕ για την προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς αλλά και τη γενικότερη συμβολή της μέσω της δημιουργίας δικτύων κατά της ριζοσπαστικοποίησης, όπως το δίκτυο RAN, προγραμμάτων κατά της ριζοσπαστικοποίησης, όπως το UCARE, πλατφορμών διασύνδεσης, όπως το eTwinning, τη στήριξη των προγραμμάτων ανταλλαγών όπως το Erasmus και την παροχή υποστηρικτικού υλικού.

Το τελευταίο μέρος της εργασίας είναι τα συμπεράσματα τα οποία αποτελούν το ερευνητικό επιστέγασμα της εργασίας. Στο σημείο αυτό γίνεται μια αποτίμηση της εργασίας, εξάγονται τα τελικά συμπεράσματα και απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

2.1. Ιστορική αναδρομή

Σύμφωνα με το Βαμβούκο (1991, σ. 1617), υπάρχει ασάφεια σχετικά με τις καταβολές της τρομοκρατίας. Μερικοί διεθνολόγοι τοποθετούν τις ρίζες της τρομοκρατίας στην κατεδάφιση του ναού των Φιλισταίων από τον Σαμψών, ενώ άλλοι ισχυρίζονται πως ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε στη Γαλλία την περίοδο μετά τη Γαλλική επανάσταση (1789-1794), από την τότε κυβέρνηση, με σκοπό τον εκφοβισμό. Υπάρχει, επίσης, και η άποψη που θέλει τον όρο αυτό να πρωτοεμφανίζεται τον 19^ο αιώνα μέσω των κινήσεων των αναρχικών, που είχαν ως στόχο τις δολοφονίες ηγεμόνων και στρατιωτικών.

Για τις ανάγκες κατανόησης του φαινομένου, η ιστορία της τρομοκρατίας δύναται να διαιρεθεί, λαμβάνοντας ως όριο τη Γαλλική Επανάσταση, σε δύο ευρύτερες χρονικές περιόδους. Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τις «πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας», δηλαδή τις μορφές εκείνες που τοποθετούνται χρονικά πριν τη Γαλλική Επανάσταση, ενώ η δεύτερη περίοδος περιλαμβάνει τις «νεότερες και σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας».

2.1.1. Πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας

Οι πρώτες μορφές τρομοκρατίας εμφανίζονται ήδη στις οργανωμένες κοινωνίες του αρχαίου κόσμου. Ο Στράβωνας έγραψε πως στις 21 Ιουλίου του 356 π.Χ., ημέρα γέννησης του Μ. Αλεξάνδρου, ο Ηρόστρατος πυρπόλησε το Ναό της Θεάς Αρτέμιδος που βρισκόταν στην Έφεσο¹, με στόχο να μείνει το όνομά του στην Ιστορία. Η πράξη του αυτή τον έφερε αντιμέτωπο με βασανιστήρια και θάνατο αλλά και απαγόρευση κάθε είδους μνείας του ονόματός του. Όμως χάρη στον «ανυπάκουο» Στράβωνα ο εκκεντρικός αυτός εμπρηστής άφησε το σημάδι του στην Ιστορία με την πράξη του να λογίζεται ως η πρώτη τρομοκρατική ενέργεια στην Ιστορία.

Άλλοι θεωρούν, επίσης, ως μορφές τρομοκρατίας τη δολοφονία του τυράννου Ιπάρχου (514 π.Χ.) απ' τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα, αλλά και τη δολοφονία του Φιλίππου Β' (336 π.Χ.), Πατέρα του Μ. Αλεξάνδρου.

Την περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας πολλές πολιτικές ομάδες αναλαμβάνουν διάφορες μορφές δράσεων εναντίον των αντιπάλων τους με στόχο την απόκτηση ή την εξασφάλιση εξουσίας. Βεβαίως, οι όροι τρομοκράτης και τρομοκρατία δεν υφίστανται την εποχή εκείνη, όμως, το φαινόμενο αυτό ήταν πολύ έντονο καθώς υπήρχαν πράξεις τρόμου και βίας που συχνά κατέληγαν σε απορρύθμιση της κοινωνίας (Κυριακίδης, 2002, σ. 6-10). Η δολοφονία του Τιβερίου Γράκχου, δημάρχου της Ρώμης και του αδερφού του, Γάιου, κατά τα έτη 133 π.Χ. και 121 π.Χ. αντίστοιχα, θεωρείται ως έναρξη αυτού του καθεστώτος τρόμου και πολιτικής ανωμαλίας. Αλλά και κατά την

---

¹ Ο ναός αυτός συγκαταλεγόταν στα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου.

περίοδο της δικτατορίας του Σύλλα (82-81 π.Χ.) κατά την οποία για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η πρακτική των προγραφών, τα θύματα ίσως ξεπέρασαν τις 4.500. Ένα δεύτερο κύμα προγραφών ξεσπά την περίοδο της τριανδρίας (43-42 π.Χ.) με αποτέλεσμα τη θανάτωση 300 συγκλητικών και 2.000 ατόμων από την τάξη των Ιππέων (Κυριακίδης, 2002, σ. 9).

Από τις πιο γνωστές ομάδες-προπομπούς των σύγχρονων τρομοκρατικών οργανώσεων είναι οι Ζηλωτές/Σικάριοι², οι οποίοι έδρασαν στην Παλαιστίνη τον 1^ο αιώνα π. Χ. (Ρίτσαρντσον, 2004, σ. 64). Οι Ζηλωτές επεδίωκαν τον ξεσηκωμό των Ιουδαίων εναντίον των Ρωμαίων κατακτητών τους. Ο στόχος τους ήταν διπλός: αφενός ήθελαν με τη χρήση βίας να επιβάλουν την αυστηρότητα στις θρησκευτικές τους πρακτικές, αφετέρου ήθελαν να εκδιώξουν τους Ρωμαίους και να μείνουν ανεξάρτητοι (Chaliand and Blin, 2007, σ. 57).

Κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας η καταστολή της Στάσης του Νίκα το 532 μ.Χ. , η οποία είχε σαν αποτέλεσμα το σφαγιασμό 35.000 ανθρώπων, αλλά και η περίοδος που ο εκατόνταρχος Φωκάς βρισκόταν στην εξουσία (602-610 μ.Χ.) και κατά την οποία συνέβησαν μαζικές δολοφονίες αριστοκρατών και αξιωματούχων, μπορούν να θεωρηθούν σαν χρήση τρομοκρατίας υποκινούμενης από την εξουσία (Λουγγής, 2002, σ. 12-15).

Μια άλλη θρησκευτική ομάδα της ισλαμικής θρησκείας ήταν οι Ασασίνοι, οι οποίοι έδρασαν στην περιοχή της Μ. Ανατολής από τον 11^ο έως τον 13^ο αιώνα όταν τους εξαφάνισαν οι Μογγόλοι (Ρίτσαρντσον, 2004, σ. 67). Στόχος της ομάδας αυτής ήταν η κάθαρση του Ισλάμ από τη σέκτα των Σουνιτών, γεγονός που είχε θρησκευτικές και πολιτικές προεκτάσεις. Ο Ασασίνοι, όπως και οι Ζηλωτές, διέπρατταν τις δολοφονίες του σε δημόσιους χώρου εκμεταλλευόμενοι το μεγάλο πλήθος κόσμου για να αντισταθμίσουν με αυτό τον τρόπο την απουσία ΜΜΕ (Chaliand and Blin, 2007, σ. 75)

Τέλος, μια ακόμα θρησκευτική ομάδα, αυτή τη φορά της ινδουιστικής θρησκείας, ήταν οι Θαγκ, οι οποίοι δρούσαν στην Ινδία για περίπου έξι αιώνες μέχρι το 19^ο αιώνα όταν εξολοθρεύθηκαν από τους Βρετανούς. Οι Θαγκ ήταν η μακροβιότερη και η πιο καταστρεπτική ομάδα στην ιστορία της τρομοκρατίας με περισσότερο από μισό εκατομμύριο θύματα στο ενεργητικό της. Δολοφονούσαν αθώους περαστικούς με ένα μεταξωτό μαντήλι, προσφέροντας τους ως θυσία στη θεά Κάλι (Ρίτσαρντσον, 2004, σ. 70).

Από τα παραπάνω και κυρίως από τη δράση των Ζηλωτών, των Ασασίνων και των Θαγκ οι οποίοι παρουσιάζουν πολλά κοινά με τις σύγχρονες τρομοκρατικές οργανώσεις (εκτέλεση του θελήματος του θεού, κατάκτηση μιας «ιερής γης»), καταδεικνύεται ότι η τρομοκρατία δεν αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο (Chaliand and Blin, 2007, σ. 77).

---

² Στις πρακτικές τους συγκαταλέγονταν η χρήση σιλιέτου (σίκα), η ομηρία, η άμεση αντιπαράθεση με το στρατό και κυρίως οι δολοφονίες.

2.1.2. Νεότερες και σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας

Την περίοδο της Γαλλικής επανάστασης, η τρομοκρατία αρχίζει να επηρεάζει την οργανωμένη κοινωνία καθώς αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Έτσι, στη συνέλευση του 1793 αποφασίζεται η υιοθέτηση ενός συνόλου μέτρων που είχαν ως στόχο να ελέγχουν τη συμπεριφορά των πολιτών αλλά και να προβλέπουν τη σκληρή τιμωρία τους σε περίπτωση παρέκκλισης από τους κανόνες που είχε θεσπίσει η ίδια η επανάσταση (Στυλιανέας, 1993, σ. 9-11). Με αυτό τον τρόπο το νέο επαναστατικό καθεστώς εκτέλεσε χιλιάδες άτομα που θεωρούσε ότι εναντιώνονταν σε αυτή την πολιτική μεταβολή της Γαλλικής κοινωνίας, κυρίως αριστοκρατικής καταγωγής, δίνοντας στην περίοδο το χαρακτηρισμό της ως «κυριαρχίας του τρόμου» (Μπόση, 2000, σ. 20)

Με ορόσημο, λοιπόν, τη Γαλλική επανάσταση, μεταβαίνουμε στις νεότερες μορφές τρομοκρατίας. Το 2002, ο Ντέιβιντ Ράποπορτ, καθηγητής τρομοκρατίας και αντιτρομοκρατίας, δημοσιεύει τη μελέτη του με τίτλο «Τα Τέσσερα Κύματα της Σύγχρονης Τρομοκρατίας». Η μελέτη αυτή θεωρείται σήμερα μία από τις καλύτερες αναλύσεις για το θέμα αυτό (Rapoport, 2002).

Σύμφωνα με τον Rapoport, τα τέσσερα κύματα είναι τα εξής: Ο αναρχισμός, το αντιαποικιακό, το νέο-αριστερό και ο θρησκευτικός εξτρεμισμός. Καθένα από αυτά τα κύματα έχει διάρκεια ζωής 20 ως 45 έτη.

Πρώτο κύμα: Αναρχισμός

Το κύμα αυτό ξεκίνησε στις αρχές του 1880 από τη Ρωσική Αυτοκρατορία και εξαπλώθηκε αργότερα σε όλο τον κόσμο. Διήρκεσε για 40-45 χρόνια. Καρπός του κινήματος αυτού ήταν η δημιουργία της τρομοκρατικής οργάνωσης «Γη και Ελευθερία» στις δράσεις της οποίας ανήκε εκτός των άλλων και η δολοφονία του Τσάρου της Ρωσίας Αλέξανδρου Β' (1881). Από το 1890 το κίνημα αυτό μεταφέρεται και στη Δύση με αποτέλεσμα τη δολοφονία πολλών πολιτικών και θρησκευτικών ηγετών από ανάλογο είδους τρομοκρατικές οργανώσεις.³

Δεύτερο κύμα: Άντι-Αποικιακό

Μετά τη Συνθήκη Ειρήνης των Βερσαλλιών, η οποία επισφράγισε τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, και μέχρι τη δεκαετία του 1960, η έννοια της τρομοκρατίας λαμβάνει διαφορετική διάσταση καθώς αρχίζουν να δημιουργούνται σε πολλές χώρες ένοπλες ομάδες, οι οποίες είχαν ως στόχο την απελευθέρωση των χωρών αυτών από το καθεστώς της αποικίας, το οποίο όριζε η εν λόγω συνθήκη. Από τις πιο γνωστές τρομοκρατικές οργανώσεις της εποχής είναι ο «Ιρλανδικός Απελευθερωτικός Στρατός», το «Εθνικό Μέτωπο Απελευθέρωσης της Αλγερίας» και ο «Εθνικός Στρατιωτικός Οργανισμός της Γης του Ισραήλ». Οι ομάδες αυτές, που αυτοαποκαλούνταν και ως «μαχητές της ελευθερίας», εφάρμοσαν κυρίως την τακτική του ανταρτοπόλεμου (Weinberg, 2005).

---

³ Η εποχή έχει μείνει γνωστή ως «ο χρυσός αιώνας των δολοφόνων»

Τρίτο κύμα: Νέο- Αριστερό

Το 1960, ξεκινά το τρίτο κύμα τρομοκρατίας, ως αντίδραση στον Ψυχρό Πόλεμο και στον Πόλεμο στο Βιετνάμ, από αριστερές οργανώσεις. Κύρια χαρακτηριστικά αυτού του τρίτου κύματος είναι το «αντάρτικο πόλεων», οι βομβιστικές επιθέσεις, οι αεροπειρατείες και οι ομηρείες. Μερικές από τις πιο γνωστές ομάδες ήταν οι Weathermen στην Αμερική, οι Ερυθρές Ταξιαρχίες στην Ιταλία, ο Φράξια Κόκκινος Στρατός τη Γερμανία και η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (Rapoport, 2002).⁴

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρίτου κύματος ήταν η τρομοκρατική επίθεση στους Θερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες του 1972 στο Μόναχο από τη Παλαιστινιακή τρομοκρατική οργάνωση Μαύρος Σεπτέμβρης που απήγαγε την Ισραηλινή αποστολή και σκότωσε 9 αθλητές και έναν αστυνομικό με τελικό απολογισμό 17 νεκρούς (Weinberg, 2005).

Το εν λόγω κύμα άρχισε να φθίνει μετά από τις συντονισμένες ενέργειες των κρατών αποδεκτών της τρομοκρατικής βίας αλλά και μετά από τις αλλαγές που επήλθαν διεθνώς, όπως η αποσάθρωση της Ε.Σ.Σ.Δ. και η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη, η μετάλλαξη της Κίνας σε μια καπιταλιστική χώρα και η εισβολή του Ισραήλ στο Λίβανο το 1982, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια αρκετών βάσεων εκπαίδευσης τρομοκρατών (Rapoport, 2002).

Τέταρτο κύμα: Θρησκευτικό κύμα /Θρησκευτικός εξτρεμισμός

Μετά από τις παραπάνω εξελίξεις, έχουμε τη δεκαετία του 80 την εμφάνιση του τέταρτου κύματος τρομοκρατίας το οποίο συνεχίζει μέχρι τις μέρες μας. Η εισβολή της Σοβιετικής ένωσης στο Αφγανιστάν το 1979, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την αναγέννηση των Μουτζαχεντίν⁵, η Ιρανική επανάσταση αλλά και η έλευση του νέου αιώνα για το μουσουλμανικό ημερολόγιο κατά τον οποίο θα ερχόταν ο λυτρωτής, είναι μερικά από τα γεγονότα που συνέβαλαν στην εμφάνιση του τέταρτου αυτού κύματος (Rapoport, 2002).

Χαρακτηριστικά αυτού του κινήματος είναι κυρίως οι επιθέσεις αυτοκτονίας, αλλά και οι επιθέσεις που μπορούν να επιφέρουν πολλούς θανάτους όπως οι βομβιστικές επιθέσεις και η χρήση χημικών και μη συμβατικών όπλων (βλ. τα αεροπλάνα που έπεσαν στους δίδυμους πύργους της Ν. Υόρκης στις 11 Σεπτεμβρίου 2001). Επιπλέον παρατηρούμε πως αυτή η νέα μορφή τρομοκρατίας έχει περισσότερο θρησκευτικά χαρακτηριστικά παρά πολιτικά ή ιδεολογικά όπως συνέβαινε παλαιότερα. Έτσι, αρχίζουν να περιορίζονται οι στοχευμένες δολοφονίες και απαγωγές, ενώ οι όποιες ομηρίες συμβαίνουν δεν είναι στοχευμένες (Weinberg, 2007, σ.37-47).

---

⁴ Στην Ελλάδα έχουμε τότε τη γένεση της 17 Νοέμβρη και του Λαϊκού Επαναστατικού Αγώνα.

⁵ Οι Μουτζαχεντίν (Ιεροί Πολεμιστές) βοηθήθηκαν αρκετά από τις ΗΠΑ σε χρήματα, πολεμικό υλικό και εκπαίδευση, στην προσπάθειά τους να απομακρύνουν του Σοβιετικούς από το Αφγανιστάν. Αφού τα κατάφεραν, πολλοί επέστρεψαν στις πατρίδες τους όπου και συνέχισαν την τζιχάντ. Ένα από αυτούς ήταν και ο Οσάμα Μπιν Λάντεν.

2.2. Η σημερινή μορφή τρομοκρατίας

Εάν μελετήσουμε τη θεωρία των κυμάτων του Rapoport, θα διαπιστώσουμε πως η τρομοκρατία, αν και είναι σύγχρονο, σχετικά, φαινόμενο, έχει μια διαρκή παρουσία στην ανθρώπινη ιστορία για περισσότερο από έναν αιώνα. Καθ' όλη αυτή την περίοδο το φαινόμενο παρουσιάζεται χωρίς σημάδια ύφεσης, ενώ φαίνεται πως ακολουθεί τις αλλαγές στο εκάστοτε σύστημα εξουσίας. Έτσι καθώς η παγκοσμιοποίηση και οι διεθνείς εξελίξεις αλλάζουν το υφιστάμενο θεσμικό και πολιτισμικό πλαίσιο δημιουργώντας μια νέα παγκόσμια τάξη, η τρομοκρατία καλείται να προσαρμοστεί σε αυτές τις αλλαγές και έτσι μετεξελίσσεται (Σκουλάς, 2015 σ. 76).

Σύμφωνα με τον Rapoport, η σημερινή μορφή τρομοκρατίας μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Νέα Τρομοκρατία». Στηριζόμενοι στη θεωρία του μπορούμε να συμπεράνουμε πως η τρομοκρατική απειλή θα συνεχίσει να υφίσταται εφόσον δεν έχουν εκλείψει οι αιτίες που οδηγούν σε τέτοιου είδους συμπεριφορές όπως για παράδειγμα η περιθωριοποίηση ανθρώπων από την κοινωνία και την εξουσία, η έλλειψη του αισθήματος κοινωνικής δικαιοσύνης και η υιοθέτηση ακραίων θρησκευτικών και εθνικιστικών εκδηλώσεων βίας (Martin, 2013, σ.507-508).

2.2.1. Τα χαρακτηριστικά της «Νέας Τρομοκρατίας»

Ένα από το πιο βασικά γνωρίσματα της «νέας τρομοκρατίας» είναι ο θρησκευτικός της χαρακτήρας και κυρίως η θρησκεία του Ισλάμ. Σταδιακά παρατηρούμε πως εγκαταλείπεται ο εθνικιστικός προσανατολισμός αυτών των οργανώσεων, ενώ αυξάνεται ο θρησκευτικός τους χαρακτήρας με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται το φαινόμενο της υπερεθνικότητας της τρομοκρατίας. Με αυτό τον τρόπο έχουμε την εμφάνιση της Ισλαμικής τρομοκρατίας, κυρίως μετά την Ιρανική επανάσταση. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι να μην περιορίζεται η δράση αυτών των οργανώσεων στα πλαίσια των κρατών τους, αλλά να μεταφέρεται και σε άλλα κράτη, είτε επειδή έχουν αντικρουόμενα συμφέροντα ή εμποδίζουν την ανάπτυξή τους, είτε επειδή θέλουν να ευαισθητοποιήσουν την κοινή γνώμη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και ως αντίποινα κατά των δυτικών κρατών που στρέφονται εναντίον τους (Hoffman, 2006, σ. 85-86).

Όπως διαπιστώσαμε, η τρομοκρατία ακολουθεί τις παγκόσμιες μεταβολές της κοινωνίας εφόσον αυτή είναι το πεδίο μέσα στο οποίο δρα. Η παγκοσμιοποίηση των συναλλαγών, η επέκταση των επικοινωνιών όπως και η εκρηκτική αύξηση των ΜΜΕ και των κοινωνικών δικτύων, οδήγησε τις διεθνείς τρομοκρατικές οργανώσεις να εγκαταλείψουν τους παραδοσιακούς στόχους όπως δημόσια κτίρια ή απαγωγές και δολοφονίες προσωπικοτήτων και να στραφούν σε εντυπωσιακά χτυπήματα που θα προκαλούσαν τη διεθνή κοινή γνώμη (Martin, 2013, σ 509).

Ουσιαστικά οι περισσότερες σύγχρονες τρομοκρατικές επιθέσεις βασίζονται στον ψυχολογικό πόλεμο ο οποίος καθίσταται εργαλείο για την επίτευξη των στόχων τους, μέσω της δημιουργίας φόβου και άγχους στον πληθυσμό. Γι' αυτό και δεν απευθύνονται κυρίως σε κάποιον συγκεκριμένο στόχο, αλλά περισσότερο σε μια ομάδα

που συμβολίζει τον ευρύτερο στόχο του οργανισμού (Αμερικανοί, Ισραηλινοί, "άπιστοι", Δυτικοί κ.λπ.). Οι επιθέσεις αυτές εντείνουν την αίσθηση του άγχους που αισθάνεται η ομάδα-στόχος, γεγονός που οδηγεί τους πολίτες να πιέσουν τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων και την κυβέρνησή τους να αλλάξει πολιτικές και να συμφωνήσουν στα αιτήματα των τρομοκρατών. Ορισμένα από τα μηνύματα που αποστέλλουν οι τρομοκρατικές οργανώσεις μέσω των επιθέσεων τους περιλαμβάνουν (Ganor, 2009, σ.26):

- Αβεβαιότητα - Η τυχαιότητα της επίθεσης εμπεριέχει μια αίσθηση αβεβαιότητας στο κοινό όσον αφορά στο αίσθημα ασφάλειας, προκαλώντας τον φόβο ότι κάποιος θα μπορούσε να είναι το επόμενο θύμα.
- Ευπάθεια - Μια τρομοκρατική επίθεση μπορεί να λάβει χώρα οπουδήποτε και οποτεδήποτε, κάνοντας όλους τους πολίτες να αισθάνονται ευάλωτοι.
- Αδυναμία – Ο κρατικός μηχανισμός πολλές φορές δεν μπορεί να απομακρύνει ή να αποτρέψει επιθέσεις ή να προστατεύσει τους πολίτες.
- Εξατομίκευση – Μπορεί εσείς ή κάποιος οικείος σας να μην τραυματίστηκε σε μια πρόσφατη επίθεση, αλλά αφού το θύμα έχει το ίδιο προφίλ με εσένα, μπορεί να είσαι εσύ το επόμενο θύμα.
- Δυσανάλογο τίμημα- Το τίμημα που καλείται να πληρώσει το άτομο εξαιτίας της πολιτικής της κυβέρνησής του είναι πολύ υψηλό. Γι' αυτό τον λόγο πρέπει να ενεργήσει για να αλλάξει εθνικές και διεθνείς προτεραιότητες με τρόπο που θα εξυπηρετεί τους στόχους της τρομοκρατίας.
- Εκδίκηση – Επειδή ο πολίτης υποφέρει εξαιτίας των ενεργειών της κυβέρνησης κατά της τρομοκρατικής οργάνωσης και των υποστηρικτών της, είναι προς το συμφέρον του να πιέσει την κυβέρνηση να αποφύγει τέτοιου είδους πρακτικές.

Με άλλα λόγια, οι επιθέσεις αυτές αποσκοπούν στο να δημιουργήσουν άγχος στην ομάδα στόχο σε επίπεδο δυσανάλογο με τις πραγματικές δυνατότητες της τρομοκρατικής οργάνωσης, αναγκάζοντας τα μέλη του πληθυσμού-στόχου να μετατοπίσουν το κέντρο βάρους από την εθνική ασφάλεια στην προσωπική ασφάλεια. Οι πολίτες, δηλαδή, αισθάνονται μια αυξανόμενη απειλή από την τρομοκρατία, η οποία μπορεί να θεωρηθεί από το κοινό ως τροφοδοτούμενη σε μεγάλο βαθμό από τις υποτιθέμενες επικίνδυνες πολιτικές της κυβέρνησης. Αυτή είναι και η στρατηγική της σύγχρονης τρομοκρατίας, με βάση την οποία το κοινό θα πιέσει τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων να αλλάξουν τις πολιτικές τους με τρόπο που να ταιριάζει με τα συμφέροντά τους ή ζητά μια αλλαγή στη διοίκηση που θα δημιουργήσει ευνοϊκότερες πολιτικές για τις τρομοκρατικές ομάδες. Προκειμένου να δημιουργηθεί αυτό το συναίσθημα του φόβου, οι τρομοκρατικές οργανώσεις συχνά επιλέγουν να κλιμακώσουν τη δραστηριότητά τους με τέτοιο τρόπο ώστε να σοκάρουν το κοινό. Γι' αυτό και επιλέγουν πολλές φορές απρόβλεπτους στόχους με σκοπό να προσελκύσουν διεθνή κάλυψη των μέσων ενημέρωσης. Η συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης αποτελεί κεντρικό σημείο στη στρατηγική της σύγχρονης τρομοκρατίας. Χωρίς την κάλυψη των ΜΜΕ, μια τρομοκρατική οργάνωση έχει ελάχιστες ευκαιρίες να μεταφέρει το μήνυμά της, πολύ περισσότερο να σοκάρει ή να τρομάξει τον πληθυσμό-στόχο της. Αναμφισβήτητα η επιτυχία μιας σύγχρονης τρομοκρατικής εκστρατείας εξαρτάται από τη δημοσιότητα που λαμβάνει. Ο "δημοσιογράφος και η κάμερα είναι οι καλύτεροι φίλοι της τρομοκρατίας" (Ganor, 2009, σ. 27)

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των σύγχρονων τρομοκρατικών οργανώσεων που σχετίζεται με το στοιχείο της υπερεθνικότητας που προαναφέραμε, είναι η διεθνής σύνδεση των τρομοκρατικών οργανώσεων οι οποίες μοιράζονται τα ίδια ιδεώδη και έχουν παρόμοιους στόχους αλλά και παρόμοιες ανάγκες. Το γεγονός αυτό πολλαπλασιάζει την παράνομη δράση τους και δημιουργεί μια αίσθηση ομοψυχίας.

Όσον αφορά στον αριθμό των μελών, σε αντίθεση με τις τρομοκρατικές οργανώσεις του παρελθόντος οι οποίες αριθμούσαν εκατοντάδες, ακόμα και χιλιάδες μέλη, οι σύγχρονες τρομοκρατικές οργανώσεις μπορεί να αποτελούνται και από ελάχιστα άτομα, γεγονός που κάνει αρκετά πιο απρόβλεπτη τη δράση τους και δυσχεραίνει τον εντοπισμό τους. Επιπλέον, οι σύγχρονες οργανώσεις δεν είναι αυστηρά ιεραρχημένες⁶ αλλά παρουσιάζουν ρευστή δομή χωρίς αυτό να συνεπάγεται μικρότερη αποτελεσματικότητα (Kushner, 2003, σ. 363). Πρόκειται, ουσιαστικά για μια δομή δικτύου γεγονός στο οποίο συνέβαλε καθοριστικά η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας και των τηλεπικοινωνιών. Τα μέλη του δικτύου αυτού μπορεί να έχουν επικοινωνία και καθοδήγηση από ένα άλλο δίκτυο ή από κάποιον ηγέτη χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει πως δεν μπορούν να δράσουν ανεξάρτητα⁷. Με αυτή τη μορφή οργάνωσης τα δίκτυα είναι δύσκολα ανιχνεύσιμα ενώ ο εντοπισμός μιας ομάδας δε συνεπάγεται και την ανίχνευση ολόκληρου του δικτύου (Hoffman, 2006, σ. 38).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό της σύγχρονης τρομοκρατίας είναι ότι δεν υπάρχει κράτος υποστηρικτής. Με αυτό τον τρόπο οι οργανώσεις λειτουργούν ανεξέλεγκτα και αδιάκριτα καθώς δεν έχουν να λογοδοτήσουν κάπου. Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει τους τρομοκράτες να στραφούν σε παράνομες πηγές χρηματοδότησης όπως η πειρατεία, η διακίνηση ναρκωτικών, οι οικονομικές απάτες αλλά και στη χρηματοδότηση από τη διασπορά ή από δωρεές.

Τέλος, όσον αφορά στον τρόπο δράσης των σύγχρονων τρομοκρατικών οργανώσεων θα πρέπει να αναφέρουμε τη συχνή χρήση των επιθέσεων αυτοκτονίας, κυρίως μετά τη δεκαετία του 80 αλλά και η όλο και μεγαλύτερη πιθανότητα χρήσης όπλων μαζικής καταστροφής όπως βιολογικά, χημικά ή ακόμα και πυρηνικά (η χρήση των τελευταίων από τους τρομοκράτες δε θεωρείται αρκετά πιθανή καθώς η κατασκευή τους και η χρήση τους απαιτεί ειδικές εγκαταστάσεις, γνώσεις και πόρους (Μπόση, 1999, σ. 179)

2.3. Οι δυσκολίες της εννοιολογική προσέγγιση του όρου

Η προσπάθεια εξεύρεσης ενός ορισμού για την τρομοκρατία έχει απασχολήσει διεθνώς πάρα πολλούς φορείς όπως κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς, σχολές πολιτικής σκέψης, ακαδημαϊκά και άλλα ερευνητικά ιδρύματα, αλλά και αξιόλογους επιστήμονες χωρίς, όμως, κάποιο ικανοποιητικό αποτέλεσμα κυρίως λόγω των ποικίλων δράσεων

---

⁶ Οι παλαιότερες οργανώσεις ακολουθούσαν οργανωτική δομή επιχείρησης, δηλαδή δομή κάθετης και οριζόντιας ιεραρχίας.

⁷ Παραδείγματα αυτής της δομής αποτελούν οι οργανώσεις οι οποίες πραγματοποίησαν τις επιθέσεις στο Λονδίνο και τη Μαδρίτη.

και εκφάνσεών της, των ιδεολογικών αντιθέσεων, αλλά και των αντιμαχόμενων σκοπών για τους οποίους χρησιμοποιείται.

Ήδη, από το 1960 όταν και ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες ορισμού της, κατέστη σαφές πως επρόκειτο για ένα αρκετά δύσκολο έργο κυρίως διότι η λέξη τρομοκρατία από μόνη της προκαλεί στους ακροατές δυσάρεστους συνειρμούς αλλά και επειδή υπάρχει ασυμφωνία για το πότε μια βίαιη πράξη θεωρείται τρομοκρατική. Μάλιστα ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τους ανθρώπους για την αποδοκιμασία πολλών φαινομένων που δεν τους αρέσουν, χωρίς να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τον ακριβή προσδιορισμό της (Chaliand and Blin, 2007, σ. 12-13)

Επιπλέον, η δημιουργία ενός ορισμού για ένα φαινόμενο εξυπηρετεί, πολλές φορές, διάφορες σκοπιμότητες σε κάθε κυβέρνηση, διαφορετικές αντιδράσεις σε κάθε κοινωνία αλλά και διαφορετικές ακαδημαϊκές προσεγγίσεις. Αποτέλεσμα αυτών των διαφωνιών είναι η αδυναμία εξεύρεσης μιας κοινής πολιτικής για την αντιμετώπισή της (Μπόση, 2000, σ. 69-72). Χαρακτηριστικό της κατάστασης αποτελεί το γεγονός πως μια έρευνα που έγινε το 1988 στο πανεπιστήμιο του Leiden από τους Albert Jongman και Alex Schmid, κατέδειξε 109 ορισμούς για την τρομοκρατία (Merari, 1993, σ. 214).

Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, τρεις είναι οι φορείς από τους οποίους αντλούμε ορισμούς για την τρομοκρατία: η (κρατική) εξουσία, η ακαδημαϊκή κοινότητα και οι ίδιες οι τρομοκρατικές οργανώσεις. Ο πρώτος φορέας, το κράτος, ορίζει την τρομοκρατία με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να ευνοούνται οι πολιτικές του επιλογές και να παρεμποδίζονται οι αντίπαλοι της εξουσίας, χωρίς να συνυπολογίζει ότι στην προσπάθεια αυτή μπορεί και το ίδιο το κράτος να ασκεί τρομοκρατία. Όσον αφορά στην ακαδημαϊκή κοινότητα, αυτή εξετάζει το ζήτημα με μεγαλύτερη αντικειμενικότητα. Παρόλα αυτά δεν λείπουν κι εδώ οι διαφορετικοί ορισμοί και οι διαφωνίες. Από την άλλη, οι τρομοκράτες αρνούνται την άσκηση τρομοκρατικής βίας από την πλευρά τους, υποστηρίζοντας πως μόνη τρομοκρατία που ασκείται προέρχεται από το κράτος. Για το λόγο αυτό επιλέγουν ονόματα που δεν είναι αρνητικά φωτισμένα αλλά τονίζουν το στοιχείο της πολιτικής δράσης που έχουν ή της απελευθέρωσης (Λαϊκό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης), το στοιχείο της άμυνας (Εβραϊκή Οργάνωση Άμυνας), ή το στοιχείο της εκδίκησης για χάρη του δικαίου (Κομάντος Δικαιοσύνης για την Αρμένικη Γενοκτονία) (Hoffman, 2006, σ. 21-22).

Τα παραπάνω κάνουν φανερό το λόγο για τον οποίο έχει επικρατήσει να λέγεται η φράση: «one man's terrorist is another man's freedom fighter»⁸ από αυτούς ασχολούνται με την τρομοκρατία (Weitzman and Kew, 2002). Η απόφαση, δηλαδή, για το ποιόν θα θεωρήσεις τρομοκράτη είναι ουσιαστικά υποκειμενική και εξαρτάται από ποια σκοπιά βλέπεις τα πράγματα και από το αν είσαι ευνοϊκά διακείμενος απέναντι στην υπό εξέταση ομάδα ή άτομο, αλλά και ποια πολιτικά συμφέροντα εξυπηρετείς τη δεδομένη χρονική στιγμή (Hoffman, 2006, σ. 23).

Την προσπάθεια ορισμού της τρομοκρατίας δυσχεραίνει και το γεγονός ότι συχνά είναι δύσκολο να ξεχωρίσουμε την τρομοκρατία από τις έννοιες του επαναστάτη και του ανταρτοπόλεμου. Αυτό συμβαίνει γιατί και ο ανταρτοπόλεμος αλλά και ο επαναστάτης

---

⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Κούρδοι, οι αγώνες των οποίων για αυτοδιάθεση ονομάζονται ως τρομοκρατία από τη διεθνή κοινότητα.

έχουν παρόμοιους στόχους με την τρομοκρατία και χρησιμοποιούν παραπλήσιες τεχνικές για να πετύχουν τους στόχους τους. Η διαφορά αυτών των ομάδων από τους τρομοκράτες έγκειται στα εξής: αφενός οι τρομοκράτες δεν λειτουργούν σαν στρατιωτικές μονάδες ενώ συνήθως δεν έρχονται σε άμεση αντιπαράθεση με άλλες στρατιωτικές μονάδες αφού τις περισσότερες φορές υστερούν αριθμητικά, δεν ενδιαφέρονται, γενικά, για την κατάκτηση και την κατοχή εδάφους, ενώ, σε αντίθεση με τους επαναστάτες, δύσκολα προκαλούν μαζικές κινητοποιήσεις και διακυβερνητικό έλεγχο σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο (Hoffman, 2006, σ. 35). Βέβαια, τα παραπάνω δεν καταδεικνύουν την ύπαρξη στεγανών μεταξύ αυτών των ομάδων καθώς τα όρια είναι αρκετές φορές δυσδιάκριτα.

Επιπλέον θα πρέπει να διαχωρίσουμε το φαινόμενο της τρομοκρατίας από την ένοπλη σύρραξη κατά την οποία εφαρμόζεται το δίκαιο που αφορά τις ένοπλες συρράξεις, η σύμβαση της Γενεύης, της Χάγης και τα πρωτόκολλά τους. Σε αυτή την περίπτωση, οι πράξεις βίας δεν θεωρούνται τρομοκρατικές ή εγκληματικές. Αντιθέτως, οι τρομοκρατικές ενέργειες οι οποίες διαπράττονται σε καιρό ειρήνης, διέπονται είτε από το διεθνές ποινικό δίκαιο, είτε από την εθνική νομοθεσία του κάθε κράτους, είτε από το δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Μπελαντής, 2004). Η σύγχυση αυτή δυσχεραίνει τη διάκριση των εννοιών καθώς είναι συχνό το φαινόμενο πόλεμοι να ονομάζονται ως τρομοκρατικές πράξεις αλλά και πολεμιστές να ονομάζονται ως τρομοκράτες. Με τον τρόπο αυτό περιορίζεται και η εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου αλλά και δεν αντιμετωπίζεται επιτυχώς η τρομοκρατία.

Αντιθέτως, τα όρια μεταξύ του τρομοκράτη και του κοινού εγκληματία είναι πιο διακριτά αφού ο τελευταίος ασκεί βία για ίδιον όφελος όπως η απόκτηση χρημάτων ή υλικών αγαθών. Επιπλέον, η βία που ασκείται από τον εγκληματία έχει ως μοναδικό αποδέκτη το άμεσο θύμα ενώ, βασικός στόχος του τρομοκράτη είναι να στείλει ένα μήνυμα στην κοινωνία και εάν είναι δυνατόν να αλλάξει την ίδια την κοινωνία, για την οποία ο εγκληματίας αδιαφορεί (Hoffman, 2006, σ. 37).

Σε επίσημο επίπεδο, ο όρος τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε το 1930 στις Βρυξέλλες, στη Διεθνή Διάσκεψη για την ενοποίηση του Ποινικού Κώδικα χωρίς, όμως, να αναλυθεί ως επιστημονικός ορισμός, ακριβώς διότι υπήρχε διάσταση απόψεων για το πότε θεωρείται μια βίαιη πράξη ως τρομοκρατική. Αλλά και στο επίπεδο των διεθνών οργανισμών δεν υπάρχει ένας σαφής ορισμός για την τρομοκρατία. Για παράδειγμα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. δεν έχουν έρθει μέχρι σήμερα σε συμφωνία για έναν ακριβή ορισμό της τρομοκρατίας. Και ο ΟΗΕ, το 1972, όταν προσπάθησε να δώσει έναν ορισμό για την τρομοκρατία, δεν κατέληξε πουθενά αφού τα κράτη δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν στο διαχωρισμό μεταξύ τρομοκρατών και μαχητών της ελευθερίας. Και αυτά είναι μόνο μερικά από τα παραδείγματα ασυμφωνίας μεταξύ των κρατών για τον ορισμό της τρομοκρατίας. Γι' αυτό και στα πλαίσια του ΟΗΕ είναι πολλές οι συνθήκες οι οποίες αναφέρονται στην τρομοκρατία, χωρίς, όμως, να παραθέτουν έναν ορισμό (Στρίγγας, 2001, σ. 9).

Παρά την έλλειψη ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για την τρομοκρατία, υπάρχουν αρκετοί ορισμοί σε επίπεδο κρατών και κρατικών φορέων⁹, πολλοί από τους οποίους

---

⁹ Ακόμα και μεταξύ των φορέων του ίδιου κράτους υπάρχουν συχνά διαφορετικοί ορισμοί π.χ. ΗΠΑ (Miller and File, 2001, σ. 13)

συμπεριλαμβάνονται και στην κρατική νομοθεσία. Βέβαια, μετά τη φρενίτιδα που ακολούθησε την 11^η Σεπτεμβρίου οι ορισμοί εμπλουτίστηκαν με αρκετά νέα ζητήματα, πολλές φορές άσχετα με την ορολογία.

Σήμερα, για τις ανάγκες της έρευνας, οι περισσότεροι μελετητές υιοθετούν τον εξής ορισμό για την τρομοκρατία:

«Τρομοκρατία είναι η προμελετημένη χρήση βίας για την πραγματοποίηση πολιτικών, θρησκευτικών ή ιδεολογικών επιδιώξεων μέσα από τον εκφοβισμό του ευρέως κοινού» (Li and Schaub, 2004).

2.4. Εννοιολογική προσέγγιση της τρομοκρατίας από την Ε.Ε

Τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και γενικότερα τα Ευρωπαϊκά κράτη, παρόλο που υπήρξαν αποδέκτες τρομοκρατικών χτυπημάτων αδυνατούσαν να ορίσουν επακριβώς το φαινόμενο αυτό αφού κάθε προσπάθεια ορισμού προσέκρουε στη διαφορετική αντίληψη που εξέφραζε το κάθε κράτος για το φαινόμενο αυτό. Η μη στατική φύση του φαινομένου αλλά και το γεγονός ότι είχε υπερεθνικές διαστάσεις, υπήρξε η αιτία να αποτελέσει ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα σε επίπεδο θεσμικών οργάνων. Η αρχή της αντιτρομοκρατικής συνεργασίας γίνεται τη δεκαετία του 70 όταν αρχίζει τη λειτουργία του το TREVI (Terrorism, Radicalism, Extremism and political Violence)¹⁰ ενώ ακολούθησε το 1975 και το 1977 η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Καταστολή της τρομοκρατίας. Το TREVI έχει δώσει πληθώρα ορισμών με τους περισσότερους να στηρίζονται στη Βρετανική αντίληψη περί τρομοκρατίας. Για τον οργανισμό: *«Τρομοκρατία ορίζεται η χρήση ή η απειλή χρήσης βίας από συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων για την επίτευξη πολιτικών στόχων»*. Όμως, παρά την ενδιαφέρουσα αναφορά για επίτευξη πολιτικών στόχων, δεν δόθηκε συνέχεια λόγω και της σύντομης λειτουργίας του οργανισμού (Μπόση, 2000, σ.86-87).

Μετά την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου αλλά και μετά τις επιθέσεις στη Μαδρίτη το 2004 και στο Λονδίνο το 2005, το θέμα επανήλθε στο προσκήνιο καθώς υπήρχε η διαπίστωση πως η Ευρώπη αντιμετώπιζε μια νέα απειλή. Αυτό έγινε φανερό και με τη δήλωση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 21 Σεπτεμβρίου 2001 σύμφωνα με την οποία η τρομοκρατία συνιστά μια αληθινή απειλή ενώ ο πόλεμος για την εξάλειψή της («μάχη κατά της τρομοκρατίας») θα αποτελέσει προτεραιότητα (Council of the European Union, 2001). Το κενό που υπήρχε στην ευρωπαϊκή νομοθεσία σχετικά με τον ορισμό της τρομοκρατίας ήρθε να καλυφθεί στις 13 Ιουνίου 2002 από την Απόφαση Πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας. Ο ορισμός αυτός διαφοροποιεί την τρομοκρατία από το κοινό έγκλημα καθώς εστιάζει κυρίως στις προθέσεις πίσω από το έγκλημα και όχι απλά στην απαρίθμηση των τρομοκρατικών πράξεων.

Σύμφωνα με το Άρθρο 1 της εν λόγω απόφασης εγκλήματα τρομοκρατίας θεωρούνται *«οι εκ προθέσεως πράξεις οι οποίες ορίζονται ως εγκλήματα από το εθνικό δίκαιο, και οι οποίες είναι δυνατόν, εκ της φύσεως ή του συναφούς πλαισίου τους, να προσβάλλουν*

¹⁰ Το TREVI έχει πλέον αντικατασταθεί από τη Συμφωνία του Σένγκεν (Μπόση, 2000, σ.87).

σοβαρά χώρα ή διεθνή οργανισμό, όταν ο δράστης τις διαπράττει με σκοπό: να εκφοβίσει σοβαρά έναν πληθυσμό, ή να εξαναγκάσει αδικαιολόγητα τις δημόσιες αρχές ή ένα διεθνή οργανισμό να εκτελέσουν οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχουν από την εκτέλεσή της, ή να αποσταθεροποιήσει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις πολιτικές, συνταγματικές, οικονομικές ή κοινωνικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού» (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2002).

Η διατύπωση του ορισμού θεωρήθηκε πολύ σημαντική καθώς ήταν η πρώτη στην αντιτρομοκρατική ιστορία της ΕΕ. Βέβαια, πολλοί ακαδημαϊκοί διαπίστωσαν πως ο ορισμός αυτός ήταν ασαφής και αβέβαιος σε πολλά σημεία αφού επιτρέπει για το ίδιο γεγονός διαφορετικές ερμηνείες. Με αυτό τον τρόπο η ΕΕ φάνηκε πως λειτουργεί υπεραπλουστευτικά κρατώντας αποστάσεις από τη φυσιολογία της τρομοκρατίας και στερώντας το φαινόμενο αυτό από την πραγματική του διάσταση προκρίνοντας περισσότερο τη νομική προσέγγισή του (Casale, 2008, σ. 124).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΣΦΑΛΕΙΑ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΛΗΨΗΣ

3.1. Η Έννοια της Ασφάλειας

Σύμφωνα με το λεξικό του Τεγόπουλου-Φυτράκη (1997) ως ασφάλεια ορίζεται η:

- «προφύλαξη από σφάλμα, ολίσθημα ή κίνδυνο»,
- «η έλλειψη κινδύνου, η σιγουριά και το μέσο που αποτρέπει κίνδυνο, (ασφάλεια όπλου, ηλεκτρική ασφάλεια)» αλλά και
- «η εγγύηση, δηλαδή η σύμβαση με την οποία προβλέπεται αποζημίωση σε περίπτωση ζημιών».

Η λέξη είναι σύνθετη και αποτελείται από το μόριο α - στερητικό και το ρήμα σφάλω, που σημαίνει κάνω κάποιον, να σκοντάφτει, να κλονίζεται, να πέφτει και μεταφορικά αστοχώ, κάνω λάθος. Με αυτό τον τρόπο ασφαλής είναι «ο μη υποκείμενος εις πτώσιν, ο εδραίος, ο στερεός» (Μανωλεδάκης, 2005, σ. 59)

Σύμφωνα με το Μαυρίδη (2014, σ.78-79) η ασφάλεια ορίζεται ως ασφάλεια της πολιτείας και του προσώπου, αποτελώντας παράλληλα δημόσιο αγαθό, ενώ γίνεται δικαίωμα μετά από τη νομική και συνταγματική κατοχύρωσή της. Εκλαμβάνεται επίσης ως δυνατότητα αποτροπής κάθε κινδύνου, ως συναίσθημα (απουσία κινδύνου-απειλής, σιγουριά, περιορισμός αβεβαιότητας) και ως κατάσταση. Ως έννοια πολλές φορές προχωρά παράλληλα με την ελευθερία.

Αναμφισβήτητα, είναι πάρα πολλοί οι επιστημονικοί κλάδοι οι οποίοι έχουν προσπαθήσει να διαλευκάνουν το τόσο ευρύ εννοιολογικό περιεχόμενο της ασφάλειας. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τους τομείς της ιστορίας, των διεθνών σχέσεων, της νομικής, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας αλλά και της εγκληματολογίας οι οποίες για δεκαετίες προσπαθούν να αποκρυπτογραφήσουν αυτή την έννοια (Bigo and Tsoukala, 2008). Παρόλο που, αρχικά, οι ειδικοί πίστευαν πως η ασφάλεια αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό πεδίο των διεθνών σχέσεων, οι ταχύτερες αλλαγές στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, η αύξηση των ελαστικών μορφών εργασίας και της ανεργίας αλλά και της εγκληματικότητας, έκαναν φανερό πως η ασφάλεια έχει σημαντικές επιδράσεις σε μικροκοινωνικό επίπεδο (λ.χ. σε ατομικό επίπεδο).

Κατά τη δεκαετία του 80, η εκδοχή της εθνικής ασφάλειας διευρύνθηκε και εμπλουτίστηκε συμπεριλαμβάνοντας στους κόλπους της τη συλλογική και την ατομική ασφάλεια σε διεθνές αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Την ίδια περίοδο ειδικοί όπως ο Johan Galtung ή ο νομπελίστας Amartya Sen, πρόσθεσαν την ανάπτυξη, την επιβίωση, την ταυτότητα και την ελευθερία ως αναπόσπαστα στοιχεία της ατομικής ασφάλειας. Αυτή η εννοιολογική διεύρυνση της ασφάλειας κατάφερε αφενός, να λύσει το πρόβλημα της κοινωνικής ασυμβατότητας, δημιούργησε, αφετέρου ένα πρόβλημα αοριστίας αφού η ασφάλεια μετατράπηκε σε έννοια που συμπεριελάμβανε τα πάντα. Μέχρι σήμερα το πρόβλημα της αοριστίας δεν έχει επιλυθεί, ούτε έχει αποσαφηνιστεί το πλήρες εννοιολογικό περιεχόμενο της ασφάλειας σε πρακτικό και σε θεωρητικό επίπεδο,

καθώς κανένας δεν επιθυμεί να θυσιάσει κατοχυρωμένα δικαιώματα ασφάλειας (Μαυρίδης, 2014, σ. 79-80).

Στις μέρες μας η ασφάλεια κατέχει ακόμα πιο ευρύ περιεχόμενο εμπερικλείοντας την πολιτική, στρατιωτική, οικονομική, κοινωνική, οικολογική και περιβαλλοντική φροντίδα και προστασία (Ηρακλείδης 2005,σ. 263). Το γεγονός αυτό καθιστά επιτακτική την ανάγκη λήψης από την πλευρά του κράτους μέτρων που να εγγυώνται την προστασία της κοινωνίας και του πολίτη από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους που θέτουν σε κίνδυνο την πνευματική και σωματική του ακεραιότητα (Σαρματζή, 2010, σ. 8). Εκτός από τα παραπάνω, περιλαμβάνει, επιπλέον, την καταστολή και την πρόληψη όχι μόνο του εγκλήματος αλλά και κάθε ορατής, αόρατης εικαζόμενης ή πραγματικής απειλής όπως τα ναρκωτικά, τη ραδιενέργεια, τις οικολογικές καταστροφές, τα όπλα μαζική καταστροφής, τη φτώχεια, τη νέα και τη θρησκευτική- πολιτική τρομοκρατία, τους εμφύλιους πολέμους και το οργανωμένο έγκλημα (Πάσχος, 2005, σ. 194).

3.2. Η Ιστορική θεμελίωση της ασφάλειας

Ως ύψιστο κοινωνικό αγαθό η ασφάλεια, αποτελεί τη σημαντικότερη προτεραιότητα της διεθνούς έννομης τάξης. Σε κρατικό επίπεδο, βασικός στόχος του σύγχρονου κράτους δικαίου είναι να εξασφαλίζει την ασφάλεια στους πολίτες του μέσω της δικαιοσύνης και μέσω της δημοκρατικής οργάνωσης που στηρίζεται στη λαϊκή κυριαρχία και την ισότητα των πολιτών (Μανωλεδάκης, 2004, σ. 19).

Από ιστορικής άποψης, η ατομική ασφάλεια πρώτη φορά κατοχυρώνεται το 1215 στην Αγγλία μέσω της Magna Carta Libertatum αλλά και αργότερα με τους νόμους Petition of Rights και Habeas Corpus Act του 1628 και 1679 αντίστοιχα. Η πρώτη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της ασφάλειας επήλθε το 1776 με τη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ. Στη συνέχεια όλα τα συντάγματα της Ευρώπης αρχής γενομένη από το Γαλλικό (1791), κατοχύρωσαν το δικαίωμα αυτό. Μετά τον ΄Β Παγκόσμιο πόλεμο έχουμε και διεθνή κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος μέσω της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Άρθρο 5) και μέσω του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για τα Ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπει και αυτή το δικαίωμα κάθε ανθρώπου στην «ελευθερία και την ασφάλεια» μέσω του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ) (Παύλου κα., 2016, σ. 4).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε πως η ιστορική θεμελίωση της ασφάλειας συναντάται αρκετά παλιότερα, στους καταστατικούς σκοπούς του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Ο όρος αυτός δεν υπάρχει στο χάρτη, όμως ο αναγνώστης του χάρτη μπορεί να διακρίνει τις αναφορές¹¹ εκείνες οι οποίες αναφέρονται σε ότι σήμερα αποκαλούμε ανθρώπινη ασφάλεια όπως η πίστη στα “θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, στην αξιοπρέπεια και στην αξία του ανθρώπου, στην ισότητα ανδρών και γυναικών” (UNRIC, 2017). Οι αναφορές αυτές, πέραν των άλλων, σημαίνουν και την

---

¹¹ Οι αναφορές αυτές υπάρχουν στο προοίμιο και στα άρθρα 132 και 55 του χάρτη (Τζίμας, 2016, σ. 16).

εισαγωγή του ανθρώπινου παράγοντα στο διεθνές γίνεσθαι ως στοιχείο βασικού ενδιαφέροντος και θεμελιώδους σημασίας για τη δημιουργία της διεθνούς κοινότητας όπως την εκλαμβάνει και αποπειράται να την εκπληρώσει ο Οργανισμός (Τζίμας, 2016, σ. 16-17).

3.3. Το ιστορικό της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Η κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, είναι αποτέλεσμα διεργασιών πολλών αιώνων. Ξεκινώντας από την αρχαιότητα παρατηρούμε πως η νομική κατοχύρωση των ελευθεριών ήταν υποτυπώδης. Για παράδειγμα στην αρχαία Ελλάδα υπήρχε ο θεσμός της δουλείας. Τα πρώτα ψήγματα θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζονται την περίοδο του Μεσαίωνα. Συγκεκριμένα το 1215 συντάσσεται η Magna Carta η οποία κατοχύρωνε αρκετά δικαιώματα των Άγγλων υπηκόων απέναντι στους Άγγλους ηγεμόνες. Ο όρος δικαίωμα αποκτά νομικό περιεχόμενο στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα, όταν, έπειτα από αρκετούς αγώνες, θεσπίζονται τα: Petition of Rights, Habeas Corpus Act και Bill of Rights (Μπάλιας 2004:28). Το γεγονός αυτό της συνταγματικής κατοχύρωσης θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτέλεσε πράξη ύψιστης κοινωνικής, νομικής και πολιτικής αξίας. Η κατοχύρωση, δε, των δικαιωμάτων από το Βρετανικό Στέμμα υπήρξε και η σωτηρία του, σε αντίθεση με τις μοναρχίες της Ευρώπης οι οποίες δεν κατανόησαν το πνεύμα της αλλαγής με αποτέλεσμα να αποδυναμωθούν. Τα θεμέλια για συστηματικότερη οργάνωση των δικαιωμάτων τίθενται το 1776 με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής ενώ τη ίδια χρονιά υπογράφεται και η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», η οποία πέραν του Γαλλικού απετέλεσε το προοίμιο πολλών ευρωπαϊκών συνταγμάτων. Σταδιακά, η ανερχόμενη αστική τάξη, προκειμένου να κατοχυρώσει τη θέση της έναντι της καταρρέουσας απολυταρχικής μοναρχίας, δίνει έμφαση στα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες τα οποία σύντομα αποκτούν νομοθετική και συνταγματική ισχύ (Μαυρίδης, 2014, σ. 176).

Ο αριθμός των θυμάτων που άφησε στο πέρασμά του ο ΄Β Παγκόσμιος Πόλεμος έκανε αντιληπτό ότι η ανθρωπότητα ήταν απροστάτευτη. Κομβικό σημείο μετά το τέλος του πολέμου ήταν η ίδρυση του Ο.Η.Ε. η οποία σε συνδυασμό με την υπογραφή του Χάρτη και τη δημιουργία των βοηθητικών οργάνων έθεσε τις βάσεις ώστε τα ανθρώπινα δικαιώματα να γίνουν αποδεκτά από τα περισσότερα κράτη και να αποτελούν μια παγκόσμια ανθρώπινη κατάκτηση (Βιδάλη, 2012, σ. 17). Αφορμή γι' αυτήν ακριβώς τη διεθνοποίηση των δικαιωμάτων ήταν η απάνθρωπη μεταχείριση ομάδων πολιτών από την επίσημη πολιτική ορισμένων κρατών, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι μαζικές δολοφονίες και οι κτηνωδίες του ΄Β Παγκοσμίου Πολέμου (Bennett and Oliver, 2006, σ. 496).

Παρά τις καλές προθέσεις της και παρά τις φιλότιμες προσπάθειες που έχουν καταβληθεί, η διεθνοποίηση των δικαιωμάτων, παραμένει μέχρι σήμερα ημιτελής. Η αυθαιρεσία της εξουσίας διαγωνίζεται καταπατώντας κάθε ανθρώπινη αξία. Στις μέρες μας, το παράδειγμα της Αραβικής Άνοιξης (2011) είναι ένα από τα πολλά που επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση αυτή (Greene 2011).

3.4. Η διεθνής νομική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών

Μετά το Β Π.Π., η Προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, σταμάτησε να αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους, καθώς συντελέστηκαν διεθνείς συμφωνίες που εξασφάλιζαν τη νομική προστασία των πολιτών. Πολλές φορές οι συμφωνίες αυτές ελάμβαναν ανώτερη ισχύ απέναντι στους νόμους των κρατών που τις υπέγραφαν. Από τις σημαντικότερες συνθήκες υπήρξαν αυτές που υπογράφηκαν στα πλαίσια του ΟΗΕ. Έτσι, υπογράφηκαν:

- η «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», η οποία έδινε έμφαση στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, (1948)
- η «Διεθνής Σύμβασή περί προλήψεως και καταστολής του εγκλήματος της γενοκτονίας» (1948),
- η «Συνθήκη της Γενεύης» (1949),
- η «Διεθνής Σύμβαση περί καταργήσεως της δουλείας» (1956),
- το «Διεθνές Σύμφωνο του Ο.Η.Ε. για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα» (1966) αλλά και το «Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα»
- η «Σύμβαση για την Κατάργηση των Φυλετικών Διακρίσεων» (1969)
- η «Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών» (1979)
- η «Διεθνής Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας» (1987)
- η «Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού» (1989)
- η «ίδρυση του θεσμού του Ύπατου Αρμοστή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου» (1993)
- η λειτουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (2002) με αρμοδιότητα για τα εγκλήματα πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίας κ.α.
- η σύσταση του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (2006)

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε την πολύ σημαντική για την προστασία των δικαιωμάτων συνεργασία του Ο.Η.Ε. με το «Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης» (1945) και το «Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο» (2002) (Μαυρίδης, 2014, σ. 186-187).

Πολύ σημαντική για τη διατήρηση της διεθνούς ασφάλειας είναι και η συνεισφορά του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ). Ουσιαστικά πρόκειται για τη μετεξέλιξη της «Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη» (Δ.Α.Σ.Ε) οποίος δημιουργήθηκε με την Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975). Σκοπός του οργανισμού αποτελεί η διατήρηση της ασφάλειας και της ειρήνης, η αποφυγή των συγκρούσεων και των κρίσεων και η προστασία των δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος (Γκλαβίνης, 2009, σ. 92-93).

Αρκετά πολύτιμος ήταν και ο ρόλος του Συμβουλίου της Ευρώπης (1949). Στο πλαίσιο αυτού του οργανισμού υπογράφηκε η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών» (1950), Πρόκειται για μια διεθνή

σύμβαση πολύ μεγάλης σημασίας θεματοφύλακας της οποίας αποτελεί το «Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» με έδρα το Στρασβούργο. Στις καινοτομίες της συγκαταλέγεται και η ατομική προσφυγή εναντίον κράτους που του έχει όμως αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του. Την προστασία κοινωνικών και εργατικών δικαιωμάτων αναλάμβανε ο «Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης» (1961) ο οποίος το 1996 αντικαταστάθηκε από τον «Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη». Τέλος το 1989 ξεκινά και η λειτουργία της «Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης μεταχείρισης».

Πολύ σημαντικός για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών είναι ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η προστασία αυτή ασκείται είτε μέσω της δεσμευτικής (ή μη) νομοθεσίας, όπως οι αποφάσεις, οι κανονισμοί και οι οδηγίες, είτε μέσω των θεσμικών Οργάνων όπως το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής, ή η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή. Οι ιδρυτικές συνθήκες του παρελθόντος είχαν δώσει έμφαση κυρίως στον οικονομικό τομέα και όχι τόσο στην προστασία των δικαιωμάτων. Η κατάσταση αυτή άλλαξε ύστερα από την αποδοχή του «Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Ο Χάρτης αυτός υιοθετήθηκε με τη μορφή πολιτικής διακήρυξης το Δεκέμβρη του 2000 με τη σύνοδο κορυφής της Νίκαιας και απέκτησε ισχύ πρωτογενούς δικαίου το 2009 με τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Σε αυτή τη διαδικασία, προστάτης και φύλακας των δικαιωμάτων έχει οριστεί το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πηγές: το Χάρτη, την ΕΣΔΑ, τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών και τις διεθνείς συνθήκες που έχουν επικυρωθεί από τα κράτη μέλη. Τέλος, σημαντική για την προστασία των δικαιωμάτων είναι και η συμβολή του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο οποίος ξεκίνησε τη λειτουργία του το 2007 (Μαυρίδης, 2014, σ. 189-191).

Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου (2011), εξαιτίας της προστασίας των δικαιωμάτων από πολλούς φορείς, είναι εύκολο να υπάρχει ασάφεια είτε από τις αλληλεπικαλυπτόμενες αρμοδιότητες των οργάνων είτε εξαιτίας της ιεράρχησης των νόμων. Η σύγχυση αυτή παύει να υφίσταται με την υιοθέτηση της ΕΣΔΑ με τη συνθήκη της Λισαβόνας και με τη διακριτή λειτουργία των θεσμών του εθνικού δικαίου, της ΕΣΔΑ και της ΕΕ. Οι τρεις αυτοί διακριτοί θεσμοί σε συνδυασμό με το χάρτη δημιουργούν ένα πλέγμα προστασίας γύρω από τα δικαιώματα και τις ελευθερίες.

Εν κατακλείδι, βλέπουμε πως τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν το δικαίωμα τομέα με τη μεγαλύτερη οικουμενική αποδοχή και με τη μεγαλύτερη τάση εναρμόνισης των περισσότερων εθνικών νομοθεσιών στο διεθνές κεκτημένο. Η οικουμενικότητά τους, η οποία σηματοδοτείται από τον ίδιο τον όρο «ανθρώπινα δικαιώματα», τονίζει την υποχρέωση όλων των κρατών, των διεθνών οργανισμών και των φυσικών προσώπων να τα σέβονται (Buchanan, 2004, σ. 121-123).

3.5. Ασφάλεια και Ανθρώπινα Δικαιώματα: Οριοθετήσεις

Η σχέση μεταξύ της ασφάλειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθορίζεται από τον ίδιο το Χάρτη εφόσον στις προϋποθέσεις της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας συγκαταλέγεται και ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η σχέση αυτή γίνεται πιο

έντονη ήδη από τη δεκαετία του 70 μέσω των προσπαθειών που καταβάλλονται να γίνουν ενιαίο σύνολο τα κύρια ανθρώπινα δικαιώματα με τις σημαντικότερες ανάγκες σε σίτιση, ένδυση, στέγαση, παιδεία και υγεία (Galtung, 2004).

Η σχέση αυτή τυγχάνει διαφορετικής αντιμετώπισης από τους ειδικούς. Η μια μερίδα υποστηρίζει πως η ασφάλεια αποτελεί περιττή επανάληψη των δικαιωμάτων τα οποία είχαν ήδη κατοχυρωθεί με τα δύο διεθνή σύμφωνα του 1966 και ως εκ τούτου τη θεωρεί αποτέλεσμα του υπερβολικού ζήλου των γραφειοκρατών που αρνούνται να αντιληφθούν τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα των δικαιωμάτων. Από την άλλη, οι Boyle και Simonsen (2004, σ. 12) υποστηρίζουν ότι ο νέος τρόπος σκέψης για την ασφάλεια περνά μέσα από τα ανθρώπινα δικαιώματα, όμως, ανάμεσα στις δύο αυτές προσεγγίσεις, παραμένει μια σημαντική απόσταση. Τέλος η τρίτη άποψη τονίζει την ανάγκη συνύπαρξης και συνεργασίας των δύο εννοιών. Με την Τρίτη άποψη φαίνεται να συντάσσεται και η Επιτροπή για την Ανθρώπινη Ασφάλεια (Commission on Human Security, 2003) τονίζοντας πως η μία έννοια ενισχύει την άλλη αφού η ανθρώπινη ασφάλεια βοηθά από τη μια τη διαπίστωση των υπό αμφισβήτηση δικαιωμάτων αλλά και τα ανθρώπινα δικαιώματα από την άλλη συμβάλουν ως προς την προώθηση της ασφάλειας. Στη συνέχεια η Επιτροπή εκφράζει επιπλέον, την άποψή της πως η ασφάλεια ερευνά τη διασφάλιση των ανθρώπινα δικαιωμάτων όχι μόνο σαν αποκλειστική ευθύνη των κρατών αλλά και ως ευθύνη των μη κρατικών δρώντων.

Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υπάρξει ταύτιση των δύο εννοιών καθώς η χρήση ή η αντικατάσταση του ενός όρου από τον άλλο θα μας οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα είτε στον πολιτικό, είτε στο νομικό τομέα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Τζίμα (2016, σ. 79), η ανθρώπινη ασφάλεια σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα έχει ευρύτερο περιεχόμενο (έννοια γένους προς έννοια είδους). Η φύση πάντως, των δύο εννοιών δε θα πρέπει να μας κάνει να αμελούμε τα σημεία στα οποία τέμνονται σε πολιτικό και νομικό επίπεδο αλλά και γενικότερα τις ομοιότητές τους. Έτσι προτείνονται πέντε σημεία τομής μεταξύ ασφάλειας και δικαιωμάτων:

A) τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν τη νομική «ραχοκοκαλιά» της ασφάλειας, προσφέροντάς της κανονιστική ισχύ η οποία συμβάλει στη σαφέστερη και περισσότερο επιτυχημένη προώθηση των στόχων της ασφάλειας.

B) στα πλαίσια προάσπισης της ασφάλειας είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν απειλές που στην προσπάθεια προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι αδύνατον να αντιμετωπιστούν

Γ) όταν απειλούνται τα δικαιώματα, η ανθρώπινη ασφάλεια δύναται να περιορίσει την εθνική

Δ) τίθεται υπό διερεύνηση το αν μπορεί η ασφάλεια να νομιμοποιήσει τη χρήση βίας για χάρη των δικαιωμάτων

E) η ανθρώπινη ασφάλεια και τα δικαιώματα προσφέρουν μια ολιστική προσέγγιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (Acharya, 2004, σ. 355-356).

Όσον αφορά στο πρώτο σημείο, η ασφάλεια δεν θεμελιώνεται νομικά μόνο από τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά κατοχυρώνεται και στους καταστατικούς σκοπούς του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Η σχέση γένους προς είδος μεταξύ ασφάλειας και

δικαιωμάτων που προαναφέραμε, δικαιολογείται από τα επόμενα σημεία. Με βάση τις παραπάνω σκέψεις και με γνώμονα τη σχέση μεταξύ ανθρώπινης ασφάλειας και δικαιωμάτων, τίθεται το θέμα της παραβίασης της συλλογικής ασφάλειας ως απόρροια της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε αυτή την κατεύθυνση ο Goodman, (2001, σ. 106) προτείνει τα εξής:

- 1) Οι εκτεταμένες παραβιάσεις δικαιωμάτων που πραγματοποιούνται από καθεστώτα, λογίζονται ως απειλή για την ειρηνική συνύπαρξη των λαών.
- 2) Οι παραβιάσεις αυτές των δικαιωμάτων μπορούν να προκαλέσουν αποσταθεροποίηση στα γειτονικά κράτη (π.χ. μέσω της δημιουργίας προσφυγικού ρεύματος).
- 3) Οι παραβιάσεις αποτελούν απειλή για την παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια και θεωρούνται εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Έχοντας αυτά κατά νου μπορούμε να συμπεράνουμε πως τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρώπινη ασφάλεια δεν ταυτίζονται αλλά και δεν μπορεί το ένα να υποκαταστήσει το άλλο. Το πιο σημαντικό, πάντως, σημείο τριβής τους είναι ότι η ασφάλεια έχει ως βασικό στόχο την προάσπιση των δικαιωμάτων. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί η ασφάλεια να αντιμετωπίζεται ως σύνολο δικαιωμάτων ή ως εργαλείο για την προώθησή τους. Η διαπίστωση πως όλα τα επιμέρους δικαιώματα συμβάλουν στην υπεράσπιση, τη διεύρυνση και την εμβάθυνση της ανθρώπινη ασφάλειας ως συστατικού της συλλογικής ασφάλειας, καθιστά την ασφάλεια διαφορετική έννοια από τα ανθρώπινα δικαιώματα και όχι απλά ένα σύνολο δικαιωμάτων. Κάτω από αυτό το πρίσμα και ακριβώς επειδή η πραγμάτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υφίσταται εντός του πλαισίου της ανθρώπινης ασφάλειας, αποδεικνύεται πως η ανθρώπινη ασφάλεια αποτελεί *sine qua non* στοιχείο της συλλογικής ασφάλειας (Τζίμας, 2016, σ. 81).

Παρά την αυξημένη θεσμική κατοχύρωση της ασφάλειας, τα τρομοκρατικά χτυπήματα που συμβαίνουν παγκοσμίως στις μέρες μας έχουν επαναφέρει το «δίλημμα» που εδώ και καιρό επικρατούσε μεταξύ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από κάθε προσπάθεια περιορισμού τους και τη διατήρηση της ασφάλειας με τις ανάλογες επιπτώσεις στα ήδη κατοχυρωμένα δικαιώματα και στις ελευθερίες του ατόμου. Το ζήτημα αυτό δεν είναι κάτι το καινούριο αφού και η τρομοκρατία δεν αποτελεί καινούριο φαινόμενο. Τα κράτη, από πολύ νωρίς προσπάθησαν να περιορίσουν τους κινδύνους που προέρχονταν από τη βίαιη συμπεριφορά μη κρατικών δρώντων, μέσα από διεθνή νομικά κείμενα που είχαν ως σκοπό την πρόληψη αλλά και την καταστολή της τρομοκρατίας σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Περαιτέρω ώθηση στο ζήτημα αυτό έδωσαν οι νέες αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες που κυρώθηκαν μετά το χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου και οι οποίες θεωρήθηκαν αναγκαίες για τη διασφάλιση της ελευθερίας και εν γένει των δικαιωμάτων μας από την τρομοκρατική απειλή.

Ουσιαστικά, το ζήτημα ανακύπτει εξαιτίας της ανάγκης των κρατών για τη λήψη προληπτικών μέτρων κατά των τρομοκρατικών επιθέσεων και σε τελική ανάλυση για τη διασφάλιση της σωματικής ακεραιότητας και εν γένει για τη διασφάλιση του δικαιώματος στη ζωή του κάθε πολίτη. Μάλιστα, σύμφωνα με το άρθρο 2 ΕυρΣΔΑ που αναφέρεται στο δικαίωμα στη ζωή, επιβάλλεται η προστασία από το κράτος του

δικαιώματος στη ζωή μέσω της λήψης προληπτικών μέτρων με στόχο την προστασία της ζωής του ατόμου που βρίσκεται σε κίνδυνο εξαιτίας των εγκληματικών πράξεων άλλων ατόμων (Σαράντη, 2009, σ. 436).

Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η ανάγκη προστασίας τους αναδεικνύεται όπως είπαμε ακόμα περισσότερο στα διεθνή κείμενα μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Σύμβαση του ΣτΕ (2005) για την Τρομοκρατία επικαλείται σε πολλά σημεία την προστασία των δικαιωμάτων. Αρχικά στο προοίμιο τονίζει πως όλα τα προληπτικά μέτρα είναι αναγκαίο να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις αξίες και τις αρχές της δημοκρατίας, τις ανθρώπινες ελευθερίες και τις αρχές του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Στο άρθρο 3 αναφέρεται ο σεβασμός στις υποχρεώσεις που προκύπτουν από το ΔΣΑΠΔ και την ΕΣΔΑ και από άλλα κείμενα διεθνούς δικαίου. Τέλος και στα άρθρα 12, 21 και 261 περιλαμβάνονται διατάξεις για τη θρησκευτική ελευθερία, την ελευθερία της έκφρασης και την απαγόρευση κάθε εξευτελιστικής και βάνανυσης τιμωρίας και κάθε βασανιστηρίου (Council of Europe, 2005).

Με βάση τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως η σχέση μεταξύ της τρομοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λογίζεται ως η εξισορρόπηση που πρέπει να επιτευχθεί μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας και η οποία στις μέρες μας έχει υποστεί αρκετές μεταβολές. (Κοντιάδης, 2005, σ. 74).

3.6. Η έννοια του «Κράτους πρόληψης»

Το «Κράτος πρόληψης» αποτελεί έννοια των νεότερων θεωριών για το σύγχρονο κράτος η οποία σχετίζεται με την αύξηση των λειτουργιών πρόληψης των κρατών και εν γένει του δικαίου στην εποχή μας. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, το κράτος δεν περιορίζει την προληπτική λειτουργία του στις κυρώσει και τις ποινές αλλά επεκτείνει τη λειτουργία αυτή με βάση το δόγμα της πρόληψης από κάθε κίνδυνο (περιβαλλοντικό, τεχνολογικό, κοινωνικό, ηθικό) και την αποτροπή πιθανών βλαβών. Με βάση αυτή τη λογική, το κράτος πρόληψης δεν έχει ως τελικό σκοπό του την ελευθερία, την αλληλεγγύη και ισότητα αλλά την ασφάλεια, όχι όμως με την έννοια της «ασφάλειας των δικαιωμάτων» που σχετίζεται με την «ασφάλεια του δικαίου», αλλά με την έννοια της πρόληψης από μελλοντικές καταστάσεις, της εξασφάλισης των εννόμων αγαθών και της πρόληψης των κινδύνων (Μανιτάκης, 2004, σ. 13). Αυτή η λογική του κράτους πρόληψης προϋποθέτει την έγκαιρη διάγνωση πιθανών απειλών και κινδύνων και συνακόλουθα τη λήψη προληπτικών μέτρων με σκοπό την αποφυγή τους.

Η λογική αυτή του Κράτους πρόληψης το οποίο είναι προσανατολισμένο στην ασφάλεια έχει ήδη περάσει σε πολλά νομικά υποσυστήματα. Είναι όμως μετά την επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου όπου στον τομέα των αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών, το Κράτος πρόληψης εντείνει την παρουσία του με αποτέλεσμα τις σοβαρότερες συνέπειες στα θεμελιώδη δικαιώματα. Βέβαια, στον ευρωπαϊκό χώρο ήδη από τις δεκαετίες του 70 και του 80 η αρχή της πρόληψης απετέλεσε βασικό στοιχείο των αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών. Η νέα εντατικοποίηση των λειτουργιών του κράτους

πρόληψης μετά την 11η Σεπτεμβρίου έχει ως στόχο την ανίχνευση των πιθανών τρομοκρατών και των μελών των τρομοκρατικών δικτύων. Τα χαρακτηριστικά των νέων αυτών νομοθεσιών πέραν της επέκτασης του αξιόποινου στους δυνητικούς τρομοκράτες είναι μια σειρά περιορισμών στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως της προσωπικής ασφάλειας και ελευθερίας, του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και την προστασία των προσωπικών δεδομένων, της ελευθερίας κινήσεων, του απορρήτου των επιστολών και εν γένει της ελεύθερης επικοινωνίας και των δικαιωμάτων των μεταναστών-προσφύγων, όπως και της θρησκευτικής του ελευθερίας. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν οι νομοθεσίες των ΗΠΑ, του κατ' εξοχήν «φιλελεύθερου» Καναδά, της Μ. Βρετανίας και της Γερμανίας (Ανθόπουλος, 2005, σ. 111-113).

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η έννοια της ασφάλειας αποτελεί έννοια «ομπρέλα» που περιλαμβάνει την προστασία από κάθε κίνδυνο. Όταν αναφερόμαστε στο δικαίωμα στην ασφάλεια, αναφερόμαστε στην περιβαλλοντική, τεχνολογική και κοινωνική ασφάλεια αλλά κυρίως στην ασφάλεια από την εγκληματικότητα και την τρομοκρατία. Αυτή η κυρίαρχη πλευρά του δικαιώματος στην ασφάλεια αποτέλεσε το επιχείρημα του δόγματος της «μηδενικής ανοχής» απέναντι στο έγκλημα και των αυστηρών αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών που ψηφίστηκαν μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Με αυτό τον τρόπο, το δικαίωμα στην ασφάλεια περιορίστηκε στο να σημαίνει δικαίωμα στην ασφάλεια απέναντι στο έγκλημα και την τρομοκρατία. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την τάση των κρατών να πετύχουν ολοένα και περισσότερα αποτελέσματα στο πεδίο της δημόσιας τάξης, όσον αφορά στην πρόληψη των προσβολών της, με στόχο την όσο το δυνατό μεγαλύτερη ασφάλεια, δίνει μια εξήγηση στην κριτική που δέχονται τα κράτη, ότι με το να αποδέχονται το δικαίωμα στην ασφάλεια, λαμβάνουν μια εν λευκώ επιταγή για οποιαδήποτε παρέμβαση απέναντι στην ελευθερία. (Ανθόπουλος, 2005, σ. 113-115).

3.7. Το Δίλημμα μεταξύ Ασφάλειας και Ελευθερίας

Όπως έγινε φανερό και από τη μελέτη του Κράτους πρόληψης, οι κίνδυνοι και η ανασφάλεια που δημιούργησαν στις μέρες μας τα τρομοκρατικά χτυπήματα, αποτέλεσαν την αιτία της έμφασης από την πλευρά του κράτους στην ασφάλεια και συνάμα του περιορισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ελευθεριών με σκοπό την περιφρούρηση της ασφάλειας. Το φαινόμενο αυτό έχει συχνά ονομαστεί ως το δίλημμα μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας.

Το αμφιλεγόμενο αυτό ζήτημα το απαρτίζουν δύο έννοιες, η ελευθερία και η ασφάλεια. Με την ασφάλεια και το ευρύ φάσμα εννοιών που καλύπτει ασχοληθήκαμε επισταμένως και νωρίτερα. Από την άλλη, ως ελευθερία ορίζουμε κάθε κατοχυρωμένη και αναγνωρισμένη ατομική ελευθερία. Κάθε άνθρωπος θεωρείται φορέας της ελευθερίας ενώ η αξία της θεωρείται αδιαπραγμάτευτη (Τσακυράκης, 2004, σ.224). Όπως παραδέχονται και οι ίδιοι οι θεωρητικοί του ζητήματος, η ελευθερία δεν δύναται να υπάρξει χωρίς την ασφάλεια. Τα κράτη θέτουν ως προτεραιότητα για την επιβίωσή τους την εξασφάλισή τους από κάθε εσωτερικό και εξωτερικό κίνδυνο. Από τη μια, λοιπόν, τα κράτη θέλοντας να επιτύχουν τη συμμόρφωση του πολίτη με την έννομη

τάξη δημιουργούν μέσω της ασφάλειας ένα πλέγμα σχέσεων κυριαρχίας- υποταγής (κυριαρχική λειτουργία της ασφάλειας). Σε αυτή την περίπτωση η ασφάλεια λειτουργεί υπέρ του κράτους. Από την άλλη, η κρατική ασφάλεια αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ελευθερία των πολιτών και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους (εγγυητική λειτουργία της ασφάλειας), λειτουργώντας με αυτό τον τρόπο υπέρ του πολίτη. Διαφορετικά θα μιλούσαμε για μια έννομη τάξη ανίκανη να διασφαλίσει τη ζωή και τα δικαιώματα των πολιτών της (Δημόπουλος, 2006, σ. 13).

Σε ένα δημοκρατικό κράτος οι δύο αυτές λειτουργίες της ασφάλειας βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους διαμορφώνοντας την αναγκαία ισορροπία μεταξύ των αντικρουόμενων δυνάμεων εντός του κοινωνικού συνόλου. Οποιαδήποτε διασάλευση αυτής της ισορροπίας έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αυταρχικού κράτους που με την καταστολή θα υποδαυλίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών του (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 195-196). Ανάλογα με τις πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες, μια ενδεχόμενη σύγκρουση μεταξύ της εγγυητικής και της κυριαρχικής λειτουργίας μπορεί να προκαλέσει είτε μεγάλη ανασφάλεια, είτε υπέρμετρη καταστολή. Η δημιουργία κλίματος ανασφάλειας κάνει ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού να στραφεί κατά της εξουσίας. Η εξουσία τότε για να θωρακίσει τη θέση της μπορεί να επικαλεστεί ή να κατασκευάσει ψευδείς κινδύνους και αποσπώντας τη συναίνεση των πολιτών, να λάβει μέτρα που να περιορίζουν τις ελευθερίες τους (Μανωλεδάκης, 2004, σ. 19-20). Από τα παραπάνω συνάγεται η ανάγκη ισορροπίας μεταξύ των δύο διαστάσεων της ασφάλειας. Σε αντίθετη περίπτωση οδηγούμαστε σε ένα κράτος ανασφάλειας το οποίο καταπατά δικαιώματα και ελευθερίες των πολιτών μέσω των μέτρων καταστολής και του ποινικού ελέγχου των πολιτών (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 197-198).

Βλέπουμε, επομένως, το κράτος να βρίσκεται σε μια μεταιχμιακή κατάσταση, μη μπορώντας να διασφαλίσει ταυτοχρόνως την ασφάλεια για το ίδιο και την ελευθερία για τους πολίτες του. Και αυτό διότι η κάθε πλευρά έχει διαφορετικά συμφέροντα. Το κράτος από τη μια ενδιαφέρεται για μεγαλύτερη ασφάλεια ενώ οι πολίτες για περισσότερη ελευθερία, δημιουργώντας σύμφωνα με μερικούς αναλυτές μια σχέση αντίστροφης αναλογίας. Σύμφωνα με το Μανωλεδάκη (2002, σ. 189), η προσπάθεια επίτευξη μεγαλύτερης ασφάλειας, θίγει ένα κομμάτι από την ελευθερία μας ή πιο απλά, ότι προσθέτουμε στην ασφάλεια το αφαιρούμε από την ελευθερία. Οι σύγχρονες κοινωνίες οι οποίες είναι προσηλωμένες στην ελευθερία, συρρικνώνουν ακουσίως τη δύναμη της κατασταλτικής εξουσίας, καθιστώντας την κοινωνία περισσότερο τρωτή στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από την άλλη, εάν προσπαθήσουμε να πετύχουμε την απόλυτη ασφάλεια για την κοινωνία, είναι σίγουρο ότι θα αλλοιώσουμε το δημοκρατικό της χαρακτήρα. Όμως, και η προσπάθεια μας να διατηρήσουμε αυτόν τον χαρακτήρα, παραποιεί το κύριο συστατικό της κοινωνικής μας ζωής, την ασφάλεια και την ειρηνική συνύπαρξη. Με αυτό τον τρόπο το δίλημμα λαμβάνει δραματικές διαστάσεις. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν αναφέρεται ρητά αλλά καμουφλάρεται πίσω από το παραπλανητικό ελευθερία με ασφάλεια ή με το ασφάλεια και ελευθερία, που στον πολιτικό λόγο είναι μεν καλοδεχούμενα, αλλά όχι βιώσιμα (Μανωλεδάκης 2004, σ. 23-24). Και ο Κωνσταντινίδης (2005, σ. 313) αναλύοντας το δίλημμα, σημειώνει χαρακτηριστικά πως η ελευθερία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση της ασφάλειας, η οποία χωρίς την ελευθερία στερείται

αντικειμένου, αποτελώντας ουσιαστικά κενό γράμμα. Συνεχίζοντας τονίζει πως οι δύο έννοιες συγκρούονται και αλληλεξαρτώνται ταυτοχρόνως. Περισσότερη ασφάλεια σημαίνει λιγότερη ελευθερία και το αντίστροφο. Γι' αυτό, κατά τον Μανωλεδάκη (2002, σ. 189) θα πρέπει να αρκούμαστε στην ιδέα μιας μερικής ασφάλειας με μια ταυτόχρονη μερική ελευθερία. Μάλιστα, η παραπάνω διαπίστωση επαληθεύεται σε αρκετές συμβάσεις διεθνώς που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα όπως για παράδειγμα στο άρθρο 29 της Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με το οποίο παρέχεται η δυνατότητα περιορισμού των ατομικών ελευθεριών χάριν της ασφάλειας και της δημοσίας τάξεως. Αυτή η παρεμβατική δράση της πολιτείας που έχει ως σκοπό την εξασφάλιση του δικαιώματος της ασφάλειας υπονομεύει ή συρρικνώνει σε πολλές περιπτώσεις τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά και ο Κατρούγκαλος (2010, σ. 159) η βαθύτερη ουσία της συζήτησης αυτής είναι πολιτική. Ουσιαστικά ο ρόλος του κράτους συνίσταται στο να συμβιβάζει το δικαίωμα της ελευθερίας με τον εξαναγκασμό της εξουσίας ο οποίος όμως είναι σημαντικός για τη συνοχή και την πρόοδο του κοινωνικού συνόλου. Έτσι, γεννιέται το δίλημμα ελευθερία ή ασφάλεια.

Σχετικά με το ως άνω ερώτημα υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές προσεγγίσεις από τους συγγραφείς. Σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη (2005, σ. 313), η μια ομάδα μελετητών, διαπιστώνει την ύπαρξη σύγκρουσης ή ανταγωνιστικότητας (Αρχή της σύγκρουσης), μεταξύ των δύο εννοιών η οποία έχει ως αποτέλεσμα όταν αυξάνεται η μία έννοια, να περιστελλεται η άλλη. Η άλλη ομάδα αναγνωρίζει ότι το δίλημμα υφίσταται αλλά θεωρεί ότι μεταξύ των δύο εννοιών επέρχεται η ισορροπία (αρχή της ισορροπίας), ή σύνθεση ή αρμονική σύζευξη κατά τον Μανωλεδάκη. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Παπαθεοδώρου μετατρέπει τον εν λόγω δίλημμα σε «δικαίωμα στην ασφάλεια ή ασφάλεια δικαιωμάτων» (Παπαθεοδώρου 2005, σ. 213). Η Τρίτη ομάδα μελετητών επιλέγει με βάση κάποια κριτήρια είτε τη μία είτε την άλλη έννοια για την πρωτιά στο δίλημμα. Τέλος, μια τέταρτη ομάδα δεν αποδέχεται την ύπαρξη του διλήμματος το οποίο το θεωρεί ψευδοδίλημμα ή πλασματικό δίλημμα, προσθέτοντας, παράλληλα, ότι στις μέρες μας και κυρίως στα εγκλήματα των κρατών δεν υπάρχει ούτε ασφάλεια, ούτε ελευθερία.

Εν κατακλείδι θα πρέπει να σημειωθεί πως για τα δημοκρατικά κράτη δεν τίθεται ζήτημα επιλογής μεταξύ της διαφύλαξης των δικαιωμάτων και της ασφάλειας. Οι δύο έννοιες καταλήγουν να είναι συμπληρωματικές και όχι αντιτιθέμενες. Η ασφάλεια δεν πρέπει να θεωρείται υπερδικαίωμα που να παραγκωνίζει την ασφάλεια των δικαιωμάτων. Διαφορετικά, θα οδηγηθούμε σε πολιτικές μηδενικής ανοχής, ασφυκτικής επιτήρησης, υπέρμετρης καταστολής και περιθωριοποίησης όσων τα ελεγκτικά συστήματα καθορίζουν ως επικίνδυνους και αναλώσιμους, συντηρώντας με αυτό τον τρόπο την ανασφάλεια (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 222). Με βάση τα παραπάνω καταλήγουμε πως ουσιαστικά πρόκειται για ένα ψευδοδίλημμα. Αυτό αποδεικνύει πως δεν υπάρχει καμία δικαιολογία για μέτρα που περιορίζουν τις ελευθερίες των πολιτών προκειμένου να διαφυλάξουν την ασφάλεια.¹² Θα πρέπει

---

¹² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαθεοδώρου (2005, σ. 217) «Η δυνατή αντιστοίχιση του δικαιώματος στην ασφάλεια με την ασφάλεια των δικαιωμάτων προϋποθέτει την αποδοχή ότι σε

επομένως να επισημανθεί πως η παραπάνω σχηματοποίηση του «διλήμματος» παρέχεται για τη μεγαλύτερη κατανόηση των εννοιών αλλά και επειδή πολλοί μελετητές παραθέτουν μαζί πληθώρα απόψεων χωρίς να πάρουν κάποια συγκεκριμένη θέση, είτε ανασκευάζουν τις απόψεις τους σε νεότερα κείμενά τους (Μαυρίδης, 2014, σ. 194).

3.8. 11η Σεπτεμβρίου 2001: Η ημέρα που άλλαξε τον κόσμο

Το πρωινό της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, τρομοκράτες της εξτρεμιστικής οργάνωσης al'Qaeda, καταλαμβάνουν τέσσερα επιβατηγά αεροσκάφη που ανήκαν σε αμερικανικές εταιρείες με σκοπό τη διενέργεια επιθέσεων αυτοκτονίας. Δύο από αυτά μετά την εκδήλωση αεροπειρατείας προσέκρουσαν στους Δίδυμους Πύργους του Παγκόσμιου Κέντρου εμπορείου. Το τρίτο συνετρίβη στο πεντάγωνο και το τέταρτο κατέπεσε σε ανοιχτή περιοχή της Πενσυλβάνια. Ο τραγικός απολογισμός ήταν να χάσουν τη ζωή του πάνω από 3000 άτομα ενώ οι υλικές ζημιές ανήλθαν στο ποσό των 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Την επομένη της τρομοκρατικής επίθεσης ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Τζορτζ Μπους, έλαβε από το Κογκρέσο την εξουσιοδότηση για τη χρήση κάθε αναγκαίου μέσου, ακόμα και βίας, εναντίον των ατόμων, των οργανώσεων ακόμα και των κρατών που οργάνωσαν, βοήθησαν συμμετείχαν σε αυτές τις επιθέσεις ή υπέθαλψαν τις εν λόγω οργανώσεις. Αυτές οι πράξεις βίας εναντίον των ΗΠΑ αποτελούσαν, σύμφωνα με το Κογκρέσο, κίνδυνο για ολόκληρο το έθνος. Το γεγονός αυτό παρείχε στον πρόεδρο την εξουσία για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων πρόληψης απέναντι στην τρομοκρατική απειλή. Εν συνεχεία οι ΗΠΑ από κοινού με το Ηνωμένο Βασίλειο ανέλαβαν στρατιωτική δράση στην περιοχή του Αφγανιστάν καθώς υπήρχαν πληροφορίες ότι οι τρομοκράτες της al'Qaeda το χρησιμοποιούσαν ως βάση εκπαίδευσης. Ταυτοχρόνως, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ (απόφαση 1373) θεωρώντας την επίθεση ως απειλή για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, κήρυξε μία «παγκόσμια κατάσταση ανάγκης» και έθεσε σε εφαρμογή μια σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση της κατάστασης και εν γένει για την προστασία από την τρομοκρατία (Σαράντη, 2009, σ. 338).

Αναμφίβολα η τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη δημιούργησε παγκόσμια αναταραχή εξαιτίας του μεγέθους της αλλά εξαιτίας της επιλογής του συγκεκριμένου στόχου στην πόλη-σύμβολο του δυτικού κόσμου. Μια γενική αβεβαιότητα δεν άργησε να φανεί αφού τα κράτη αποδεικνύονταν ανίσχυρα να θωρακίσουν την ασφάλεια των πολιτών. Η αβεβαιότητα, η ανασφάλεια και ο φόβος που επικράτησε δεν άργησε να λάβει παγκόσμιες διαστάσεις, ανατρέποντας τα διεθνή δεδομένα σχετικά με τους τρόπους εκδήλωσης της βίας, εντάσσοντας παράλληλα τη διεθνή κοινότητα σε μια αμυντική λογική και νομιμοποιώντας με αυτό τον τρόπο μια παγκόσμια βιομηχανία παραγωγής μέσω ασφάλειας. Έτσι, η συζήτηση για τη δημόσια ασφάλεια μετακινήθηκε από το επίπεδο της κατοχύρωσης ενός κοινωνικού αγαθού στο επίπεδο της εφαρμογής πολιτικών ολικής ασφάλειας Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 198-199).

κοινωνίες διακινδύνευσης, η ασφάλεια δεν αποτελεί ένα υπερδικαίωμα, το οποίο λειτουργεί ανταγωνιστικά ως προς τις ελευθερίες, αλλά ένα κοινό κοινωνικό αγαθό το οποίο συμπαράγεται από την πολιτεία, τους θεσμούς, και την ίδια την κοινωνία και αναπαράγεται μέσα από την ομαλή λειτουργία του κράτους δικαίου».

Γίνεται με αυτό τον τρόπο αντιληπτό πως η επίθεση έμελλε να αποτελέσει μια καμπή στην παγκόσμια ιστορία, ενώ πολλά κράτη έσπευσαν να επαναξιολογήσουν τις νομοθεσίες τους και τα αντιτρομοκρατικά τους μέτρα. Ο όρος 'κατάσταση ανάγκης' άρχισε να χρησιμοποιείται καταχρηστικώς και αδιακρίτως χωρίς οι χρήστες του να έχουν ακριβή γνώση ούτε του θεσμικού πλαισίου, ούτε της ακριβούς έννοιάς του, ούτε της νόμιμης διαδικασίας κήρυξής του, ούτε και των επιπτώσεών του στα δικαιώματα του ανθρώπου (Zelman, 2001, σ. 1-18). Ταυτοχρόνως αμφισβητήθηκε η επιθυμητή ισορροπία μεταξύ της ασφάλειας των δικαιωμάτων και της ασφάλειας του κράτους και ελήφθησαν σε παγκόσμια κλίμακα ολοένα και περισσότερο κατασταλτικά μέτρα. Αυτή η αρχικά προσωρινή κατάσταση ανάγκης και η λήψη εκτάκτων, πλην όμως προσωρινών μέτρων, έχει πλέον αντικατασταθεί από μόνιμους περιορισμούς στα θεμελιώδη δικαιώματα και της ελευθερίες του ανθρώπου ενώ γίνεται λόγος για «μόνιμη κατάσταση ανάγκης» αφού το τέλος της τρομοκρατίας δε διαφαίνεται (Σαράντη, 2009, σ. 339).

Τα γεγονότα αυτά έχουν επαναφέρει στο προσκήνιο το αν η τρομοκρατική απειλή συνιστά επαρκή αιτιολόγηση για να κηρυχθεί ένα κράτος σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Ανατρέχοντας στα άρθρα των διεθνών συμφωνιών, διαπιστώνουμε πως γίνεται λόγος για καταστάσεις απόλυτα αναγκαίες κατά τις οποίες υπάρχει ορατός ή επικείμενος κίνδυνος και οι οποίες είναι αδύνατον να διευθετηθούν με τα υπάρχοντα μέσα. Όμως δεν δικαιολογείται να τίθενται σε ισχύ οι ρήτρες παρέκκλισης εξαιτίας του φόβου ή της πιθανότητας, ή της ανησυχίας για ενδεχόμενη μελλοντική τρομοκρατική επίθεση και χωρίς να υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Αν σε αυτά συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι η τρομοκρατία είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο που υπήρχε, υπάρχει και πιθανών να υφίσταται και στο μέλλον, δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να δικαιολογήσουμε την ύπαρξη μιας συνεχούς κατάστασης ανάγκης, με άλλα λόγια να γίνει κανόνας η εξαίρεση. Πλέον, όμως, είναι όλο και πιο συχνό φαινόμενο να τίθενται σε εφαρμογή οι ρήτρες παρέκκλισης εξαιτίας τρομοκρατικών χτυπημάτων που σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνονται στο επίπεδο απειλής που απαιτείται για τέτοιες ενέργειες. Έτσι, πολλές φορές μέσω της λήψης έκτακτων μέτρων απέναντι σε τρομοκρατικές απειλές μικρού βεληνεκούς, τίθενται σε κίνδυνο τα ανθρώπινα δικαιώματα αφού διαμορφώνεται μια διαρκής κατάσταση ανάγκης. Από τους διεθνείς οργανισμούς υπάρχει γενικά η τάση αποδοχής των καταστάσεων ανάγκης που κηρύττουν τα κράτη, ερευνώντας εάν τα μέτρα που λαμβάνονται είναι εφάμιλλά του κινδύνου. Στις αρνητικές συνέπειες αυτών των πρακτικών συγκαταλέγεται και το γεγονός ότι σε πολλά κράτη, η κατάσταση ανάγκης τείνει να γίνει μόνιμο και νόμιμο φαινόμενο με πρόσχημα το συνεχιζόμενο πόλεμο κατά της τρομοκρατίας (Boyle, 2004a, σ. 96-97).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των όσων αναφέραμε αποτελεί το ψήφισμα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 του ΟΗΕ το οποίο επέβαλε στα κράτη μέλη τη θέσπιση μέτρων για την ταυτοποίηση των υπόπτων, τη χορήγηση ασύλου και την παρακώλυση της κλοπής διαβατηρίων, τη διερεύνηση των χρηματικών εισροών των τρομοκρατών και την ανταλλαγή πληροφοριών. Με αυτό τον τρόπο αυτό τα μέτρα «προστασίας» άρχισαν να λαμβάνουν παγκόσμιες διαστάσεις ενώ η περιστολή των ελευθεριών θεωρήθηκε αναγκαία για την κατοχύρωση της ασφάλειας (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 205).

Ένα μήνα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου ψηφίστηκε στις ΗΠΑ η τροποποίηση του αντιτρομοκρατικού νόμου ονόματι Patriot Act ενώ από τις 13 Νοεμβρίου μπήκε σε ισχύ η διαταγή του Αμερικανού προέδρου σχετικά με τη μεταχείριση, την κράτηση και την εκδίκαση όσων αλλοδαπών συλλαμβάνονταν ως ύποπτοι για τρομοκρατική δράση (Παπαϊωάννου, 2004, σ. 15). Μέσω του Patriot Act διευκολύνονταν οι ηλεκτρονικές παρακολουθήσεις υπόπτων, επιτρεπόταν η παρακολούθηση των συνομιλιών μεταξύ κατηγορουμένων και συνηγόρων, παρεχόταν στις διωκτικές αρχές και στις μυστικές υπηρεσίες η δυνατότητα να ανταλλάσσουν πληροφορίες μεταξύ τους, προβλεπόταν η επ' αόριστο κράτηση σε συνθήκες μυστικότητας των σημαντικών μαρτύρων, αλλά και η κύρωση άλλων διατάξεων που αφορούσαν την εγχώρια τρομοκρατία αλλά και τις παραβιάσεις που γίνονταν από μη Αμερικανούς πολίτες. Βάση των παραπάνω διατάξεων η συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες θεωρήθηκε έγκλημα πολέμου δίνοντας στις ΗΠΑ την ευχέρεια ή να τους θέσει υπό κράτηση για όσο διάστημα επιθυμούσε, ή να τους παραπέμψει σε δίκη. Το νομοθέτημα αυτό, αποτέλεσμα του πανικού που είχε καταλάβει τις ΗΠΑ μετά το χτύπημα, αποτέλεσε το βαθύτερο ρήγμα του διεθνούς νομικού πολιτισμού που έχει συμβεί τα τελευταία 60 χρόνια (Παπαϊωάννου, 2004, σ. 235).

Ο περιορισμός των δικαιωμάτων και των ελευθεριών στο όνομα της ασφάλειας και του περιορισμού των κινδύνων που προέρχονταν από την τρομοκρατία οδήγησαν το κράτος δικαίου στην υιοθέτηση πρακτικών υπέρμετρης ποινικοποίησης. Η υπερβολή των ΗΠΑ, η οποία φάνηκε ακόμα περισσότερο στην αυστηροποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής και της συμβατικής εγκληματικότητας, δημιούργησε διεθνώς νέα δεδομένα και ενίσχυσε το δίλημμα μεταξύ της ελευθερίας και της ασφάλειας (Μανωλεδάκης, 2004b, σ. 23). Ουσιαστικά, η ασφάλεια προτάθηκε παγκοσμίως ως προτεραιότητα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και επιβλήθηκε η νομιμοποίησή της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθούν υπέρμετρα τα μέτρα καταστολής προκειμένου να καλυφθεί το έλλειμμα ασφάλειας και να περιοριστούν τα ανθρώπινα δικαιώματα (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 207).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

4.1. Το ρυθμιστικό πλαίσιο της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας

Η συνεργασία σε επίπεδο κρατών μελών στο πεδίο της δικαιοσύνης ξεκίνησε το 1975 με τη δημιουργία της ομάδας TREVI. Επρόκειτο για μία συνεργασία ήπιας μορφής με στόχο τη συνεργασία των αστυνομικών αρχών για την αντιμετώπιση των υποθέσεων που σχετίζονταν με τη διασυνοριακή τρομοκρατία. Στα πλαίσια της συνεργασίας των κρατών μελών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, η ανταλλαγή πληροφοριών αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τομείς συνεργασίας. Η προώθηση αυτών των πολιτικών ξεκίνησε το 1990 με την έναρξη ισχύος της Σύμβαση Schengen και την κατάργηση των συνοριακών ελέγχων και συνέβαλε στην εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και του χώρου Σένγκεν (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010). Το 1993 με τη συνθήκη του Μάαστριχτ τα ζητήματα τρομοκρατίας αποτέλεσαν πολιτικές του τρίτου πυλώνα της συνθήκης και ειδικότερα του τομέα της Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (ΔΕΥ), όπως μετονομάστηκε το 1999 με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (Βασιλοπούλου, 2015, σ. 93). Το 1995 υπογράφηκε η σύμβαση για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αστυνομίας (Europol) η οποία τέθηκε σε λειτουργία τον Οκτώβριο του 1998. Αντικείμενό της ήταν ο εντοπισμός και η δίωξη του διασυνοριακού εγκλήματος (Europol, 2019). Η δημιουργία της Europol συνέβαλε στην εδραίωση της αστυνομικής συνεργασίας μέσω της ενίσχυσης της πρόσβασης σε βάσεις δεδομένων. Σταθμό στη δικαστική συνεργασία των κρατών μελών αποτέλεσε η διάσκεψη του Τάμπερε (Οκτώβριος 1999) η οποία αφορούσε ζητήματα του τρίτου πυλώνα αλλά και τα νέα δεδομένα τα οποία θα έφερνε η έναρξη της ισχύος της συνθήκης του Άμστερνταμ (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2004). Ταυτοχρόνως τα κράτη μέλη δεσμεύονται για τη δημιουργία αλλά και την εδραίωση του χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (χ. ΕΑΔ). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα αναλάμβανε την επίβλεψη των απαιτούμενων πολιτικών δεσμεύσεων για τη δημιουργία αυτού του χώρου. Στη ίδια διάσκεψη αποφασίστηκε και η δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Δικαστικού χώρου ο οποίος θα συνεισέφερε στην αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων, τη γρήγορη παραπομπή των υπόπτων στη δικαιοσύνη, τη συνεργασία των αρχών για τις ποινικές υποθέσεις, την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στις δικαστικές αρχές αλλά και στην καταπολέμηση της τρομοκρατικής απειλής. Τα παραπάνω έγιναν πραγματικότητα με την ίδρυση της Eurojust το 2002 (Eurojust, 2019).

Κάτω από την πίεση των διεθνών εξελίξεων που επέφερε το χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, τα ευρωπαϊκά κράτη στην προσπάθειά τους για κατοχύρωση της ασφάλειας, έλαβαν μέτρα τα οποία περιόριζαν δικαιώματα και ελευθερίες, ηπιότερα όμως από τα αντίστοιχα των ΗΠΑ. Αρχικά η απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της 7ης Δεκεμβρίου 2001, όρισε την έννοια και τη μορφή της τρομοκρατίας, προσδιόρισε τα υποκείμενα που ασκούν τρομοκρατική δράση και τις κυρώσεις κατά των τρομοκρατών (Νικολόπουλος, 2002, σ. 61).

Στα μέτρα εντατικοποίησης του αντιτρομοκρατικού αγώνα την περίοδο του 2002 μπορούμε να αναφέρουμε την Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2002a) η οποία προέβλεπε την εναρμόνιση των ευρωπαϊκών νομοθεσιών. Ουσιαστικά με την απόφαση αυτή δίνεται ένας ορισμός της τρομοκρατίας και περιγράφονται οι πράξεις οι οποίες θα πρέπει να θεωρούνται ως τρομοκρατικές αλλά και ορίζεται το ελάχιστο της ποινής που πρέπει να θεσπιστεί για κάθε μία από αυτές. Ποινικοποιείται, έτσι, η συμμετοχή σε κάθε είδους τρομοκρατική δράση και οργάνωση αλλά και η παροχή κάθε είδους βοήθειας προς τους τρομοκράτες. Τέλος, προβλέπονται ποινές και για πράξεις που σχετίζονται με την τρομοκρατία όπως η πλαστογραφία σε δημόσια έγγραφα και η διακεκριμένη κλοπή. Η περαιτέρω συνεργασία των κρατών στον τομέα της τρομοκρατίας, ενισχύθηκε και από την «Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών» (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων, 2002b). Το ένταλμα ήταν υποχρεωτικό και έπρεπε μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2004 να τεθεί σε ισχύ από κάθε κράτος μέλος. Με την ίδια απόφαση απλουστεύτηκαν οι διαδικασίες έκδοσης και υποβιβάστηκε η θέση της εθνικής εκτελεστικής εξουσίας. Ταυτοχρόνως, ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας γίνεται αρμοδιότητα της Ευροpol στην οποία παρέχεται η δυνατότητα καταχώρησης στο σύστημα πληροφοριών που διαθέτει όλων των υπόπτων αλλά και των δυνητικών δραστών για πράξεις που υπάγονται στην αρμοδιότητά της. Για τους ίδιους λόγους κάμπτεται σε κάποιο βαθμό η προστασία των προσωπικών δεδομένων (Οδηγία 2002/58) χάριν της εθνικής ασφάλειας. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται η δυνατότητα στις αρχές να έχουν πρόσβαση και να ελέγχουν προσωπικά δεδομένα στις τηλεπικοινωνίες και στο ίντερνετ. Οι παρεμβάσεις αυτές συνεχίστηκαν και σε επίπεδο κρατών μελών με πολλά κράτη να εναρμονίζουν ή να ενισχύουν τις εθνικές τους νομοθεσίες. Στις νομοθεσίες αυτές πέρα από τις μικροδιαφορές που έχουν σχετικά με τη φύση της τρομοκρατίας, υπάρχει σύγκλιση σε ζητήματα όπως η καταπολέμηση των πηγών χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και της νομιμοποίησης εσόδων, η υιοθέτηση νέων μέσων και τεχνικών παρακολούθησης, η ανταλλαγή πληροφοριών και η γενικότερη συνεργασία στον τομέα της ασφάλειας, ο έλεγχος των μεταναστευτικών ροών και η επιτήρηση υπόπτων για τρομοκρατική δράση (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 208-210).

Ακόμα μεγαλύτερη ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής συνεργασίας προβλεπόταν με το Πρόγραμμα της Χάγης το οποίο υιοθετήθηκε το Νοέμβριο του 2004. Σκοπός του προγράμματος ήταν η ενίσχυση μέσα στα επόμενα πέντε χρόνια του χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, μέσω της υλοποίησης δέκα παρεμβάσεων που αφορούσαν την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, τη στήριξη των δικαιωμάτων και της ιθαγένειας, τη θέσπιση κοινών πρακτικών στα θέματα ασύλου και στη μετανάστευση σε συνδυασμό με την προσπάθεια αύξησης των ωφέλιμων συνεπειών της μετανάστευσης, την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ ελευθερίας και ιδιωτικής ζωής κατά τη μεταφορά πληροφοριών, τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, τη θωράκιση του ευρωπαϊκού χώρου δικαιοσύνης, την προσπάθεια για ύπαρξη αλληλεγγύης και το μοίρασμα των αρμοδιοτήτων. Στο αντιτρομοκρατικό σκέλος του προγράμματος τονιζόταν η ανάγκη της ενίσχυσης των κρατών μελών για την ανταλλαγή πληροφοριών και την συνεργασία των αστυνομικών αρχών, την ενίσχυση της Ευροpol, αλλά και η πρόληψη σχετικά με τις πηγές χρηματοδότησης της

τρομοκρατίας και την προσέλκυση νέων τρομοκρατών. Έτσι, μέσω του προγράμματος της Χάγης παγιώνεται η διάθεση των πληροφοριών αφού δίνεται η δυνατότητα στις αστυνομικές αρχές των κρατών μελών να δίνουν και να λαμβάνουν τις απαραίτητες για την καταπολέμηση του εγκλήματος πληροφορίες (ΕΕΕΚ, 2005). Τέλος υπάρχει αναφορά και στην ανάγκη για συνεργασία με κράτη που δεν είναι μέλη της ΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2005).

Το 2005 (είχαν προηγηθεί οι επιθέσεις στο Λονδίνο) υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της ΕΕ η οποία είχε ως στόχο την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση της τρομοκρατίας δίνοντας παράλληλα έμφαση στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου να γίνει πράξη ο χώρος ελευθερίας, δικαιοσύνης και ασφάλειας. Μάλιστα ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και το διεθνές δίκαιο ο οποίος θα πρέπει να διέπει κάθε πράξη για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, αναφέρεται ρητά στην παράγραφο 22 της στρατηγικής (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2018).

Στον απόηχο των τρομοκρατικών Επιθέσεων στη Μαδρίτη (2004) και το Λονδίνο (2005), εκδόθηκε στις 15 Μαρτίου 2006 και η οδηγία 2006/24/ΕΚ «για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ» (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2006).

Στην περαιτέρω συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας συνέβαλε και η ενεργοποίηση της Ρήτρας Αλληλεγγύης η οποία θεσμοθετήθηκε με τη συνθήκη της Λισαβόνας. Το 2014 το Συμβούλιο εξέδωσε νέα απόφαση για τους κανόνες και τη λειτουργία της Ρήτρας (Ευρωπαϊκή Ένωση, n.d.).

Σταθμό στην αντιτρομοκρατική πολιτική της ΕΕ αποτέλεσαν οι Συμφωνίες Έκδοσης και Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής που υπογράφηκαν τον Ιούνιο του 2003 μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ. Οι δύο αυτές συμφωνίες αποτέλεσαν τον προπομπό της 2004/496/ΕΚ Απόφασης του Συμβουλίου που αφορούσε τη διαβίβαση προς τις ΗΠΑ και την επεξεργασία των ονομαστικών στοιχείων των επιβατών (PNR-Personal Name Records) που διέμεναν στο έδαφος της, τότε, Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Συμφωνία, όμως, δεν εφαρμόστηκε διότι κρίθηκε ως ανεπαρκής από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και από το ΔΕΚ αφού προσέκρουε στην Οδηγία 95/46 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου η οποία θέσπιζε συγκεκριμένους κανόνες για τη μεταφορά προσωπικών δεδομένων σε χώρες μη μέλη. Η Απόφαση του ΔΕΚ στις 30 Μαΐου 2006 αποφάσισε την ακύρωση της συμφωνίας καθώς έκρινε πως παραβιαζόταν το άρθρο 25 της παραπάνω Οδηγίας σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ δεν εξασφάλιζαν την επαρκή προστασία των προσωπικών δεδομένων των Ευρωπαίων πολιτών (Παύλου κ.α., 2016, σ. 22-23).

Η ακύρωση των Αποφάσεων δεν σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις, οι οποίες μάλιστα εντάθηκαν περισσότερο μετά και τα τρομοκρατικά χτυπήματα σε Μαδρίτη (2004) και Λονδίνο (2005). Καρπός των διαπραγματεύσεων υπήρξε η απόφαση 2007/551/ΚΕΠΠΑ/ΔΕΥ που αφορούσε τη διαβίβαση δεδομένων προς το υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής από τις αεροπορικές εταιρίες (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007). Η ως άνω Απόφαση, αναφέρει ρητώς την προστασία των «ευαίσθητων» δεδομένων των επιβατών όπως της

καταγωγής, των πολιτικών, φιλοσοφικών και θρησκευτικών αντιλήψεων, τη συνδικαλιστική δράση, τις σεξουαλικές προτιμήσεις και την υγεία τους. Τα δεδομένα αυτά αφού φιλτραριστούν, διαγράφονται σε σύντομο χρονικό διάστημα ενώ μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν στην περίπτωση που κινδυνεύουν ανθρώπινες ζωές με τη συμφωνία πως μετά την πάροδο 30 ημερών θα διαγραφούν. Η συμφωνία αυτή έγινε αντικείμενο σφοδρής κριτικής καθώς δεν εξασφαλιζόταν η απαιτούμενη για τα δικαιώματα των πολιτών προστασία και επειδή δεν προβλεπόταν κάποιο μέσο προσφυγής σε περίπτωση προσβολής των δικαιωμάτων των επιβατών από τις εταιρείες και δεν συγκεκριμενοποιούνταν ο τρόπος καταλογισμού των ευθυνών είτε του κράτους είτε των αερομεταφορέων (Πετροπούλου, 2007).

Πολύ σημαντική για την αντιτρομοκρατική δράση της ΕΕ είναι και η Σύμβαση του Prüm η οποία εγκρίθηκε τον Αύγουστο του 2008 από το Συμβούλιο η οποία αφορούσε τη ανταλλαγή του προφίλ DNA των υπόπτων για τρομοκρατικές ενέργειες μεταξύ των κρατών, αλλά και την ανταλλαγή στοιχείων κυκλοφορίας, δακτυλικών αποτυπωμάτων και άλλων πληροφοριών (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2008).

Τον Απρίλιο του 2010 η Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση με τίτλο: «Σχέδιο δράσης για το πρόγραμμα της Στοκχόλμης» στην οποία αναφέρονταν όλες οι παρεμβάσεις που έπρεπε να γίνουν για την υλοποίηση του προγράμματος της Στοκχόλμης και τη δημιουργία του ευρωπαϊκού χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Το πρόγραμμα αφορούσε τα έτη 2010-2014 (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2010).

Η Συνθήκη της Λισαβόνας η οποία τέθηκε σε ισχύ το Δεκέμβρη του 2009, τερματίζει τις μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις πάνω στα θεσμικά προβλήματα της ΕΕ. Μέσω της ΣΛΕΕ τροποποιείται η ΣΕΕ και η Συνθ. ΕΚ και εισάγονται νέα δεδομένα σχετικά με το χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Η δομή των πυλώνων καταργείται (ο τρίτος πυλώνας κοινοτικοποιείται και παύει να αποτελεί τμήμα της θεσμικής δομής) ενώ αλλάζει ο τρόπος λήψης των αποφάσεων. Οι αποφάσεις πλέον θα λαμβάνονται με τη συνήθη διαδικασία η οποία περιλαμβάνει την ειδική πλειοψηφία (αντικαθιστά την ομοφωνία) και τη συναπόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Επιπλέον τα διασυνοριακά εγκλήματα επιλύονται πλέον με κεντροποιημένες αποφάσεις, γεγονός που παρέχει το νομικό υπόβαθρο για την υιοθέτηση Οδηγιών για την εναρμόνιση των νομοθεσιών και μέσω αυτής της πρακτικής επιτυγχάνεται καλύτερη εφαρμογή των πολιτικών της Ένωσης (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2010).

4.2. Ρυθμιστικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και ανθρώπινα δικαιώματα

Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί κεντρική συνιστώσα στον αγώνα της ΕΕ κατά της τρομοκρατίας. Όπως διαπιστώσαμε και παραπάνω, ο πολίτης προκειμένου να κατοχυρώσει την ασφάλειά του σε περίπτωση επικράτησης ενός κλίματος φόβου, δε διστάζει να δεχθεί, εν μέρει, περιορισμούς στις ελευθερίες και στα δικαιώματά του. Παρακάτω θα εξετάσουμε μερικά παραδείγματα παραβίασης των ελευθεριών και των δικαιωμάτων των πολιτών που υφίστανται στα πλαίσια της διατήρησης της ασφάλειας.

Τα νομοθετήματα και τα μέτρα που παρουσιάσαμε παραπάνω σχετίζονται τόσο με την ποινικοποίηση των τρομοκρατικών αδικημάτων όσο και με την αμοιβαία αναγνώριση από τα κράτη μέλη των δικαστικών αποφάσεων που αφορούν την έκδοση κρατουμένων, το συντονισμό της έρευνας για τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων αλλά και τη διαβίβαση δεδομένων για τις ανάγκες της πρόληψης και της καταστολής. Η εφαρμογή τους έχει σχέση με το άτομο ως κατηγορούμενο, κρατούμενο ή απλώς ύποπτο για τρομοκρατικά αδικήματα. Αρχικά, τα ερευνητικά μέτρα που επιβάλλονται και τα οποία στοχεύουν στη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων, θίγουν τα προσωπικά δεδομένα των υπόπτων. Πιο συγκεκριμένα, η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας του 2002¹³ προκάλεσε από την αρχή αντιδράσεις για τις επιπτώσεις της στα ανθρώπινα δικαιώματα. Αν και προωθήθηκε μέσα σε ένα επείγον κλίμα, αφού αποτελούσε την ευρωπαϊκή απάντηση στην 11^η Σεπτεμβρίου, εντούτοις δεν παραμελήθηκε η προστασία των δικαιωμάτων. Αντιθέτως, δόθηκε σημασία στην ποινικοποίηση της τρομοκρατίας η οποία καθυστέρησε εδώ και καιρό εξαιτίας των αντιδράσεων των κρατών μελών για δραστικά αντιτρομοκρατικά μέτρα. Οι μεγαλύτερες διαφωνίες αφορούσαν τις σχετικές με τον ευρύ ορισμό της τρομοκρατίας διατάξεις οι οποίες έδειχναν επικίνδυνες όχι μόνο για την ελευθερία του λόγου, αλλά και για την ελευθερία των συγκεντρώσεων και τη συμμετοχή σε ενώσεις. Βέβαια, για να αποφευχθεί κάθε παρερμηνεία που θα εκλάμβανε τους διαδηλωτές ως τρομοκράτες, περιλήφθηκε στο προοίμιο και στο άρθρο 1 της Απόφασης, η ρήτρα του σεβασμού των θεμελιωδών νομικών αρχών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων (άρθρο 6 της ΣΕΕ) (Βασιλοπούλου, 2015, σ. 128-129).

Πιο έντονες αντιδράσεις προκάλεσε το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, καθώς περιελάμβανε σημαντικές θεσμικές αλλαγές στους κανόνες των κρατών μελών. Σύμφωνα με το εργαλείο αυτό, η έκδοση ενός εγκληματία γινόταν αποδεκτή από οποιοδήποτε κράτος μέλος χωρίς να ελέγχεται εάν από το δικαστήριο του κράτους μέλους έκδοσης τηρήθηκαν οι προδιαγραφές της δίκαιης δίκης. Ουσιαστικά, μιλάμε για την υποχρέωση από πλευράς των κρατών να δεχθούν το χαμηλότερο παρονομαστή προστασίας των δικαιωμάτων αφού αυτομάτως αναγνωρίζεται η απόφαση ενός κράτους για παράδοση προς δίκη ή έκδοση από άλλο κράτος μέλος. Έτσι εκφράζονται ανησυχίες σχετικά με το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης για το αν και κατά πόσο τηρείται η αρχή της «δίκαιης δίκης» αλλά και για το αν κατά την ποινική διαδικασία τηρούνται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (Verbruggen, 2004, σ. 333).

Για την προστασία των δικαιωμάτων και για την αποφυγή των παρεμβάσεων των κρατών μελών έχουν θεσπιστεί αρκετές διατάξεις. Σε αυτά τα μέτρα μπορούμε να προσθέσουμε και την «Πράσινη Βίβλο για τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων και των κατηγορουμένων» η οποία παρουσιάστηκε από την Επιτροπή το 2003 με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων αλλά και την άμβλυνση των αντιδράσεων (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003).

Όσον αφορά στο ΕΕΕ, αυτό αποτελείται από διατάξεις σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των ερευνητικών ενταλμάτων και διαταγών. Και στην περίπτωση αυτή

---

¹³ Η Απόφαση αυτή έχει πλέον αντικατασταθεί από την «Οδηγία (ΕΕ) 2017/541 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2017, για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας» (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2017).

είναι δυνατόν να θιγούν τα δικονομικά δικαιώματα των κατηγορούμενων, όπως και τα προσωπικά τους δεδομένα (λ.χ. σε περιπτώσεις παρακολούθησης ή άρσης του τραπεζικού απορρήτου) (FRA, 2011). Μάλιστα, ο Ευρωπαίος Επόπτης για τα Προσωπικά Δεδομένα έχει τονίσει την ανεπάρκεια της αναφοράς για τα προσωπικά δεδομένα στο προοίμιο της Απόφασης Πλαισίου 2008/977/ΔΕΥ σχετικά με τη δικαστική-αστυνομική συνεργασία (Βασιλοπούλου, 2015).

4.3. Δικαιώματα Αθώων

Στις μέρες μας πολύ συχνή πρακτική αποτελεί η δημιουργία μαύρων λιστών οι οποίες αποτελούν το αποκορύφωμα της παράνομης συλλογής στοιχείων, των μυστικών παρακολουθήσεων και της αδιευκρίνιστης ανταλλαγής δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό η ΕΕ μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11/9, δημιούργησε έναν κατάλογο προσώπων, οντοτήτων και ομάδων που είναι ύποπτοι ή εμπλέκονται σε τρομοκρατικές ενέργειες και υπόκεινται σε περιοριστικά μέτρα (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2018). Πρόκειται για τις λεγόμενες «λίστες τρομοκρατών» οι οποίες δημιουργήθηκαν προκειμένου να ανταποκριθεί η ΕΕ στα ψηφίσματα του ΣΑ. Το ζήτημα που δημιουργείται με τις εν λόγω λίστες εντοπίζεται στην απουσία κριτηρίων ένταξη των υπόπτων σε αυτές και στο ότι η ανανέωση των ληστών δεν είναι δημόσια. Επιπλέον, όσοι εγγράφονται στις λίστες δεν ενημερώνονται για το γεγονός της εγγραφής τους ενώ δεν προβλέπεται κάποια διαδικασία επανεξέτασης της ένταξης (Walter κα., 2004).

Αρκετοί εγγεγραμμένοι στη λίστα έκαναν προσφυγές στο Πρωτοδικείο της ΕΕ καθώς τα ονόματά τους υπήρχαν στη λίστα, υποστηρίζοντας ότι παραβιάζεται το δικαίωμα της δίκαιης δίκης, αφού δεν μπόρεσαν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Άλλοι, πάλι, αντέδρασαν για την παραβίαση του δικαιώματος της πρόσβασης στην περιουσία τους επειδή για όσους εγγράφονταν στους καταλόγους προβλεπόταν πάγωμα των λογαριασμών τους. Το Δικαστήριο δηλώνει, πάντως, αναρμόδιο να ελέγξει τη συμβατότητα των μέτρων εάν αυτά αποτελούν προϊόν συμμόρφωσης στις αποφάσεις του ΟΗΕ και μάλιστα του ΣΑ εκτός αν αποτελούν απειλή για τα θεμελιώδη δικαιώματα (Walter κα., 2004).

Όσον αφορά στο Σύστημα Πληροφοριών της Europol, εκεί καταχωρούνται οι ύποπτοι αλλά και όσοι πιθανολογείται ή δικαιολογείται πως θα διαπράξουν εγκληματική πράξη που ανήκει στην αρμοδιότητα της Europol. Καταχωρούνται επιπλέον και όσοι συνοδεύουν ή είναι σε επαφή με τα άτομα αυτά με αποτέλεσμα ένας ευρύς κύκλος ανθρώπων που δεν έχουν σχέση με την εγκληματική δράση να κινδυνεύουν να βρεθούν στο στόχαστρο της Europol. Η παρακολούθηση επιπλέον, γίνεται εν αγνοία των ατόμων αυτών, ενώ τα δεδομένα που προκύπτουν καταχωρούνται σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές και σχετίζονται με τη δραστηριότητά τους και ίσως με άλλες πληροφορίες που αφορούν συναναστροφές, επιλογές ψυχαγωγίας και καταναλωτικές συνήθειες (Συμεωνίδου - Καστανίδου 2005).

Επιπλέον, σύμφωνα με τη Σύμβαση για την Πρόληψη της Τρομοκρατίας που υπεγράφη το 2005 προβλέπεται η ποινικοποίηση από τα κράτη-μέλη της άμεσης ή έμμεσης δημόσιας πρόκλησης για την τέλεση μιας τρομοκρατικής πράξης. Με βάση τα παραπάνω το Ηνωμένο Βασίλειο επέβαλε την ποινικοποίηση των ομιλιών που προτρέπουν ή που δικαιολογούν τρομοκρατικές ενέργειες και δήλωσε πως κάθε άτομο

που θα προβαίνει σε δηλώσεις εξτρεμιστικού περιεχομένου θα απελαύνεται. Βέβαια, υποστηρίχθηκε πως τα μέτρα αυτά υπονομεύουν την ελευθερία της έκφρασης, ένα θεμελιώδες δικαίωμα για μια δημοκρατική κοινωνία. Γι' αυτό θα πρέπει οι όποιοι περιορισμοί να επιβάλλονται σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας (HRW, 2005).

Τέλος, από τα πιο βασικά ζητήματα των ημερών μας αποτελεί η προστασία των προσωπικών δεδομένων. Η συζήτηση έχει ενταθεί μετά και από τις αποκαλύψεις του Ιουνίου του 2013 οπότε και έγινε γνωστό πως οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ και άλλων χωρών πραγματοποιούσαν μαζικές παρακολουθήσεις. Μάλιστα, στον απόηχο αυτών των αποκαλύψεων το ΔΕΕ προέβη σε ακύρωση της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ σχετικά με τη διατήρηση των δεδομένων καθώς θεωρήθηκε ότι εγείρει παραβιάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα (ΕΕΕΕ, 2014).

Επιπλέον στα πλαίσια της συνεργασίας και της ανταλλαγής πληροφοριών με τρίτες χώρες, η ΕΕ έχει αναλάβει μια σειρά μέτρων τα οποία παραβιάζουν με τη σειρά τους πληθώρα δικαιωμάτων όπως το απόρρητο των επικοινωνιών και του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής. Αυτά τα μέτρα σχετίζονται με τη δημιουργία του προφίλ των υπόπτων, τη λήψη και την αναγραφή στις ταυτότητες βιομετρικών στοιχείων, την ηλεκτρονική παρακολούθηση των υπόπτων και τον έλεγχο των τηλεπικοινωνιών CFR-CDF, (2003).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε πως το ΕΔΔΑ έχει κατατάξει την τρομοκρατία στις αιτίες λήψης μέτρων παρακολούθησης χωρίς όμως να δίνει απεριόριστη ευχέρεια στα κράτη. Μάλιστα, στηριζόμενο στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ το οποίο αναφέρεται στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, έχει αποφανθεί πως κάθε επέμβαση σε αυτό θα πρέπει να είναι σύμφωνη με το νόμο και να τηρεί την αρχή της αναλογικότητας με σκοπό την πρόληψη του εγκλήματος και την εξασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας (ΣτΕ, 2010).

4.5. Η μετά Charlie Hebdo εποχή και η άνιση μάχη ασφάλειας και ελευθερίας

Τα τρομοκρατικά γεγονότα των τελευταίων ετών έχουν σηματοδοτήσει μια νέα περίοδο ανασφάλειας και έχουν εντείνει ακόμα περισσότερο την αντιτρομοκρατική υστερία της προηγούμενης περιόδου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες έχει αναζωπυρωθεί το θέμα των σχέσεων μεταξύ της προστασίας της ασφάλειας και της διαφύλαξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενώ έχουν αναδυθεί τα θέματα της ισλαμοφοβίας της αντιτρομοκρατικής υστερίας και του ακροδεξιού λαϊκισμού.

4.5.1. Η ανταπόκριση στις πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις στην Ευρώπη

Μετά από τις πρόσφατες επιθέσεις στο Παρίσι (2015), η ΕΕ αποφάσισε την επιτάχυνση των συμφωνηθέντων αντιτρομοκρατικών μέτρων. Έτσι το Φεβρουάριο του ιδίου έτους, οι ηγέτες των κρατών-μελών με κοινή τους δήλωση δεσμεύτηκαν σε περαιτέρω εντατικοποίηση των αντιτρομοκρατικών μέτρων και σε σύσφιξη της συνεργασίας των κρατών.

Μερικά από τα πιο πρόσφατα μέτρα που έλαβε η ΕΕ είναι:

- Η Οδηγία της 25^{ης} Απριλίου 2017 που εξέδωσε το Συμβούλιο και αφορά τον έλεγχο για την απόκτηση και κατοχή όπλων (ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα πυροβόλα όπλα) στοχεύοντας στη βελτίωση της ισχύουσας νομοθεσίας.
- Η Οδηγία της 7^{ης} Μαρτίου 2017 του Συμβουλίου με την οποία τίθενται νέοι κανόνες για την ενίσχυση του νομικού πλαισίου της ΕΕ σχετικά με την πρόληψη και την αντιμετώπιση των ξένων τρομοκρατών.
- Ο Κανονισμός του Συμβουλίου της 7^{ης} Μαρτίου 2017 που αφορούσε την τροποποίηση της συνθήκης Σένγκεν και συγκεκριμένα την αυστηροποίηση των ελέγχων στις βάσεις δεδομένων των εξωτερικών συνόρων.
- Οι νέοι κανόνες που ενέκρινε το Συμβούλιο το Νοέμβριο του 2018 σχετικά με την ενίσχυση του Συστήματος Πληροφοριών Σένγκεν (SIS).
- Η εξουσιοδότηση του Συμβουλίου προς τη Europol το Μάρτιο του 2015 για την αντιμετώπιση της διαδικτυακής τρομοκρατικής προπαγάνδας με στόχο τον εντοπισμό διαδικτυακού τρομοκρατικού περιεχομένου και η παροχή συμβουλών προς τα κράτη. Μάλιστα, στις 6 Δεκεμβρίου 2018, το Συμβούλιο συμφώνησε σε νέους κανόνες για την πρόληψη της τρομοκρατίας στο διαδίκτυο.
- Η απόφαση του Συμβουλίου (Φεβρουάριος 2015) να εντείνει την εξωτερική δράση της ΕΕ κυρίως στη Μεσόγειο, τη Βόρεια Αφρική, τη Μέση Ανατολή, το Σαχέλ και τον Κόλπο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (Consilium, 2018).

4.5.2. Οι Καταστάσεις Ονομάτων Επιβατών (PNR)

Μετά την επίθεση στα γραφεία της Charlie Hebdo ήρθε πάλι στην επικαιρότητα η συζήτηση για ένα Ευρωπαϊκό αρχείο καταγραφής των δεδομένων των επιβατών. Δεν επρόκειτο για μια νέα ιδέα καθώς αντίστοιχη είχε δοθεί προς ψήφιση στο Κοινοβούλιο από την Επιτροπή ήδη από το 2011. Έτσι, τον Απρίλιο του 2016 εκδίδεται η Οδηγία «2016/681 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων» εντός των κρατών της ΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2016). Για τη συλλογή και την επεξεργασία των πληροφοριών απαιτήθηκε από την πλευρά των κρατών η ίδρυση μιας ανεξάρτητης αρχής (μονάδα στοιχείων επιβατών – ΜΣΕ) η οποία θα είχε πρόσβαση σε αυτά τα δεδομένα όπως και στα δεδομένα των αντίστοιχων αρχών των υπολοίπων κρατών μελών. Ταυτοχρόνως δόθηκε και στη Europol το δικαίωμα της πρόσβασης σε αυτά τα στοιχεία, ενώ κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις μέρος των στοιχείων αυτών μπορεί να δοθεί και σε τρίτες χώρες. Σκοπός της αξιολόγησης των δεδομένων είναι η συμβολή στην ταυτοποίηση των υπόπτων και στην πρόληψη των τρομοκρατικών επιθέσεων. Για την προστασία των προσωπικών δεδομένων αποφασίστηκε πως θα ανωνυμοποιούνται τα κύρια στοιχεία των δεδομένων έξι μήνες μετά τη διαβίβασή τους, ενώ θα παραμένουν στις βάσεις δεδομένων των ΜΣΕ για διάστημα πέντε ετών από τη διαβίβασή τους.

Ο προβληματισμός υπάρχει γύρω από τη χρήση των δεδομένων των καταστάσεων επιβατών έγκειται στο γεγονός ότι το σύστημα διαχείρισης των στοιχείων μπορεί να πιστοποιεί όχι μόνο ύποπτους αλλά και αθώους. Μάλιστα, αυτός ο προβληματισμός εκφράζεται και στο ίδιο το κείμενο της Οδηγίας το οποίο αναφέρει πως η επιλογή των κριτηρίων αξιολόγησης των δεδομένων θα πρέπει να καταλήγει στην πιστοποίηση όσο γίνεται λιγότερων αθώων (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2016, σ. 133). Η παραπάνω διαπίστωση εκτός του ότι ακούγεται επικίνδυνη και αόριστη, δύναται να μετατρέψει το τεκμήριο της αθωότητας σε τεκμήριο ενοχής. Επιπλέον εγείρεται το ερώτημα εάν και σε ποιο βαθμό ξεπεράστηκαν οι φόβοι για την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων και των πολιτών.

Σύμφωνα με το κείμενο της Οδηγίας, βασικοί στόχοι της αποτελούν η ασφάλεια των πολιτών, η πρόληψη των τρομοκρατικών και μη εγκλημάτων και η δημιουργία ενός νομικού πλαισίου το οποίο θα εγγυάται την προστασία των δεδομένων PNR κατά τη χρήση τους από τις αρχές. Η οδηγία ορίζει τους δύο πρώτους στόχους ως στόχους γενικού συμφέροντος. Επομένως, σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ, επιτρέπεται η επιβολή περιορισμών σε ορισμένα δικαιώματα που περιγράφει αρκεί να είναι αναγκαίοι αυτοί οι περιορισμοί, να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, να αφορούν σκοπούς γενικού συμφέροντος ή να αφορούν την προστασία των ελευθεριών και των δικαιωμάτων τρίτων (ΕΕΕΚ, 2000).

Στην περίπτωση μας τα δικαιώματα τα οποία με βάση το Χάρτη μπορούν να παραβιαστούν κατά την χρήση των δεδομένων PNR είναι το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής, της προστασίας των προσωπικών δεδομένων και το δικαίωμα της μη διακριτικής μεταχείρισης (Άρθρα 7, 8 και 21 ΧΘΔΕΕ) (ΕΕΕΚ, 2000). Επιπλέον με βάση τη γνωμοδότηση του ΔΕΕ η καταπολέμηση της τρομοκρατίας στα πλαίσια της διαφύλαξης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος. Με βάση τα παραπάνω δύναται να είναι εφικτός ο περιορισμός των δικαιωμάτων εφόσον δεν παρακάμπτουν την αρχή της αναλογικότητας και δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο. Επιπλέον όπως είδαμε και παραπάνω τα δεδομένα PNR μετά τη διαβίβασή τους στις ΜΣΕ διατηρούνται για διάστημα πέντε ετών. Βέβαια δεν παρέχονται διευκρινήσεις για το αν η πενταετής διατήρηση των δεδομένων δικαιολογείται από την επίκληση στο γενικό συμφέρον. Γεννάται έτσι, ο προβληματισμός για το τι θεωρείται αναγκαίο ή μη στην περίπτωση μάλιστα που έχουμε να κάνουμε με την προστασία των θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων (Παύλου κ.α., 2016, σ.31). Επιπλέον, ο έλεγχος της χρήση των δεδομένα σε κάθε κράτος παρουσιάζει δυσκολίες. Αν και η ευθύνη για τον έλεγχο των αυθαιρεσιών κατά την επεξεργασία των δεδομένων και για την παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης ανήκει στις επιμέρους εθνικές εποπτικές αρχές, γεννούνται αμφιβολίες για τα αν θα μπορούν οι εν λόγω αρχές να εγγυηθούν την ασφάλεια των δεδομένων. Άλλωστε η σοβαρότητα του ζητήματος καταδεικνύεται και από το μεγάλο χρονικό διάστημα που απασχολεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο η υπόθεση αυτή (Παύλου κ.α., 2016, σ.32).

4.6. Η αντιτρομοκρατική «υστερία» εντός ΕΕ

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις που συνέβησαν στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια οδήγησαν την Ευρώπη σε μια επικίνδυνη κατάσταση μόνιμης ασφάλειας. Το γεγονός αυτό παρουσιάζεται και σε μια σχετικά πρόσφατη έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας με τίτλο «*Επικίνδυνα δυσανάλογη η διαρκώς διευρυνόμενη "εθνική ασφάλεια" στην Ευρώπη*». Η έρευνα αυτή εξετάζει τις αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες από δεκατέσσερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με τον περιορισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η νομοθεσίες αυτές αλλά και άλλες σχετικές τροπολογίες ψηφίστηκαν σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα φέρνοντας σωρεία μέτρων τα οποία δίνουν τη δυνατότητα στην εξουσία να καταπατά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες που με τόσο κόπο και αίμα έχουν κατακτηθεί.¹⁴ Σύμφωνα με την έκθεση τα μέτρα αυτά έχουν σημαντικές επιπτώσεις στους μετανάστες, εν γένει στους αλλοδαπούς και τις εθνικές μειονότητες αλλά και σε όσους ανήκουν σε κάποια θρησκευτική μειονότητα. Η αιτία είναι πως τα μέτρα αυτά έχουν δώσει μεγάλη δύναμη στην εκτελεστική εξουσία, έχουν περιορίσει το κράτος δικαίου και το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης και ταυτοχρόνως έχουν ενισχύσει την παρακολούθηση των πολιτών. Επιπλέον, οι νομοθετικές αυτές παρεμβάσεις έχουν καταστήσει ακόμη πιο εύκολη την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης ενώ, συχνά δίνουν υπερεξουσίες στις υπηρεσίες πληροφοριών και στα σώματα ασφαλείας, οι οποίες δε συνοδεύονται από την απαιτούμενη δικαστική επίβλεψη (Διεθνής Αμνηστία, 2017).

Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση της Ουγγαρίας όπου ο νέος νόμος δίνει δυσανάλογα μεγάλες εκτελεστικές εξουσίες σε περίπτωση που υπάρξει κήρυξη κατάστασης επείγουσας ανάγκης, όπως απαγόρευση των συναθροίσεων σε δημόσιο χώρο, περιορισμοί στην ελευθερία κυκλοφορίας αλλά και πάγωμα των περιουσιών των πολιτών. Άλλες διατάξεις επιτρέπουν την αναστολή νόμων και την ταυτόχρονη ψήφιση νέων αλλά και τη δυνατότητα να παρατάσσεται ο στρατός με όπλα σε περίπτωση σφοδρών αναταραχών (Human Rights Watch, 2016).

Στη Γαλλία έχει παραταθεί η κατάσταση έκτακτης ανάγκης πέντε φορές το τελευταίο διάστημα με αποτέλεσμα τη νομιμοποίηση αρκετών παρεμβατικών μέτρων, όπως η δυνατότητα παρέμβασης του στρατού και της αστυνομίας σε σημεία πέραν των αρμοδιοτήτων τους, αφού μπορούν χωρίς άδεια των εισαγγελικών αρχών, να προβαίνουν σε κατ' οίκον έρευνα, συλλήψεις ακόμα και κατασχέσεις.¹⁵ Βέβαια, η καταλληλότητα των συγκεκριμένων μέτρων και των αυξημένων ελέγχων για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, τίθεται υπό αμφισβήτηση με βάση τα στοιχεία σχετικής έρευνας (FIDH, 2016). Σύμφωνα, επίσης, με την οργάνωση Human Rights Watch τίθεται και θέμα παραβίασης της προβλεπόμενης από το διεθνές δίκαιο αρχής της αναλογικότητας αλλά και περιορισμού των ελευθεριών (Sabot, 2016).

¹⁴ Είχε προηγηθεί και το ψήφισμα 2178 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε., το οποίο εγκρίθηκε το Σεπτέμβριο του 2014 με ιλιγγιώδη ταχύτητα και απαιτούσε την υιοθέτηση από πλευράς των κρατών νόμων για την προστασία από τους ξένους τρομοκράτες μαχητές (United Nations, 2014).

¹⁵ Και στο Ηνωμένο βασίλειο τα προσωρινά έκτακτα μέτρα, όπως αυτά για τον έλεγχο των μετακινήσεων, έχουν σταδιακά ενσωματωθεί στο κοινό δίκαιο (Διεθνής Αμνηστία, 2017).

Μάλιστα, το τελευταίο νομοσχέδιο, το οποίο εγκρίθηκε από το γαλλικό κοινοβούλιο τον Οκτώβριο του 2017, ανάμεσα στις ενισχυμένες εξουσίες που προβλέπει, είναι και η δυνατότητα που αποκτούν οι κυβερνητικές αρχές όχι μόνο να θέτουν κάποιον σε κατ' οίκον περιορισμό, αλλά και η απαγόρευση της απομάκρυνσής του από μια συγκεκριμένη περιοχή. Επιπλέον επιτρέπεται η διεξαγωγή ερευνών σε χώρους λατρείας και η πραγματοποίηση ελέγχων ταυτότητας κοντά στα σύνορα. Για τις προαναφερθείσες έρευνες δεν χρειάζεται η άδεια των δικαστικών αρχών. Τα παραπάνω καθιστούν εύλογες τις ενστάσεις του Παρατηρητηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το οποίο έχει κάνει λόγο για υπονόμηση των προσωπικών ελευθεριών και για αύξηση των προκαταλήψεων κατά της μουσουλμανικής μειονότητας (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2017).

Πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν πλέον καταστεί «κράτη-παρακολούθησης» (Βέλγιο, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία τη Γαλλία, Ουγγαρία, Πολωνία, Αυστρία, Ολλανδία) μέσω της ψήφισης νόμων που επιτρέπουν τη μαζική παρακολούθηση, τη μαζική υποκλοπή και την πρόσβαση στα δεδομένα χιλιάδων πολιτών και οι οποίοι δίνουν στις υπηρεσίες και στα σώματα ασφαλείας επεμβατικές εξουσίες. Συνέπεια αυτών των μέτρων είναι η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας σε πολλά άτομα (και άλλες ταξιδιωτικές απαγορεύσεις) και η ηλεκτρονική τους σήμανση χωρίς προηγουμένως να έχουν καταδικαστεί ή να έχουν κατηγορηθεί για κάποιο αδίκημα. Όλη αυτή η σωρεία αντιτρομοκρατικών μέτρων παραβιάζει δύο θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ, την αρχή της αναλογικότητας και την αρχή της μη-διάκρισης. (Διεθνής Αμνηστία, 2017).

Πολλές φορές μάλιστα οι παγιωμένες προκαταλήψεις και τα στερεότυπα έχουν οδηγήσει στην κατάχρηση των αντιτρομοκρατικών νόμων με αποτέλεσμα να έχουν βρεθεί στο στόχαστρο της εξουσίας πολλοί πρόσφυγες και μετανάστες ή άλλες μειονοτικές ομάδες, ακτιβιστές και υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μια τέτοια ομάδα είναι οι μουσουλμάνοι οι οποίοι συχνά στοχοποιούνται ως τρομοκράτες. Το φαινόμενο αυτό που παρατηρείται σε ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο αποκαλείται ισλαμοφοβία και εκδηλώνεται με βίαιες συμπεριφορές, λεκτική βία και επικριτικά βλέμματα απέναντι στους ίδιους ή τις περιουσίες τους. Αποτέλεσμα αυτών των συμπεριφορών είναι ο αποκλεισμός των μουσουλμάνων από την κοινωνική ζωή, γεγονός που παρακωλύει σημαντικά τις διαδικασίες ενσωμάτωσης και χορήγησης ασύλου. Συγχρόνως επιχειρήθηκε από πολλά κράτη και η σύνδεση της προσφυγικής κρίσης με την τρομοκρατία (Διεθνής Αμνηστία, 2017).

Η γενικευμένη αυτή ανασφάλεια του πληθυσμού και η ψυχολογική του επιβάρυνση εξαιτίας της αυξημένης ανησυχίας δείχνει να έχει επηρεάσει και το πολιτικό σκηνικό, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη. Τα πολιτικά αυτά κινήματα υπόσχονται αυστηρότερη αντιτρομοκρατική πολιτική και υιοθετούν μια ρατσιστική ρητορεία για τον περιορισμό των δικαιωμάτων των μεταναστών και κυρίως των μουσουλμάνων. Η Χρυσή Αυγή στην Ελλάδα, το κόμμα της Le Pen στη Γαλλία, το Party for Freedom στην Ολλανδία, το κόμμα Jobbik στην Ουγγαρία, και το κόμμα Νόμος και δικαιοσύνη στην Πολωνία είναι μερικοί πολιτικοί χώροι οι οποίοι γιγαντώνονται πανευρωπαϊκά εξαιτίας της ανάγκης για μεγαλύτερη εθνική ασφάλεια. Σημαντικό ρόλο έχει παίξει παράλληλα και η εκλογή του Trump στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού η οποία έχει χρησιμοποιηθεί ως άλλοθι στη συνείδηση των Ευρωπαίων.

Μάλιστα ενόψει των Ευρωεκλογών του Μαΐου του 2019 βλέπουμε πως στην Ευρώπη διαμορφώνεται ένας αντιμεταναστευτικός άξονας μεταξύ των δεξιών δυνάμεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Ο Πρωθυπουργός της Ουγγαρίας Βίκτορ Όρμπαν, εκφράζοντας την ικανοποίησή του για την εξέλιξη αυτή δήλωσε χαρακτηριστικά σε συνέντευξη τύπου πως «ο άξονας Πολωνίας-Ιταλίας ή Βαρσοβίας-Ρώμης είναι μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις με τις οποίες θα μπορούσε να ξεκινήσει αυτή η χρονιά» (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2019a).

4.6.1. Το παράδειγμα της Πολωνίας

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα εθνικιστικής και διακυβερνητικής πολιτικής εντός της ΕΕ αποτελεί το κυβερνών συντηρητικό κόμμα της Πολωνίας «Νόμος και Δικαιοσύνη». Είναι σημαντικό να αναφέρουμε εδώ πως η Πολωνία είναι μέλος της ομάδας Βίσεγκραντ,¹⁶ οι προτάσεις της οποίας επί του προσφυγικού βρίσκονται στον αντίποδα της ευρωπαϊκής αντιμετώπισης του φαινομένου καθώς χαρακτηρίζονται από λαϊκισμό και εθνικισμό. Μάλιστα η σκληρή στάση που δείχνουν απέναντι στο προσφυγικό έχει γίνει η αφορμή για να μην δεχθούν το σύστημα των ποσοστώσεων σχετικά με την κατανομή των προσφύγων το οποίο έχει ψηφιστεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με πλειοψηφία (Η Καθημερινή, 2017).

Ο νόμος αυτός ψηφίστηκε τον Ιούνιο του 2016 εγείροντας σωρεία ενστάσεων σχετικά με τη συνταγματικότητά του αλλά και την εναρμόνισή του με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) από τη στιγμή που ο νόμος αναπτύσσεται γύρω από την έννοια του «ξένου» ως του ατόμου που δεν είναι πολίτης της Πολωνίας και την άνιση μεταχείρισή του. Σύμφωνα με το νόμο, η διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας συνεπάγεται την επιτήρηση όσων δεν διαθέτουν Πολωνική υπηκοότητα με αποτέλεσμα να ελλοχεύει ο κίνδυνος να τεθούν υπό επιτήρηση για τρομοκρατική δράση άτομα όπως τουρίστες, πολίτες άλλων χωρών που ταξιδεύουν για επαγγελματικούς λόγους ή ακόμα και πολίτες που διαβιούν ή εργάζονται εντός του πολωνικού εδάφους αλλά δεν διαθέτουν πολωνική υπηκοότητα. Μεταξύ των μέτρων που συγκαταλέγονται στη νομοθεσία είναι και η δυνατότητα παρακολούθησης των τηλεφωνικών κλήσεων των αλλοδαπών χωρίς προηγουμένως να υπάρχει δικαστική εντολή αλλά και η δυνατότητα συλλογής από την αστυνομία δακτυλικών αποτυπωμάτων, βιομετρικών στοιχείων και γενετικού υλικού ατόμων με «αμφίβολη» ταυτότητα. Επιπλέον, προβλέπεται ο αποκλεισμός της πρόσβασης στο διαδίκτυο, ο περιορισμός της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι των πολιτών (ακόμα και η απαγόρευση ή ο περιορισμός των διαδηλώσεων), η δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης των υπηρεσιών σε όλες τις δημόσιες βάσεις δεδομένων και άλλα όπως η υποχρέωση καταχώρησης των προπληρωμένων τηλεφωνικών καρτών (EDRi, 2016).

Ο νόμος αυτός εκτός του ότι παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ περί του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, η προστασία του οποίου προβλέπεται βάση του

---

¹⁶ Η ομάδα Βίσεγκραντ δημιουργήθηκε στις 15 Φεβρουαρίου του 1991 και αποτελείται από τέσσερα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης, την Σλοβακία, την Πολωνία, την Ουγγαρία και την Τσεχία. Σκοπός της ομάδας είναι η προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσής της, αλλά και η οικονομική, στρατιωτική και ενεργειακή συνεργασίας των χωρών (Visegrád Group, 2011).

άρθρου 7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, εγείρει σοβαρά ερωτήματα για το τι ορίζεται ως τρομοκρατική απειλή ή κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, για τον τρόπο με τον οποίο κρίνεται κάποιος ύποπτος για τρομοκρατική ενέργεια και σχετικά με την άνευ όρων υποβολή των ατόμων σε ελέγχους με πρόφαση την πρόληψη της τρομοκρατίας. Ζητήματα έχουν, όμως, εγερθεί και από την εν λόγω προληπτική δράση του νομοσχεδίου, αλλά και από την καταχρηστικής χρήσης του όρου τρομοκρατία και τον παραγκωνισμό των θεσμών όπως του νομοθετικού σώματος, του Συνταγματικού Δικαστηρίου και των οργανώσεων-φορέων της χώρας οι οποίες διαδραμάτιζαν σπουδαίο ρόλο στην πρόληψη και την καταστολή της τρομοκρατίας στο προηγούμενο (2012-2016) εθνικό πρόγραμμα για την καταπολέμηση της τρομοκρατία (Human Rights First, 2016).

Με βάση τα παραπάνω βλέπουμε παραστατικά πως αναδύεται το δίπολο Ασφάλεια-ανθρώπινα δικαιώματα στην περίπτωση της Πολωνίας όπου η εξασφάλιση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας οδηγεί στον παραγκωνισμό των δικαϊκών και νομοθετικών διαδικασιών και στην αύξηση του ρόλου των αστυνομικών και λοιπών αρχών που είναι επιφορτισμένες με τη συλλογή στοιχείων. Πολλές φορές γίνεται λόγος για απόδοση στις αστυνομικές αρχές μη ελεγχόμενης εξουσίας (Παύλου, κ.α., 2017, σ. 36).

Επιπλέον εκφράζονται φόβοι πως η εφαρμογή των επίμαχων αυτών διατάξεων θα δώσει ώθηση στο φαινόμενο της ισλαμοφοβίας και στη ρητορεία μίσους που αναπτύσσεται γύρω από αυτό το θέμα και θα τονώσει τα αντιμεταναστευτικά αισθήματα των πολιτών. Υπάρχει βέβαια και ένας έμμεσος κίνδυνος ο οποίος είναι ο ενδεχόμενος περιορισμός του δικαιώματος της ελευθερίας της σκέψης, της θρησκείας και της συνείδησης των Μουσουλμάνων υπηκόων από τη στιγμή που υπάρχει η πιθανότητα κρατικής καταστολής. Η σκέψη αυτή σχετίζεται άμεσα με τα όσα συμβαίνουν στις Ευρωπαϊκές πόλεις από τα ξέσπασμα της κρίσης (Human Rights First, 2016).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

5.1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Φόρουμ Καταπολέμησης της Τρομοκρατίας (2014), η εκπαίδευση αποτελεί ένα εργαλείο για την επίτευξη τόσο ευεργετικών όσο και επιβλαβών αποτελεσμάτων στο πλαίσιο του βίαιου εξτρεμισμού.

Η εμπειρική έρευνα έχει αποδείξει ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των νεαρών και ενηλίκων ριζοσπαστών δε συμβάλει από μόνο του καθοριστικά στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης (Silke, 2008). Ανάμεσα στους εξτρεμιστές μπορεί να βρει κανείς αρκετά μορφωμένα άτομα όπως και το αντίθετο. Συνεπώς δεν μπορεί να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι στις ΗΠΑ, όπου η ριζοσπαστικοποίηση και η τρομοκρατία λαμβάνουν μεγάλη πολιτική και επιστημονική προσοχή, η εκπαίδευση δεν συμπεριλαμβάνεται στις μεθόδους αντιμετώπισης της ριζοσπαστικοποίησης.

Αρχικά, τα σχολεία ένας καλός χώρος για νέους με διαφορετική εθνική καταγωγή να γεφυρώσουν τα εθνικά σύνορα. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να φέρουν κοντά τους μαθητές οι οποίοι ίσως και να μην έχουν αναπτύξει διαφορετικές σχέσεις και να παρέχουν τις κοινωνικές δεξιότητες που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση και άλλων δεσμών. Βέβαια, οι έρευνες δείχνουν πως δεν πρέπει να είμαστε υπερβολικά αισιόδοξοι στις προσδοκίες μας, κυρίως διότι δεν υπάρχει σημαντική αύξηση στις διεθνικές επαφές εντός των σχολείων ενώ παρατηρείται η τάση οι νέοι να αποσύρονται στις εθνοτικές τους ομάδες εκτός του σχολικού περιβάλλοντος. Γενικά, η υπόθεση πως η επαφή μεταξύ ατόμων με διαφορετική εθνική καταγωγή οδηγεί σε αύξηση της αλληλεπίδρασης και σε μείωση των προκαταλήψεων δεν επιβεβαιώνεται σε ευρεία κλίμακα. Μόνο κάτω από συγκεκριμένες συγκυρίες (πχ. αν οι ομάδες είναι ισότιμες ιεραρχικά) οι επαφές οδηγούν σε θετικές αλληλεπιδράσεις (Lindo, 2008).

Πέρα από το περιεχόμενο της εκπαίδευσης μεγάλη σημασία έχει και το ύφος αλλά και το στυλ ικανότητα της διδασκαλίας. Έχει διαπιστωθεί πως οι καθηγητές αποφεύγουν «δύσκολες» συζητήσεις, στις οποίες είναι αμφίβολο αν θα επιτευχθεί ο σεβασμός και η συναίνεση. Με στόχο τη διασφάλιση της συνέχειας των μαθημάτων και τη διατήρηση μιας σχετικά ειρηνικής ατμόσφαιρας μέσα στην τάξη, οι εκπαιδευτικοί έχουν την τάση να αποφεύγουν θέματα σχετικά με την εθνο-πολιτισμική και θρησκευτική πολυμορφία καθώς είναι δυνατόν να μη διαθέτουν όλοι οι εκπαιδευτικοί τις ικανότητες για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των εντάσεων. Όμως, και το εκπαιδευτικό στυλ (λιγότερο ή περισσότερο αυταρχικό) προσέγγισης των μαθητών, μπορεί να επιδρά θετικά ή αρνητικά στη ριζοσπαστικοποίηση. Η βιβλιογραφία πάντως δείχνει πως η αφοσίωση και η πίστη των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες στο σχολείο τους αυξάνεται όσο περισσότερο αυξάνεται και η ατομική προσοχή για τους μαθητές (Pels, 2008). Η εμπειρική έρευνα δείχνει από την άλλη πως ορισμένοι δάσκαλοι, απευθυνόμενοι σε μαθητές από μειονοτικές ομάδες ή στις κοινότητες από τις οποίες κατάγονται, πραγματοποιούν διακρίσεις μεταξύ του «εμείς» και του «εσείς». Αυτές οι διακρίσεις και η άνιση μεταχείριση των νέων αυτών μπορεί να αποβεί μοιραία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους (Pels και de Ruyter, 2012).

Στην καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού συμβάλει και η αγωγή του πολίτη η οποία για πολλές χώρες συνιστά την απάντηση απέναντι στις απειλές κατά της δημοκρατίας από το βίαιο πολιτικό ισλάμ και τον εξτρεμισμό, το αίσθημα ανασφάλειας και την κοινωνική αστάθεια. (Brubaker 2001). Ωστόσο, σε πολλά ολλανδικά σχολεία, η αγωγή του πολίτη κάνει μια μονομερή στροφή, δίνοντας έμφαση στα ατομικά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις και εστιάζοντας στην αφομοίωση των μαθητών μη-δυτικής καταγωγής, ενώ δεν ενθαρρύνει τους σπουδαστές και τους εκπαιδευτικούς να αποκτήσουν διαφορετική αντίληψη σχετικά με τις ανισότητες και τον πολιτισμικό πλουραλισμό (Leeman and Pels 2006).

Τέλος, πέρα από τη σχολική εκπαίδευση, η αλληλεπίδραση και η συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας συμβάλει στη μείωση της ριζοσπαστικοποίησης. Προσφάτως, μάλιστα, υπάρχει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη συλλογική κοινωνικοποίηση, η οποία συνίσταται στην ενεργό συνεργασία των τυπικών και άτυπων πηγών εκπαίδευσης σε μια κοινότητα. Παράδειγμα αποτελεί η κοινοτική διατύπωση κανόνων, η ανταλλαγή συμβουλών και πληροφοριών, η υποστήριξη και ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος. Στην πράξη όμως η συνεργασία γονέων και σχολείου δε φτάνει πάντα στο ζητούμενο βαθμό. Αντιθέτως, υπάρχουν περιπτώσεις όπου το ένα μέρος εμποδίζει ή υπονομεύει τις προθέσεις του άλλου (Pels και de Ruyster, 2012).

5.2. Η Συμβολή της εκπαίδευσης στη μείωση της τρομοκρατίας

Όσον αφορά στην ευεργετική επίδραση της εκπαίδευσης στην εξάλειψη της τρομοκρατίας, αυτή έγκειται κυρίως στην αντιμετώπιση των τοπικών παραγόντων που οδηγούν σε ριζοσπαστικοποίηση και στρατολόγηση. Είναι αρκετές οι εμπειρικές μελέτες οι οποίες υπονοούν σιωπηρά την υπόθεση πως οι χώρες με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν χαμηλότερα επίπεδα τρομοκρατίας. Μάλιστα, σύμφωνα με τους Elbakidze και Jin (2015) οι μελέτες δείχνουν πως τα άτομα με περιορισμένη εκπαίδευση παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα συμμετοχής σε διακρατικά τρομοκρατικά χτυπήματα, ενώ τα άτομα με υψηλότερη εκπαίδευση συσχετίζονται αρνητικά με τη συμμετοχή τους στη διεθνή τρομοκρατία.

Σύμφωνα με την UNESCO (2016, σ. 15) η εκπαίδευση:

- Βοηθά τους νέους να αναπτύξουν τις απαιτούμενες για τη διενέργεια διαλόγου επικοινωνιακές δεξιότητες, προκειμένου να επιλύουν τις διαφωνίες τους και να προσεγγίζουν ειρηνικά την αλλαγή.
- Συμβάλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών η οποία συνεισφέρει στην επαλήθευση υποθέσεων και φημών και στην αμφισβήτηση της ελκυστικότητας και της νομιμότητας των εξτρεμιστικών πεποιθήσεων.
- Αναπτύσσει την ανθεκτικότητα των μαθητών απέναντι στις εξτρεμιστικές αφηγήσεις και συμβάλει στην απόκτηση των κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων που χρειάζονται για το ξεπέρασμα των αμφιβολιών τους για να μην χρειαστεί να καταφύγουν σε χρήση βίας.
- Ενθαρρύνει τους πολίτες να συνεργαστούν εποικοδομητικά για μια ειρηνική συνύπαρξη. Αυτό καθίσταται εφικτό μέσω της εκπαίδευσης για μια παγκόσμια

ιθαγένεια (Global Citizenship Education) η οποία με τη σειρά της συμβάλει στην αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινή ανθρωπότητα, γεγονός που συνεπάγεται τον αλληλοσεβασμό όλων των ανθρώπων.

Η Davies (2016) και άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν πως τα σχολεία συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του πλουραλισμού και των αξιών αλλά και στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης στους μαθητές με σκοπό να συμφωνήσουν, να διαφωνήσουν ή να υποστηρίξουν τις αρχές, τους ηγέτες, τους δασκάλους και κάθε επίδοξο ταγό. Επιπλέον, μπορούν να συμβάλουν στη διεξαγωγή συναντήσεων, στη δικτύωση και τη δημιουργία πλατφορμών εντός των σχολείων και των άλλων υπηρεσιών με σκοπό τη διασύνδεση και τη δημιουργία της απαραίτητης ποικιλομορφίας, την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και της αίσθησης του χιούμορ οι οποίες μπορούν να αποβάλουν τις στενές λογικές.

Σύμφωνα με τους Aly κα. (2014) η εκπαίδευση συμβάλει επίσης, στην ηθική ανάπτυξη των νέων και την κοινωνικοποίησή τους. Κατά συνέπεια, προτάσσεται έντονα από τα προγράμματα κατά της ριζοσπαστικοποίησης ορισμένων κρατών. Κατά κύριο λόγο, οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις προωθούν στα σχολεία τη διδασκαλία υπέρ της κατανόησης, της ανεκτικότητας και την ιδιότητα του πολίτη. Το Ηνωμένο Βασίλειο έχει δημιουργήσει στα πλαίσια της πρόληψης ποικίλες δραστηριότητες στα σχολεία, αναγνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο ότι διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς προετοιμάζουν τους νέους για να αντιμετωπίζουν τις βίαιες εξτρεμιστικές επιρροές. Τέτοιου είδους προσπάθειες επικεντρώνονται κυρίως στην ανάπτυξη ενός θετικού ήθους που προάγει τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές αξίες. Στις Κάτω Χώρες, το Βέλγιο, την Αυστρία και την Αυστραλία ανάμεσα στα υποχρεωτικά μαθήματα περιλαμβάνονται η εκπαίδευση του πολίτη η πολιτιστική ποικιλομορφία και οι αξίες του πολίτη. Τα προγράμματα αυτά είναι πολύτιμα και φανερώνουν πως ο βίαιος εξτρεμισμός και η ριζοσπαστικοποίηση μπορούν να αποφευχθούν με την καλλιέργεια της δημοκρατικής συμμετοχής.

Πολλά από αυτά τα προγράμματα δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στη νέους που επηρεασμένοι από κάποια ιδεολογία, κινδυνεύουν να διαπράξουν βίαια εγκλήματα. Για παράδειγμα, το πρόγραμμα της Αυστραλίας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας έχει εστιάσει κυρίως στη χρηματοδότηση δράσεων που στοχεύουν στη μουσουλμανική νεολαία. Μάλιστα, ένα σημαντικό μέρος των χρημάτων έχει δοθεί σε προγράμματα για την προώθηση της δημοκρατικής συμμετοχής της μουσουλμανικής νεολαίας, για την αντιμετώπιση θεμάτων περιθωριοποίησης και αλλοτρίωσης και για την ενίσχυση των νέων μουσουλμάνων ηγετών και τη βελτίωση των πολιτικών ικανοτήτων των μουσουλμάνων (Aly κα., 2014).

Βέβαια, ενώ η πιο δημοφιλής υπόθεση είναι ότι η αιτία του βίαιου εξτρεμισμού είναι η έλλειψη ευκαιρίας για δημοκρατική συμμετοχή, καθώς η βία θεωρείται ως η έσχατη λύση των πολιτικά καταπιεσμένων, η βιβλιογραφία είναι ασαφής. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία δεν υπάρχει σχέση μεταξύ της θρησκείας και της έλλειψης δημοκρατικής συμμετοχής των νεαρών μουσουλμάνων. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από μια πρόσφατη έρευνα σχετικά με τη συμμετοχής νεαρών μουσουλμάνων και χριστιανών στις Κάτω Χώρες. Σύμφωνα με την έρευνα, τόσο οι

νεαροί μουσουλμάνοι όσο και οι χριστιανοί έχουν περισσότερο ανεπτυγμένες δημοκρατικές ικανότητες σε σχέση με τους μη θρησκευόμενους ομολόγους τους. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και η μελέτη των Attar-Schwartz και Ben-Arieh μεταξύ Παλαιστινίων και Εβραίων νέων. Ομοίως και στο Βέλγιο, η συμμετοχή της νεολαίας των εθνικών μειονοτήτων επηρεάζεται όχι από τη θρησκεία ή το καθεστώς ιθαγένειας αλλά από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, το φύλο και τις γλωσσικές ικανότητες. Επομένως τα προγράμματα που στοχεύουν στην πολιτική συμμετοχή των νεαρών μουσουλμάνων θα είναι αποτελεσματικότερα αν λάβουν υπόψιν τις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες των Μουσουλμάνων της διασπορά (Attar-Schwartz and Ben-Arieh, 2012).

Οι Pels και de Ruyter (2012) υποστηρίζουν πως η ηθική εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει καταπέλτη κατά της ριζοσπαστικοποίησης σε συνδυασμό με την ενίσχυση των ηθικών προτύπων. Οι αναλύσεις που πραγματοποίησαν σε εμπειρικές και θεωρητικές μελέτες που αφορούσαν τα εκπαιδευτικά πλαίσια σε σχέση με τη ριζοσπαστικοποίηση κατέδειξαν ανάγκη για προγράμματα και εκπαιδευτικές πρακτικές που στοχεύουν στον περιορισμό της ριζοσπαστικοποίησης. Οι μελέτες τους έδειξαν επιπλέον πως οι τρέχουσες σχολικές πρακτικές δεν φαίνεται να μειώνουν αισθητά την ευαισθησία στη ριζοσπαστικοποίηση των νέων.

Οι μελετητές προτείνουν επτά τύπους προληπτικών πρωτοβουλιών:

- Γνωστικές-συμπεριφορικές πρωτοβουλίες (πχ. η ενσυναίσθηση, η διαχείριση θυμού, η ηθική λογική, η επίλυση προβλημάτων και οι στρατηγικές ευαισθητοποίησης).
- Καθοδήγηση και παροχή συμβουλών με κύριους αποδέκτες τους νέους παραβάτες.
- Πρωτοβουλίες που βασίζονται στη γνώση και προγράμματα που έχουν ως στόχο την αλλαγή συμπεριφορών μέσω της εκπαίδευσης των νέων για τις συνέπειες της συμμετοχής σε συμμορίες, τη χρήση πυροβόλων όπλων και την αντιρατσιστική ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση.
- Η προσέγγιση επίλυσης των συγκρούσεων, βάσει της κοινωνικής γνωσιακής θεωρίας, μέσω της καθοδήγησης των μαθητών για το πώς να εκφράζουν οργή χωρίς όμως να καταφεύγουν στη χρήση βίας.
- Συμβολή της οικογένειας μέσω τη εκπαίδευσης φροντιστών και γονέων στη διαχείριση της παιδικής συμπεριφοράς.
- Προσεγγίσεις που βασίζονται στην κοινότητα, όπως η κοινωνική δραστηριότητα και τα προγράμματα εκτός σχολείου.
- Παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης και απασχόλησης στους νέους (Aly κα., 2014).

Οι παραπάνω εκπαιδευτικές προσεγγίσεις στοχεύουν κυρίως στους νέους που δείχνουν να κινδυνεύουν από τη συμμετοχή σε συμμορίες και εγκληματικές ενέργειες. Παρόλο που δεν αντιμετωπίζεται επακριβώς ο βίαιος εξτρεμισμός, παρέχονται ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές καλών πρακτικών, όπως η υιοθέτηση μιας προσέγγισης που βασίζεται στην τεκμηρίωση, στη συλλογική συνεργασία, και περιλαμβάνει και τη συνεργασία του προσωπικού του σχολείου (Aly κα., 2014).

Οι μελετητές διαπίστωσαν επιπλέον ότι η τρομοκρατία συνδέεται θετικά με τα φτωχά θεσμικά όργανα, όπως οι ανεπαρκείς κανόνες δικαίου, η κοινωνικοοικονομική υπανάπτυξη και τα αναποτελεσματικά μέσα ανακατανομής και οικονομικής συμμετοχής (Piazza 2011). Επομένως, εφόσον η εκπαίδευση αλληλοεπιδρά θετικά με την οικονομική και πολιτική εξέλιξη, συνδέεται αρνητικά με την τρομοκρατία, καθώς απομακρύνει τις οικονομικές και θεσμικές διαμαρτυρίες που τροφοδοτούν συνήθως την τρομοκρατία.

Σύμφωνα με τους Brockhoff κα. (2012), η αισιόδοξη άποψη για τη σχέση τρομοκρατίας-εκπαίδευσης υποδηλώνει ότι η εκπαίδευση αυξάνει το κόστος ευκαιρίας της τρομοκρατίας ενισχύοντας την ατομική κοινωνικοοικονομική επιτυχία και την πολιτική συμμετοχή. Για παράδειγμα, η τριτοβάθμια εκπαίδευση σημαίνει υψηλότερη προσφορά ανθρώπινου κεφαλαίου άρα και εισόδημα, έτσι ώστε τα μορφωμένα άτομα να έχουν περισσότερα να χάσουν όταν επιλέγουν να καταφύγουν στην τρομοκρατία. Σε εθνικό επίπεδο, τα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης συνδέονται θετικά με την οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας και της ανισότητας γεγονός που συμβάλλει με τη σειρά του στη μείωση της ριζοσπαστικοποίησης.

Επίσης, η εκπαίδευση συσχετίζεται θετικά με την πολιτική συμμετοχή. Για παράδειγμα, ο Dee (2004) διαπιστώνει ότι η συμμετοχή των ψηφοφόρων και η υποστήριξη της ελευθερίας του λόγου αυξάνονται μέσω της εκπαίδευσης. Οι Glaeser κα. (2007) υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση είναι από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες της δημοκρατίας. Συνεπώς, η θετική επίδραση της εκπαίδευσης στην πολιτική συμμετοχή οδηγεί σε μικρότερο ενδιαφέρον συμμετοχής στην τρομοκρατία (λόγω της αναγνώρισης και της χρήσης μη βίαιων μέσων για την προώθηση των πολιτικών αλλαγών) και, συνεπώς, σε μικρότερη τρομοκρατική δραστηριότητα. Επιπλέον, η ευνοϊκή αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαίδευσης, οικονομικής ανάπτυξης και δημοκρατίας μπορεί να οδηγήσει σε θετικά πολιτικο-θεσμικά αποτελέσματα, π.χ., καθώς η διαφθορά μειώνεται ή ανακατανέμεται, ενισχύεται η ευημερία, κάτι που μπορεί να ενισχύσει τη θετική επίδραση της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη (Glaeser et al., 2007).

Τέλος, η εκπαίδευση μπορεί επίσης να αλλάξει την προσωπική στάση απέναντι στις εξτρεμιστικές ιδεολογίες, τη χρήση της βίας και τη νομιμοποίησή της (Victoroff 2005). Για παράδειγμα, τα μορφωμένα άτομα μπορούν να αξιολογήσουν πιο ρεαλιστικά την πιθανότητα επιτυχίας της τρομοκρατίας και επομένως να είναι λιγότερο εύκολο να στρατολογηθούν. Επίσης, οι μορφωμένοι μπορούν να αντιληφθούν πιο εύκολα την προπαγάνδα των τρομοκρατών με αποτέλεσμα η τρομοκρατική κινητοποίηση να είναι περιορισμένη και η λαϊκή υποστήριξη να παραμένει στο περιθώριο. Ο μηχανισμός αυτός μπορεί να θεωρηθεί ως μια αναπαράσταση της δημοφιλούς - ίσως κάπως ιδεαλιστικής - ιδέας ότι η παιδεία αντιβαίνει στο μίσος και την άγνοια και συνεπάγεται υψηλότερους ηθικούς περιορισμούς που σχετίζονται με τη χρήση της βίας (Victoroff 2005).

Στις μέρες μας η συμβολή της εκπαίδευσης στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης των νέων έχει αποκτήσει μια παγκόσμια αποδοχή. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε και η έναρξη του σχεδίου δράσης του Γενικού Γραμματέα των ΗΕ για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού, το Δεκέμβριο του 2015, το οποίο

τονίζει τη σημασία της εκπαίδευσης για την αντιμετώπιση του ως άνω φαινομένου αλλά και της φυλετικής-θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, της γενοκτονίας, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και των εγκλημάτων πολέμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα σχετικά ψηφίσματά του το ΣΑ/ΗΕ: «η ποιοτική εκπαίδευση για την ειρήνη, εξοπλίζει τη νεολαία με την ικανότητα εποικοδομητικής συμμετοχής στις πολιτικές δομές και τις πολιτικές διαδικασίες χωρίς αποκλεισμούς». Παράλληλα το ΣΑ τονίζει την ανάγκη θέσπισης μηχανισμών για την προώθηση του διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού διαλόγου και για την ανάπτυξη μιας κουλτούρας ειρήνης καθώς και άλλες πρωτοβουλίες που αποθαρρύνουν τη συμμετοχή σε τρομοκρατικές πράξεις, πράξεις βίας και κάθε μορφή διάκρισης. Είτε παρέχεται μέσω της επίσημης εκπαίδευσης, είτε μέσω της οικογένειας είτε μέσω των συλλόγων και των κοινοτικών ενώσεων, η εκπαίδευση αναγνωρίζεται ως σημαντική συνιστώσα για περιορισμό και την πρόληψη της ανόδου του βίαιου εξτρεμισμού (UNESCO, 2016, σ. 14).

5.2.1. Τρόποι αντιμετώπισης του εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης

Καθώς οι παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες γίνονται όλο και περισσότερο πολυπολιτισμικές και πολυθρησκευτικές, υπάρχει μια τάση για ομοιογένεια σε ορισμένες πολιτισμικές πτυχές η οποία όμως αφήνει ορισμένα άτομα στο περιθώριο, γεγονός που τα οδηγεί στη ριζοσπαστικοποίηση. Η εκπαίδευση δύναται να γεφυρώσει αυτό το κενό μέσα από συζητήσεις για τον εξτρεμισμό, τον ριζοσπαστισμό και για άλλα ευαίσθητα κοινωνικά θέματα όπως ο σεβασμός των δικαιωμάτων. Ακολουθούν ορισμένες εκπαιδευτικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση του βίαιου εξτρεμισμού:

Προώθηση της αγωγής του πολίτη και της πολυμορφίας

Η εκπαίδευση μπορεί να ενσταλάξει μια ισχυρή αίσθηση προσχώρησης στο κράτος και να αναπτύξει ένα όραμα για το κοινό καλό, έχοντας κατά νου την ποικιλομορφία της κοινωνίας. Αυτή η ισχυρή αίσθηση "ανήκειν" καθιστά τις κοινότητες ανθεκτικές στην ανάπτυξη βίαιων ιδεολογιών. Ωστόσο, καθώς οι κοινωνίες είναι όλο και πιο διαφορετικές, τα σχολεία θα πρέπει να αναπτύξουν μια κατανόηση της «διαφοράς» μέσω της εκπαίδευσης, ώστε και όσοι είναι «διαφορετικοί» να αποκτήσουν αυτή την αίσθηση του «ανήκειν». Σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος πρέπει να είναι η κατανόηση, ο σεβασμός και η εκτίμηση της διαφοράς και όχι η εξάλειψή της ή η μη αναγνώρισή της. Μέσω της συμβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να επιτευχθεί η ανθρώπινη σύνδεση. Η σύγκρουση θρησκείας και κράτους που αντιμετωπίζουν οι σπουδαστές σε πολλές μη μουσουλμανικές χώρες θα πρέπει να μπει σε προτεραιότητα και να αντιμετωπιστεί μέσω της ανάπτυξης πολλαπλών ταυτοτήτων. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να οικοδομηθεί η ανθεκτικότητα στις εξτρεμιστικές απόψεις και να εξοπλιστούν οι μαθητές με τις κατάλληλες δεξιότητες και γνώσεις προκειμένου να αντιλαμβάνονται αλλά και να απορρίπτουν τις εξτρεμιστικές θέσεις. Αυτή η μορφή εκπαίδευσης δεν περιθωριοποιεί ούτε δίνει την αίσθηση στους μαθητές ότι ανήκουν σε περιθωριακές δραστηριότητες και ομάδες. Η πολυμορφική εκπαίδευση μαζί με τη θρησκευτική παιδεία, δημιουργούν με αυτό τον τρόπο ένα καλά ενημερωμένο εκλογικό

σώμα, απαραίτητο για τη δημοκρατική συμμετοχή και την πρόληψη της κοινωνικής βίας (Ghosh κ.α., 2016, σελ. 10-11).

Καταδίκη κάθε μορφής βίας από όπου κι αν προέρχεται

Τόσο οι φοιτητές όσο και οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να μάθουν να απορρίπτουν ανεπιφύλακτα τη βία ως αξία και ως μέσο επίλυσης προβλημάτων. Η καταδίκη κάθε μορφής βίας, ανεξάρτητα από το τι δικαιολογία μπορεί να υπάρχει, πρέπει να αντικατοπτρίζεται όχι μόνο στα σχολικά εγχειρίδια αλλά και στον τρόπο ομιλίας και συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών. Από αυτή την άποψη είναι ζωτικής σημασίας μια συνολικά αρνητική στάση απέναντι στη βία καθώς επιτρέποντας σε μερικές περιπτώσεις τη χρήση βίας δίνει την εντύπωση ότι η χρήση της μπορεί να επιτραπεί για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Επιπλέον, η βίωση μη βίαιων τρόπων επίλυσης καταστάσεων σύγκρουσης στο διαπροσωπικό επίπεδο οδηγεί στη γενίκευση μη βίαιων τάσεων συμπεριφοράς. Πολλά έχουν γίνει κατά τα τελευταία χρόνια στα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά οι τρέχουσες μελέτες επιβεβαίωσαν ότι το πρόβλημα των συγκρούσεων στο σχολείο παραμένει επείγον. Οι εργαζόμενοι στην εκπαίδευση πρέπει να συνηθίσουν στην κουλτούρα της μη βίας, οι βασικές αρχές της οποίας είναι η απόρριψη οποιουδήποτε μονοπωλίου στη δύναμη, την εξουσία και την αλήθεια, η ετοιμότητα για αλλαγές, διάλογο και συμβιβασμό και η κριτική ανάλυση της συμπεριφοράς του ατόμου με σκοπό τον αποκλεισμό και την αποτροπή της εχθρικής θέσης του αντιπάλου. Στο μέτρο του δυνατού, είναι σημαντικό να εξαλειφθεί ακόμη και η έμμεση επιθετικότητα στο λεξιλόγιο των εκπαιδευτικών. Θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ακόμα και σε αλληγορική μορφή (ως αστείο κάποιες φορές) το επιθετικό λεξιλόγιο διαμορφώνει μια ψυχολογική διάθεση (Davydov, 2015, σελ. 157-158).

Κριτική εκπαίδευση για την ανάπτυξη της κατανόησης της ιστορίας και των σχέσεων εξουσίας στην κοινωνία

Στις σημερινές πολυπολιτισμικές κοινωνίες η γνώση της ιστορικής πραγματικότητας εξοπλίζει τους μαθητές με τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία για να ανταπεξέλθουν στα καθημερινά κοινωνικά ζητήματα. Η γνώση των ιστορικών επιρροών και των σχέσεων εξουσίας που υφίστανται στην κοινωνία, σε συνδυασμό με την αγωγή του πολίτη, οδηγούν στην ανασυγκρότηση της κοινωνίας ώστε να είναι δίκαιη και δημοκρατική για όλους. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να αμφισβητηθούν από την κριτική σκέψη οι απολυταρχικές απόψεις που χρησιμοποιούνται από τους εξτρεμιστές, και να ανοίξει ο δρόμος για την αποδοχή εναλλακτικών κοσμοθεωριών. (Tsagkaraki, 2016).

Θρησκευτική παιδεία για την προώθηση της γνώσης του άλλου.

Ο Moore (2006) ορίζει τη θρησκευτική παιδεία ως την ικανότητα να διακρίνει μέσω πολλαπλών φακών και να αναλύει τη σύγκλιση των θρησκευτικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών σφαιρών που έχουν παρατηρηθεί σε όλη την ιστορία. Ο θρησκευτικός γραμματισμός σέβεται την ποικιλομορφία, αλλά μπορεί να αναγνωρίσει ότι ορισμένες πολιτιστικές πεποιθήσεις είναι απάνθρωπες. Αυτή η ικανότητα να διακρίνεται η αλληλεπίδραση των θρησκευτικών, κοινωνικών, πολιτικών και

πολιτιστικών παραγόντων είναι απαραίτητη για την αποφυγή της αντιπαράθεσης λόγω θρησκευτικής ιδεολογίας.

Γραμματισμός στα μέσα επικοινωνίας

Η απρόβλεπτη φύση των τρομοκρατικών ενεργειών, η διαπερατότητα των εθνικών συνόρων και η πρόσληψη νέων από διάφορα κοινωνικο-οικονομικά, θρησκευτικά, πολιτιστικά και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα καθιστούν τα ψηφιακά μέσα την κύρια πηγή πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με εξτρεμιστικές ιδεολογίες. Υπάρχει μια συμβιωτική σχέση μεταξύ των τρομοκρατών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αφενός, οι τρομοκράτες επιζητούν, όπως είδαμε, τη δημοσιότητα, από την άλλη πλευρά, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης προσπαθώντας να καλύψουν τα γεγονότα βοηθούν άθελα τους στη δημοσιοποίηση του μηνύματος του εχθρού. Δεδομένης της επικίνδυνης εξάρτησης τρομοκρατίας και μέσων ενημέρωσης, είναι επιτακτική η διερεύνηση του αντικτύπου των μηνυμάτων των ψηφιακών μέσων στους μαθητές. Αυτές οι αφηγήσεις εγείρουν συναισθήματα και μπορούν να οδηγήσουν τα άτομα και κυρίως την ευάλωτη νεολαία σε εξτρεμιστικές ενέργειες. Η έλλειψη κριτικής συνείδησης απέναντι στα ΜΜΕ θέτει έναν πρωτοφανή κίνδυνο για την ασφάλεια των δυτικών εθνών. Στις μέρες με την αυξημένη επιρροή των κοινωνικών μέσων δικτύωσης οι εξτρεμιστικές ομάδες διαδίδουν τα μηνύματά τους, συγκεντρώνουν πληροφορίες και στρατολογούν νέα μέλη μέσω του Facebook, του Twitter, του YouTube και άλλων παρόμοιων μέσων (Biglan, 2015).

Μέθοδοι διδασκαλίας: η ανάγκη να αμφισβητηθούν οι πεποιθήσεις πριν γίνουν ριζοσπαστικές

Δεδομένου ότι η εκπαίδευση είναι ένα εργαλείο για την καταπολέμηση της άγνοιας και την ανάπτυξη κριτικής σκέψης, *η κριτική παιδαγωγική* προσφέρει μια πλατφόρμα για να μελετηθεί πώς μπορεί να καταπολεμηθεί η τρομοκρατία. Αυτό γίνεται με τη χρήση μεθόδων διδασκαλίας που στοχεύουν στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των παιδιών, στην ενεργή συμμετοχή τους και στην αμφισβήτηση του κόσμου γύρω τους. Αυτή η δυνατότητα ανάλυσης και αμφισβήτησης ιδεών και περιεχομένου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την παρεμπόδιση εξτρεμιστικών πεποιθήσεων που θα μπορούσαν ενδεχομένως να οδηγήσουν σε τρομοκρατικές ενέργειες (Ghosh κ.α., 2016, σελ. 12).

Η *ερμηνευτική προσέγγιση* ενθαρρύνει με τη σειρά της τόσο τους μαθητές όσο και τους δασκάλους να κατανοούν τις διάφορες εκφάνσεις μιας θρησκευτικής ομάδας και τις διαφορετικές πεποιθήσεις και πρακτικές εντός και μεταξύ κάθε ομάδας, να κατανοούν την εικόνα με την οποία παρουσιάζονται και να εκφράζουν τις προσωπικές τους ερμηνείες για την κατανόηση κάθε ομάδας. Χρησιμοποιώντας αυτή την προσέγγιση, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να καθοδηγήσουν να ασκήσουν κριτική στους μαθητές να εξετάσουν τη φύση του θρησκευτικού εξτρεμισμού και τα αποτελέσματά του. Οι μαθητές από την πλευρά τους αναπτύσσουν την κατανόησή τους ταλαντευόμενοι μεταξύ των δικών τους ιδεών και εμπειριών και των άλλων. Η επανεκτίμηση του τρόπου ζωής των μαθητών μέσω μιας νέας κατανόησης και η κριτική σκέψη για τις απόψεις των άλλων θα πρέπει να αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα κάθε τάξης. Η ερμηνευτική προσέγγιση ελαχιστοποιεί την απομόνωση και την αλλοτρίωση καθώς οι μαθητές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και μαθαίνουν ο ένας από τον άλλον, γεγονός

που μπορεί επίσης να αποτελέσει μια σημαντική μέθοδο αντιμετώπισης των εξτρεμιστικών πεποιθήσεων. Για να μπορέσει να έχει αποτέλεσμα αυτή η μέθοδος θα πρέπει οι καθηγητές να είναι ενδοσκοπικοί και να εξετάζουν τις δικές τους προκαταλήψεις και κοσμοθεωρίες προτού εξετάσουν τις πεποιθήσεις των μαθητών. Θα πρέπει, δηλαδή, να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα του εξτρεμισμού και να μπορούν να αναλύσουν και να διακρίνουν τις διάφορες εκφάνσεις του. Για παράδειγμα θα πρέπει να είναι σε θέση να ερμηνεύουν το περιεχόμενο των κοινωνικών μέσων δικτύωσης και να προβληματίσουν και τους μαθητές τους (Ghosh κ.α., 2016, σελ. 12-13).

5.3. Η αρνητική συμβολή της εκπαίδευσης

Αν και τα παραπάνω καταδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο η εκπαίδευση μπορεί να μειώσει την τρομοκρατία, εντούτοις, επικρατούν σκεπτικιστικές απόψεις. Οι περισσότερες μελέτες που γίνονται παγκοσμίως για τα αίτια της τρομοκρατίας δεν εξετάζουν την επίδραση της εκπαίδευσης στην τρομοκρατία ενώ η ανασκόπηση των μελετών που ελέγχουν τον αντίκτυπο της παιδείας στην τρομοκρατία δεν παράγει μια συνεπή εικόνα.

Για παράδειγμα, ενώ οι Bravo και Dias (2006) θεωρούν ότι η εκπαίδευση κάνει την τρομοκρατία λιγότερο πιθανή, ο Testas (2004) καταλήγει στο αντίθετο συμπέρασμα. Παραμένει επίσης αξιοσημείωτο ότι μελέτες που αφορούν τη σχέση ατομικής εκπαίδευσης και συμμετοχής στην τρομοκρατία συμπεραίνουν ότι αυτές οι δύο συνδέονται θετικά (Victoroff, 2005). Για παράδειγμα, οι Krueger και Maleckova (2003) θεωρούν ότι οι τρομοκράτες που ασχολούνται με την αραβοϊσραηλινή σύγκρουση (π.χ. η Χεζμπολά) είναι κατά κανόνα αρκετά μορφωμένοι.

Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η εκπαίδευση μπορεί να πυροδοτήσει την τρομοκρατία όταν σε μια χώρα επικρατούν δυσμενείς συνθήκες. Αυτές οι κακές συνθήκες μπορεί να οφείλονται σε μια πληθώρα κοινωνικοοικονομικών (κακή οικονομική ανάπτυξη), πολιτικό-θεσμικών (διαφθορά, διακρίσεις, κακή διακυβέρνηση) ή δημογραφικών (πληθυσμιακή ανάπτυξη) παραγόντων. Για παράδειγμα λόγω των φτωχών συνθηκών που χαρακτηρίζουν μια χώρα, η πρόοδος στην εκπαίδευση μπορεί να μην αυξήσει επαρκώς το κόστος ευκαιρίας της τρομοκρατίας. Επιπλέον, οι θεσμικοί περιορισμοί (λ.χ. διαφθορά, νεποτισμός) μπορούν να αναπροσανατολίσουν τη ροή της εργασίας για τα μορφωμένα άτομα προς το δημόσιο τομέα, αναστέλλοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη με το να δημιουργούν αναποτελεσματικότητα και να περιορίζουν την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα (Pritchett 1995). Ομοίως, όταν η πολιτική συμμετοχή είναι περιορισμένη (π.χ. λόγω κακών δημοκρατικών θεσμών), η εκπαίδευση δεν μπορεί εύκολα να συνδεθεί με θετικές πολιτικές εξελίξεις.

Υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες η εκπαίδευση μπορεί να προωθήσει τη γένεση της τρομοκρατίας. Για παράδειγμα, η εκπαίδευση μπορεί να διευκολύνει τα άτομα να αναγνωρίσουν τους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικο-θεσμικούς παράγοντες που περιορίζουν την προσωπική και κοινωνική επιτυχία που αναμένεται από αυτή.

Μάλιστα, η ανάπτυξη της εκπαίδευσης οδηγεί πολλές φορές σε μεγαλύτερη υποστήριξη της τρομοκρατίας, πιθανώς επειδή τα άτομα επιλέγουν τη βία ως μέσο επίτευξης πολιτικής αλλαγής (Brockhoff κα., 2012). Αφετέρου, η εκπαίδευση μπορεί να αυξήσει τα οφέλη από την τρομοκρατία, δεδομένου ότι η ενδεχόμενη άρση των υφιστάμενων κοινωνικών περιορισμών θα πρέπει να ωφελήσει περισσότερο τους μορφωμένους. Επιπλέον όταν η αγορά εργασίας δεν προσφέρει στους ιδιώτες επαρκή απόδοση τότε η εκπαίδευση καθιστά περισσότερο ελκυστικό το χτίσιμο καριέρας στην τρομοκρατία. Για παράδειγμα, οι τρομοκρατικές οργανώσεις μπορούν να προσφέρουν στους συνεργάτες τους μισθούς και άλλα κίνητρα (λ.χ. φήμη ως επικεφαλής της τρομοκρατίας) τα οποία είναι μεγαλύτερα από εκείνα που προσφέρει η τακτική αγορά εργασίας. Τέλος, εξαιτίας της θετικής επίδρασης που προσφέρει το μορφωμένο ανθρώπινο κεφάλαιο στην τρομοκρατική επιτυχία, οι τρομοκρατικές οργανώσεις ενδιαφέρονται κυρίως για μέλη αρκετά μορφωμένα (Brockhoff κα., 2012).

Συνεπώς, όταν σε μια χώρα επικρατούν άσχημες κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές ή θεσμικές συνθήκες, η εκπαίδευση μπορεί να διευκολύνει την κινητοποίηση των μορφωμένων ατόμων εξαιτίας της αυξημένης ελκυστικότητας της τρομοκρατίας, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της πιθανότητας επιτυχίας της τρομοκρατίας (Brockhoff κα., 2012).

Σύμφωνα με τον Ganor (2011) η αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαίδευσης, άρνησης ευκαιριών και απογοήτευσης μπορεί να οδηγήσει τους νεαρούς μουσουλμάνους που ζουν στις δυτικές κοινότητες, στη ριζοσπαστικοποίηση και ενδεχομένως στην τρομοκρατική δραστηριότητα¹⁷. Σε πολλές χώρες διαπιστώνεται επίσης ότι η επέκταση της εκπαίδευσης συνδυαζόμενη με δημογραφικές πιέσεις καθιστά αρκετά πιθανότερη την εμφύλια σύγκρουση. Αλλά και οι πρόσφατες επαναστάσεις και ταραχές στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, όπως και άλλες μορφές πολιτικής διαμαρτυρίας, μπορούν με τη σειρά τους να συνδεθούν με την αλληλεπίδραση μεταξύ της αύξησης του εκπαιδευτικού επιπέδου, που προκαλεί πολιτικό ακτιβισμό και ύπαρξης χαμηλών κοινωνικοοικονομικών επιδόσεων.

Όπως είδαμε και παραπάνω οι καλές κοινωνικοοικονομικές, θεσμικές, πολιτικές και δημογραφικές συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα συνδυαστούν με υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης, τότε οι πιθανότητες ενασχόλησης με την τρομοκρατία μειώνονται. Βέβαια αυτό δεν αποκλείει την εμφάνιση της τρομοκρατίας. Για παράδειγμα, η μελέτη της ιστορίας της τρομοκρατίας στις ΗΠΑ και τη Δυτική Ευρώπη μετά τον ΄Β ΠΠ φανερώνει πως η εκπαίδευση δεν ανοσοποίησε τις κοινωνίες απέναντι στην τρομοκρατία. Εντούτοις, πολλοί τρομοκράτες είχαν ακαδημαϊκό υπόβαθρο (Victoroff 2005).

Σύμφωνα τον Stern (2000), αν και η έλλειψη πρακτικής εκπαίδευσης μπορεί να ωθήσει στη διάθεση συμμετοχής σε τρομοκρατικές ενέργειες ως κομμάτι της «πνευματικής υποχρέωσης» εντούτοις η καταλληλότητα των τοπικών εκπαιδευτικών παραγόντων

---

¹⁷ Στις δυτικές κοινωνίες, η εγχώρια τρομοκρατική δραστηριότητα διαπράττεται συχνά, από ομάδες που νιώθουν απομονωμένες και που δεν έχουν καταφέρει να λάβουν λαϊκή υποστήριξη (Brockhoff κα., 2012).

αμφισβητείται, καθώς ορισμένα σχολεία είναι δυνατόν να διδάξουν σκοπίμως τους εκπαιδευόμενούς τους να γίνουν υποστηρικτές εξτρεμιστικών οργανώσεων.

Εν κατακλείδι διαπιστώνουμε πως πολλές εξτρεμιστικές ομάδες έχουν ήδη αναγνωρίσει τον κεντρικό ρόλο της εκπαίδευσης και επικεντρώνονται σε αυτή ως μέσο προώθησης της κοσμοθεωρίας τους. Από τη μια, η εκπαίδευση που διδάσκει τις εξτρεμιστικές κοσμοθεωρίες χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την προώθηση αυτών των ιδεολογιών, όπως οι εξτρεμιστικές σχολές που ελέγχονται από τα Ταλιμπάν στο Πακιστάν. Από την άλλη, οι εξτρεμιστικές ομάδες χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την προσέλκυση φοιτητών σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης. Επιπλέον, η δυτική εκπαίδευση εξαλείφεται όπου είναι δυνατόν για να αποφευχθεί η διδασκαλία της μη ισλαμικής ιδεολογίας, όπως οι σχολικές επιθέσεις της Boko Haram. Έτσι, μέσω της ήπιας ισχύος, η νεολαία ριζοσπαστικοποιείται αφού η τρομοκρατική ιδεολογία απευθύνεται άμεσα στους νέους κερδίζοντας με αυτό τον τρόπο τη συμπαράστασή, τη στήριξη και τον θαυμασμό τους. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η ήπια ισχύς, που χρησιμοποιείται για την προσέλκυση τόσο ανδρών όσο και γυναικών, δε μπορεί να αντιμετωπιστεί επαρκώς με σκληρά, επιθετικά και κατασταλτικά μέτρα που περιλαμβάνουν στρατιωτικές στρατηγικές και τακτικές ασφαλείας. Στις μέρες μας το κόστος της καταπολέμησης της ισλαμικής τρομοκρατίας εκτιμάται ότι είναι μεταξύ ενός και πέντε τρισεκατομμυρίων αμερικανικών δολαρίων. Παρά την τεράστια αύξηση του κόστους και των προσπαθειών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ο αριθμός των νέων που ριζοσπαστικοποιούνται αυξάνεται. Μεταξύ του 2007 και του 2013 οι τρομοκρατικές επιθέσεις αυξήθηκαν κατά 300%. Σε σχέση με τα παραπάνω, η εκπαίδευση καταδεικνύεται σημαντικά λιγότερο δαπανηρή. Ο ρόλος της είναι ουσιαστικά προληπτικός παρά αντιδραστικός σε εξτρεμιστικές ιδεολογίες. Ως εκ τούτου, προκειμένου να αντιμετωπιστεί μακροπρόθεσμα η βίαιη εξτρεμιστική ιδεολογία, μέσω της πρόληψης και με οικονομικά αποδοτικό τρόπο, η εκπαίδευση θα πρέπει να προάγει την κριτική κατανόηση του κόσμου και να καλλιεργεί το σεβασμό απέναντι στα δικαιώματα του ανθρώπου. Με άλλα λόγια θα πρέπει η εκπαίδευσης να δώσει τη δυνατότητα στους πολίτες να επικρίνουν κάθε θρησκευτική παράδοση που καταπνίγει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Ghosh κ.α., 2016, σελ. 3-4).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

6.1. Εισαγωγή

Η ριζοσπαστικοποίηση, ο βίαιος εξτρεμισμός και η τρομοκρατία αποτελούν στις μέρες μας μια αυξανόμενη απειλή για την ΕΕ. Το γεγονός αυτό το επιβεβαιώνουν οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις που έχουν γίνει σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ήπειρο αλλά και το γεγονός πως όλο και περισσότεροι νέοι είτε συμμετέχουν σε αυτές είτε εκφράζουν τη συμπάθειά τους σε διάφορες εξτρεμιστικές ομάδες όπως οι νεοναζί ή οι υπερεθνικιστές, είτε υιοθετούν συμπεριφορές μη ανεκτικότητας και βίας όπως χουλιγκανισμό, εγκλήματα ανηλίκων, ισλαμοφοβία, ξενοφοβία, εγκλήματα μίσους κατά εθνοτικών μειονοτήτων, βία κατά των ανηλίκων και ομοφυλοφοβία. (Freek de Meere, Lensink, L, n.d., σ. 14)

Οι πολιτικές της ΕΕ συνίστανται στη συντονισμένη δράση των δημοσίων αρχών και του άμαχου πληθυσμού η οποία στοχεύει στην ανίχνευση τέτοιου είδους φαινομένων και την ταυτόχρονη παροχή βοήθειας. Μάλιστα η ΕΕ στην αναθεωρημένη στρατηγική της για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης στην τρομοκρατία, επισημαίνει το ρόλο της συνεργασίας αυτής αλλά και την ανταλλαγή καλών πρακτικών. Επιπλέον, η ΕΕ τονίζει πως το φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης δεν αφορά μονάχα τους ισλαμιστές αφού δεν είναι λίγες οι φορές που η εν λόγω κοινότητα έχει στιγματιστεί.

Σήμερα σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες εφαρμόζονται δράσεις για την αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού οι οποίες περιλαμβάνουν ανοικτές γραμμές βοήθειας αλλά και επαγγελματικά δίκτυα. Σκοπός αυτών των δράσεων είναι να συντονίσουν τις δημόσιες αρχές και τους επαγγελματίες και να τους κατευθύνουν στην ανίχνευση και την υποστήριξη της ριζοσπαστικοποίησης όταν αυτή βρίσκεται σε πρώιμα στάδια και στην αντιμετώπισή της (Freek de Meere, Lensink, L, n.d., σ. 14).

Πιο συγκεκριμένα, οι προσπάθειες της ΕΕ κατά της ριζοσπαστικοποίησης, ήδη από το 2005 καθοδηγούνται από τη «Στρατηγική της ΕΕ για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης τρομοκρατών». Το πρώτο εξάμηνο του 2014, κατά τη διάρκεια της ελληνικής προεδρίας έγινε και η επικαιροποίηση της παραπάνω στρατηγικής (ΕΛ.ΑΣ & ΚΕ.ΜΕ.Α, 2016).

Την προσπάθεια συνεργασίας των κρατών μελών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και της ριζοσπαστικοποίησης ενισχύει και το «Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για την Ασφάλεια 2015-2020», το οποίο εγκρίθηκε στις 28/4/2015 από την Επιτροπή.

Ένα πολύ σημαντικό εργαλείο που αξιοποιεί η Επιτροπή είναι το «Δίκτυο Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση - Κέντρο Αριστείας/RAN-COE». Το Δίκτυο αυτό συστάθηκε αρχικά το 2011 με την ονομασία «Ευρωπαϊκό δίκτυο- ομπρέλα για την υποστήριξη του έργου των πρώτων ανταποκριτών των κ-μ και την ανταλλαγή - αξιοποίηση (εθνικών) εμπειριών και βέλτιστων πρακτικών στην αναγνώριση,

πρόληψη και αντιμετώπιση της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης, της τρομοκρατίας και του βίαιου εξτρεμισμού».

Στην προσπάθεια υποστήριξης των κρατών μελών για την αντιμετώπιση και πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στην τρομοκρατία, η Επιτροπή παρουσίασε τον Ιούνιο του 2016 επιπρόσθετα μέτρα και υπέδειξε επτά τομείς στους οποίους η ευρωπαϊκή συνεργασία είναι δυνατόν να αποφέρει καλύτερα αποτελέσματα:

- Καταπολέμηση της ρητορικής μίσους και εν γένει της τρομοκρατικής προπαγάνδας μέσω του διαδικτύου.
- Αντιμετώπιση του φαινομένου της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης στις φυλακές.
- Προώθηση των κοινών ευρωπαϊκών αξιών και της άνευ αποκλεισμών εκπαίδευσης.
- Ενδυνάμωση της διεθνούς συνεργασίας.
- Προσέγγιση των νέων και δημιουργία ανοιχτών, χωρίς αποκλεισμούς και ανθεκτικών κοινωνιών.
- Ενίσχυση της έρευνας, συλλογή στοιχείων και δημιουργία δικτύων.
- Ανάπτυξη της διάστασης της ασφάλειας (ΕΛ.ΑΣ & ΚΕ.ΜΕ.Α, 2016).

Όπως είδαμε και παραπάνω, η συμβολή της εκπαίδευσης στην πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης των νέων, έχει αποκτήσει μια παγκόσμια αποδοχή καθώς αποθαρρύνει τη συμμετοχή τους σε πράξεις βίας, σε τρομοκρατικές ενέργειες και ενέργειες ξеноφοβίας αλλά και σε κάθε μορφή διάκρισης (UNESCO, 2016).

Μια από τις πιο γνωστές ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες στον τομέα της εκπαίδευσης αποτελεί το πρόγραμμα Erasmus+, ενώ στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες συναντάμε πολλές άλλες πρωτοβουλίες σχετικά με την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, στην Αυστρία το Polis Centre διοργανώνει αρκετά εργαστήρια που ασχολούνται με τον εξτρεμισμό και την αποριζοσπαστικοποίηση, αλλά και στην Ισπανία έχει εφαρμοστεί ένα σχέδιο κατά της ριζοσπαστικοποίησης για τους νέους των πόλεων της Θέουτα και της Μελίλια που έχει ως στόχο την ανίχνευση από το διδακτικό προσωπικό των ευάλωτων εφήβων. Επιπλέον, αρκετές οργανώσεις ισλαμικής λατρείας έχουν αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες κατά της ριζοσπαστικοποίησης όπως τα εργαστήρια νέων που έλαβαν χώρα στην Αυστρία από μουσουλμανικούς ομίλους, τα σεμινάρια που πραγματοποιήθηκαν στην Ισπανία (UCIDE) όπως και η ιστοσελίδα www.jihad.info που δημιουργήθηκε στην Ιρλανδία (Freek de Meere, Lensink, L, n.d., σ. 15).

Πέρα από τις πρωτοβουλίες που αφορούν την πρόληψη υπάρχουν δράσεις και για τους ανθρώπους που θέλουν να αποσυνδεθούν από την εξτρεμιστική οργάνωση με την οποία συνδέονται (αποριζοσπαστικοποίηση). Για παράδειγμα, στη Γερμανία έχουν αναπτυχθεί τα προγράμματα Exit-Hayat και Exit-Germany. Το πρώτο αφορά την παροχή βοήθειας για την αποριζοσπαστικοποίηση των νεαρών Σαλαφιστών και Τζιχαντιστών, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με την αποριζοσπαστικοποίηση των νέων που συνδέονται με ακροδεξιές οργανώσεις (Freek de Meere, Lensink, L, n.d., σ. 15).

6.2. Προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς

Η υψηλής ποιότητας εκπαίδευση η οποία ξεκινά από την προσχολική ηλικία και μετά αποτελεί το σημαντικότερο δίκτυ ασφαλείας απέναντι στον κοινωνικό αποκλεισμό, ο οποίος για πολλούς συμβάλει καθοριστικά στη ριζοσπαστικοποίηση. Βέβαια, καθοριστικό ρόλο στην εξαγωγή θετικών αποτελεσμάτων έχει και το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των μαθητών. Για παράδειγμα το 11,1% των Ευρωπαίων μαθητών, εγκαταλείπουν το σχολείο πρόωρα για να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα σημαντικό μειονέκτημα το οποίο είναι αρκετά δύσκολο να αντιμετωπιστεί αργότερα. Επομένως η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων σε συνδυασμό με τη διάδοση των κοινών Ευρωπαϊκών αξιών αλλά και η ταυτόχρονη παροχή στους νέους της δυνατότητα να επιλέγουν συνειδητά το τι θα πράξουν, αποτελούν πολύ σημαντικά προληπτικά μέτρα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016, σ. 11).

Στις 17 Μαρτίου του 2015 οι Υπουργοί Παιδείας της ΕΕ και η Επιτροπή ενέκριναν τη Διακήρυξη του Παρισιού που αφορούσε την προώθηση της ενασχόλησης των πολιτών με τα κοινά αλλά και την προώθηση των αξιών της ανοχής, της ελευθερίας και της άρσης των διακρίσεων μέσω της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ένταξης. Η δήλωση αυτή καθόριζε κοινούς στόχους και συγκεκριμένες υποστηρικτικές δράσεις για τις χώρες της ΕΕ οι οποίες υλοποιούνται και με την οικονομική συνδρομή της Επιτροπής. Σε αυτό το πλαίσιο η Επιτροπή στηρίζει την πολιτική και τη συνεργασία σε επίπεδο εκπαίδευσης. Αν και το κάθε κράτος μέλος φέρει την ευθύνη για το δικό του σύστημα εκπαίδευσης-κατάρτισης, η ΕΕ στηρίζει τις εθνικές δράσεις και συμβάλει στην αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων, κυρίως στο πλαίσιο της συνεργασίας του 2020 στην εκπαίδευση και την κατάρτιση. Μάλιστα η Επιτροπή στις 14 Ιουνίου 2016 ανέλαβε πρωτοβουλίες για την υποστήριξη των κρατών μελών στην προώθηση της συμμετοχικής εκπαίδευσης, την αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης στις φυλακές και της εξτρεμιστικής προπαγάνδας στο διαδίκτυο και. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016, σ. 11-12).

Ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία της ΕΕ είναι το πρόγραμμα Erasmus+ το οποίο χρηματοδοτεί διακρατικά έργα συνεργασίας και άλλες δράσεις στήριξης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Για παράδειγμα μόνο το 2014 χρηματοδότησε πάνω από 1.700 έργα σε όλους τους εκπαιδευτικούς τομείς, την κατάρτιση, τη νεολαίας και τον αθλητισμό. Το Erasmus+ έχει ως στόχο να συμβάλει στη στρατηγική «Ευρώπη 2020» που αφορά την ανάπτυξη, την κοινωνική ισότητα απασχόληση, τη διαπολιτισμική κατανόηση και την κοινωνική ένταξη όπως και στους στόχους της ΕΚ 2020. Επιπλέον προωθεί τη βιώσιμη ανάπτυξη στην ανώτατη εκπαίδευση και τους στόχους της Στρατηγικής της ΕΕ για τη Νεολαία.

Το τρέχον πρόγραμμα θα διαρκέσει ως το 2020 προσφέροντας δυνατότητες και ευκαιρίες όχι μόνο σε φοιτητές, αλλά και σε μεγάλο αριθμό ιδιωτών και οργανισμών αφού έχει ενσωματώσει επτά προηγούμενα προγράμματα. Ο προϋπολογισμός του φτάνει τα 14,7 δισ. Ευρώ, δίνοντας τη δυνατότητα σε περισσότερους από 4 εκατομμύρια. πολίτες να σπουδάσουν, να αποκτήσουν εμπειρία, να επιμορφωθούν και να εργαστούν εθελοντικά στο εξωτερικό. Από το 2016 προτεραιότητα έχουν τα έργα

και οι δράσεις για την προώθηση της ένταξης και των θεμελιωδών αξιών, γεγονός που συνάδει με τους στόχους της Δήλωσης του Παρισιού.

Τα κύρια σημεία του προγράμματος είναι τα εξής:

- Η μείωση της ανεργίας των νέων
- Η στήριξη της εκπαίδευσης ενηλίκων, ιδιαίτερος σε δεξιότητες που απαιτεί η αγορά εργασίας και σε νέες δεξιότητες
- Η ενθάρρυνση των νέων για συμμετοχή στην ευρωπαϊκή δημοκρατία
- Η στήριξη των μεταρρυθμίσεων, της καινοτομίας και της συνεργασίας
- Η μείωση της σχολικής διαρροής
- Η προώθηση της κινητικότητας και της συνεργασίας με τα κράτη εταίρους της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019).

Αξίζει να σημειωθεί πως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζήτησε το Μάρτιο του 2019 τον τριπλασιασμό του προϋπολογισμού για το Erasmus+ για την ερχόμενη περίοδο (2021-2027), με σκοπό τη διεύρυνση του αριθμού των συμμετεχόντων. Μάλιστα οι ευρωβουλευτές ψήφισαν μέτρα «που αποσκοπούν στην άρση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών εμποδίων» για τα προγράμματα Erasmus. Αλλά και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ήδη από το Μάιο είχε προτείνει το διπλασιασμό του προϋπολογισμού για το πρόγραμμα με σκοπό φθάσει τα 30 δις ευρώ για την προαναφερθείσα περίοδο (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2019b).

Επιπλέον η ΕΕ υλοποιεί και εικονικές ανταλλαγές Erasmus + με νέους από την ΕΕ, την Αφρική και τη Μέση Ανατολή με στόχο την αύξηση της διαπολιτισμικής ευαισθητοποίησης, τη συνεργασία, την κατανόηση αλλά και την ανάπτυξη γλωσσικών δεξιοτήτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015, σ. 1).

Στα σχέδια του ευρωκοινοβουλίου είναι η αύξηση της κινητικότητας, η τακτική αναθεώρηση του κόστους διαβίωσης και η ανάλογη προσαρμογή των υποτροφιών. Έμφαση δίνεται και σε άλλα μέτρα υποστήριξης όπως η γλωσσική εκπαίδευση, διαδικτυακή εκμάθηση και η διοικητική υποστήριξη. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής στα προγράμματα κινητικότητας των βοηθών για τη φροντίδα των παιδιών, των αθλητών, των εκπαιδευτικών για μικρά παιδιά και των προπονητών (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 2019b).

Δεδομένου ότι οι εκπαιδευτικοί είναι οι πλέον αρμόδιοι για να αντιληφθούν τα πρώτα δείγματα ριζοσπαστικοποίησης στους μαθητές και να συμβάλουν στην αντιμετώπισή τους, αντιλαμβανόμαστε πόσο σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν. Για το λόγο αυτό οι εκπαιδευτικοί και γενικότερα οι εργαζόμενοι στα σχολεία πρέπει να είναι σε θέση να μεταδίδουν κοινές αξίες στους μαθητές και να αντιμετωπίζουν την ποικιλομορφία εντός των τάξεων. Σε αυτή την κατεύθυνση πολύ σημαντική είναι η συμβολή της πλατφόρμας eTwinning η οποία δίνει τη δυνατότητα στο προσωπικό που εργάζεται στο σχολείο (εκπαιδευτικοί, βιβλιοθηκάριοι, διευθυντές, κ.λ.π.), να επικοινωνούν, να διεξάγουν έργα, να συνεργάζονται, να μοιράζονται και ουσιαστικά, να αισθάνονται κομμάτι της ευρωπαϊκής κοινότητας εκμάθησης. Το eTwinning ξεκίνησε τη λειτουργία

του το 2005¹⁸ με σκοπό την προαγωγή της συνεργασίας των σχολείων στην Ευρώπη παρέχοντας στήριξη, υπηρεσίες και εργαλεία για σχολεία. Οι μαθητές έχουν με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα να συμμετάσχουν με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών τους σε κοινές παιδαγωγικές δράσεις με σχολεία από κάποια άλλη Ευρωπαϊκή χώρα μαθαίνοντας ο ένας για την οικογενειακή, επαγγελματική και σχολική κουλτούρα του άλλου και εξασκώντας παράλληλα τις δεξιότητές του στις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών. Παράλληλα τα δίκτυο αυτό συμβάλει στην προώθηση των δημοκρατικών αξιών και τη διαχείριση των ενδείξεων ριζοσπαστικοποίησης (eTwinning, 2019).

Τέλος η ΕΕ στοχεύοντας την άμβλυνση της περιθωριοποίησης, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που αφορούν την εργασία των νέων όπως το Youth Employment Initiative και το Youth Guarantee και στηρίζει τους μακροχρόνια ανέργους προκειμένου να μειωθούν οι νέοι που δε διαθέτουν κάποια εκπαίδευση ή κατάρτιση. Επιπλέον μέσω της σχολικής πλατφόρμας School Education Getaway συμβάλει μέσω της συνεργασίας των σχολείων και της συμμετοχής των γονέων στην προσπάθεια μείωσης της σχολικής διαρροής (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2015, σ. 1).

6.3. Δίκτυο Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση-RAN

Το δίκτυο ευαισθητοποίησης για τη ριζοσπαστικοποίηση (RAN) ιδρύθηκε το 2011 και έχει ως στόχο τη σύνδεση των επαγγελματιών της πρώτης γραμμής (εκπαιδευτικοί, αστυνομικοί, κοινωνικοί λειτουργοί) από ολόκληρη την Ευρώπη οι οποίοι εργάζονται καθημερινά με τα ευάλωτα στην ριζοσπαστικοποίηση άτομα, καθώς και με αυτούς που έχουν ήδη ριζοσπαστικοποιηθεί. Σκοπός της εργασίας τους αποτελεί η πρόληψη και η αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού αλλά και η επανένταξη των βίαιων εξτρεμιστών. Από την ίδρυσή του το δίκτυο έχει ήδη προσελκύσει περισσότερους από 2.000 επαγγελματίες από όλες τις χώρες της ΕΕ (European Commission, n.d.).

Το RAN αποτελείται από επαγγελματίες πρώτης γραμμής, απλούς πολίτες και εμπειρογνώμονες από ολόκληρη την Ευρώπη οι οποίοι καθημερινά εργάζονται με τα άτομα στόχους. Οι επαγγελματίες αυτοί προέρχονται από τις σωφρονιστικές και τις αστυνομικές αρχές αλλά και από τις αρχές εκείνες που παραδοσιακά δεν συμμετέχουν στις αντιτρομοκρατικές δραστηριότητες, όπως οι εργαζόμενοι για τη νεολαία, οι εκπαιδευτικοί/ακαδημαϊκοί, οι ΜΚΟ, οι εκπρόσωποι της κοινωνίας των τοπικών αρχών, οι εκπρόσωποι των πολιτών, οι επαγγελματίες της υγείας και οι ομάδες θυμάτων. Σε αυτές τις ομάδες εργασίας, οι επαγγελματίες μπορούν να ανταλλάσσουν και να μοιράζονται μεταξύ τους την εκτεταμένη εμπειρία και γνώση που διαθέτουν και να αξιολογούν τις πρακτικές που χρησιμοποιεί ο καθένας. Με αυτό τον τρόπο ο κόσμος των ερευνητών, των επαγγελματιών και των υπευθύνων για τη χάραξη πολιτικής

---

¹⁸ Το 2007 εντάχθηκε στο πρόγραμμα Δια Βίου Μάθησης ως τμήμα του Comenius, ενώ από το 2014 αποτελεί μέρος του προγράμματος Erasmus+. Σήμερα συμμετέχουν στο πρόγραμμα 32 ευρωπαϊκές χώρες και περισσότερα από 110 χιλιάδες σχολικά ιδρύματα.

μπορεί να ανταλλάσσει εμπειρίες και πρακτικές για την αντιμετώπιση της ρίζοσπαστικοποίησης (European Commission, 2019a).

Κέντρο αριστείας RAN (RAN-CoE)

Το Κέντρο Αριστείας RAN αποτελεί έναν κόμβο για την ανάπτυξη, τη σύνδεση και τη διάδοση εμπειρογνωμοσύνης καθώς συντονίζει και υποστηρίζει το RAN και παράλληλα ενθαρρύνει το διάλογο μεταξύ των υπευθύνων χάραξης πολιτικής, των επαγγελματιών και των ακαδημαϊκών. Το Συμβούλιο της Ευρώπης συμβάλει στην υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία χρηματοδοτεί την RAN, ενώ συγχρόνως υποστηρίζει και τα κράτη μέλη της ΕΕ. Παράλληλα, συμμετέχει στη διαμόρφωση της ερευνητικής ατζέντας της Επιτροπής και αναπτύσσει συνεργασίες με όσους αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες πρόληψης εντός της ΕΕ και εκτός αυτής. Τέλος συμβάλει στην υλικοτεχνική και τη διοικητική υποστήριξη του δικτύου. (European Commission, 2019a).

Ομάδα Εργασίας για την Εκπαίδευση (RAN EDU)

Το RAN αποτελείται από εννέα θεματικές ομάδες εργασίας, τις οποίες καθοδηγεί μιας διευθύνουσα επιτροπή υπό την προεδρία της Επιτροπής. Η επιτροπή αυτή αποτελείται από τους αρχηγούς των ομάδων εργασίας και του ΣτΕ. Μία από αυτές τις ομάδες είναι η ομάδα Εργασίας για την Εκπαίδευση (RAN EDU).

Στόχος των σχολείων είναι να παράσχουν ένα ασφαλές περιβάλλον για τους μαθητές τους, να διδάσκουν το σεβασμό στις δημοκρατικές και τις κοινωνικές αξίες και να βοηθήσουν τους μαθητές στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Συνεπώς, οι δάσκαλοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή όταν εντοπίζονται πρώιμα σημάδια ρίζοσπαστικοποίησης. Υπό αυτή την έννοια διαθέτουν καλή θέση σε σχέση με την εργασία πρόληψης, συμβάλλοντας αφενός στον εντοπισμό των ευάλωτων νέων που κινδυνεύουν να ρίζοσπαστικοποιηθούν όσο και στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των νέων από τα πρώτα στάδια της εκπαίδευσης. Το RAN EDU φέρνει σε επαφή εκπαιδευτές πρώτης γραμμής από όλη την Ευρώπη και συμβάλει στον καλύτερο εξοπλισμό τους προκειμένου να βοηθήσουν στην πρόληψη της ρίζοσπαστικοποίησης. Στόχος του δικτύου είναι η ευαισθητοποίηση του κοινού, και η ενίσχυση της ικανότητας αντιμετώπισης της ρίζοσπαστικοποίησης σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (European Commission, 2019b).

Για την επίτευξη των στόχων του δικτύου θα πρέπει τα σχολεία να καλύψουν τις εξής ανάγκες:

- Ανάγκη για πόρους. Κάθε σχολείο χρειάζεται χρήματα και χρόνο προκειμένου να διδαχθεί από τα υπόλοιπα, αλλά και για να επενδύσει σε συνεργασίες.

- Ανάγκη για μαθήματα και μεθόδους συμμετοχής κατά τη διεξαγωγή συζητήσεων. Μεγάλη σημασία έχει η κατάρτιση του προσωπικού των σχολείων αλλά και η διεξαγωγή πρακτικής άσκησης για την εφαρμογή των δεξιοτήτων που έχουν αποκτηθεί. Η κατάρτιση μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη συμβολή αρκετών φορέων προκειμένου να ενισχυθούν επίσης οι εταιρικές σχέσεις και να αυξηθεί η εμπιστοσύνη μεταξύ των εταίρων. Επιπλέον, η εκπαίδευση θα μπορούσε να συμβάλει στο ήθος των εκπαιδευτικών και των διευθυντών ώστε να είναι ανοιχτοί απέναντι στα ηθικά διλήμματα.
- Ανάγκη για ένα εξατομικευμένο πρόγραμμα σπουδών το οποίο θα βασίζεται στην ένταξη και στους ισότιμους όρους (π.χ. διδασκαλία της ιστορίας από μη εθνοκεντρική σκοπιά).
- Ανάγκη εμπειρίας και γνώσης σε θέματα σχετικά με τη ριζοσπαστικοποίηση, τον εξτρεμισμό και το ρόλο των σχολείων.
- Ανάγκη για εμπιστοσύνη και θάρρος. Χρειάζεται δύναμη και κουράγιο να είσαι παρών για όλους τους μαθητές και κυρίως για τους ευάλωτους. Η εμπιστοσύνη θα αυξηθεί εάν τα σχολεία γίνουν αποδέκτες μεγαλύτερης εμπιστοσύνης.
- Ανάγκη ευαισθητοποίησης.
- Ανάγκη για σχέδιο δράσης.
- Ανάγκη για την αίσθηση του «ανήκειν» (για τους φοιτητές και το προσωπικό του σχολείου) (Lenos & Keltjens, 2016, σ. 2-3).

Στο πλαίσιο του RAN EDU, τα σχολεία που βρίσκονται σε ανάγκη βοηθούνται καλύτερα μέσω της επικοινωνίας με τους «φίλους» και μέσω εξωτερικής υποστήριξης. Έτσι, έχουν προκύψει τέσσερις στρατηγικοί τρόποι υποστήριξης των σχολείων για την εύρεση συνεργατών και την αντιμετώπιση των αναγκών που έχουν τα σχολεία:

1. Σχολεία που μαθαίνουν από τα σχολεία:

Τα σχολεία μπορούν άμεσα να συνεισφέρουν μεταξύ τους καθώς είναι σε θέση να δείχνουν το ένα στο άλλο του τρόπους που τους βοήθησαν στην εξεύρεση λύσεων. Αυτό μπορεί να διευκολυνθεί μέσω των κυβερνήσεων, μέσω οργανωμένων εκδηλώσεων και δικτύων, και μέσω πλατφορμών όπως το eTwinning.

2. Τοπική αρχή και υπάρχοντα τοπικά δίκτυα:

Οι περισσότεροι από τους εταίρους που μπορούν να συνδράμουν το σχολείο στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης μπορούν να βρεθούν σε τοπικό επίπεδο και στο άμεσο περιβάλλον του σχολείου. Οι τοπικές αρχές, τα τοπικά δίκτυα επαγγελματιών και οι ΜΚΟ πολύ συχνά μπορεί να διαθέτουν ένα ευρύτερο και ισχυρότερο δίκτυο, ή ένα συμπληρωματικό δίκτυο. Η αναζήτηση γύρω από αυτό το περιβάλλον μπορεί να βοηθήσει το σχολείο να βρει συμπαραστάτες και να συνεργαστεί μαζί τους.

3. Ιδρύματα κατάρτισης και κέντρα εμπειρογνωμοσύνης:

Τα πανεπιστήμια, τα ινστιτούτα κατάρτισης και τα κέντρα εμπειρογνωμοσύνης μπορούν να βοηθήσουν το σχολείο με εμπειρογνωμοσύνη μέσω της διαβούλευσης, της κατάρτισης και άλλων τρόπων διάδοσης καθώς διαθέτουν μια γενικότερη εικόνα των εταιρικών σχέσεων. Οι κυβερνήσεις θα μπορούσαν επίσης, να παρέχουν υποστήριξη

σε αυτούς τους σημαντικούς φίλους ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την τεχνογνωσία, τις συμβουλές την έρευνα και την υποστήριξή τους.

4. Εθνικά και διεθνή δίκτυα και οργανώσεις:

Σε ορισμένες χώρες η πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης δεν αποτελεί πολιτική προτεραιότητα. Σε αυτές τις χώρες θα πρέπει τα σχολεία να βασίζονται στη βοήθεια των διεθνών ιδρυμάτων, των οργανισμών και των δικτύων όπως το RAN (Lenos & Keltjens, 2016, σ. 5).

6.4. Το πρόγραμμα TERRA και το UCARE

Το TERRA είναι ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα που υποστηρίζεται από τη ΓΔ Εσωτερικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Στόχος του προγράμματος είναι η ενίσχυση του θετικού ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν τα θύματα και οι πρώην τρομοκράτες όσον αφορά στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού αλλά και την παροχή πρακτικής καθοδήγησης σε ομάδες στόχους όπως οι δυνητικοί τρομοκράτες, τα κράτη μέλη της ΕΕ, οι εργαζόμενοι στον τομέα της επιβολής του νόμου, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής πρόνοιας, οι δημοσιογράφοι, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και οι θρησκευτικοί ηγέτες (Terra, 2019).

Στο πλαίσιο του TERRA II έχει δημιουργηθεί το πρόγραμμα UCARE. Το UCARE είναι ένα πρόγραμμα σπουδών το οποίο αναπτύσσεται από το University College Roosevelt (UCR), ένα διεθνές κολέγιο υψηλού επιπέδου του Πανεπιστημίου της Ουτρέχτης. Το πρόγραμμα αυτό παρέχει στους μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τα εκπαιδευτικά εργαλεία για την προώθηση των κοινωνικών δεξιοτήτων και της ιδιότητας του πολίτη, με στόχο την αποτροπή του φαινομένου της ριζοσπαστικοποίησης. Πρόκειται, ουσιαστικά για μια μοναδική παρέμβαση, αφού αποσκοπεί στην αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης στην πηγή της χωρίς να στιγματίζει ή να ξεχωρίζει τα άτομα που διατρέχουν κίνδυνο. Το πρόγραμμα εξουδετερώνει την απειλή της θρησκευτικής ή της κοινωνικής ριζοσπαστικοποίησης, παρέχοντας στους νέους των Ευρωπαϊκών κοινωνιών εναλλακτικές λύσεις στη βία.

Το UCARE έχει βασιστεί σε θεωρίες ριζοσπαστικοποίησης και σε εμπειρικά δεδομένα από την κοινωνική ψυχολογία, ενώ αποτελείται από υλικό το οποίο οι εκπαιδευτικοί δύνανται να το χρησιμοποιήσουν εφαρμόζοντάς το στα μαθήματά τους. Στόχος του υλικού αυτού είναι η ενδυνάμωση της κατανόησης των διαφορετικών απόψεων και αντιλήψεων και η ανάπτυξη διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών δεξιοτήτων οι οποίες θα βοηθήσουν στην αποτροπή των φαινομένων βίας και θα συμβάλουν στην ειρηνική συνύπαρξη (TerRa, 2019).

Βασικοί στόχοι του προγράμματος είναι οι εξής:

- Δημιουργία μιας κοινότητας που επιτρέπει στα μέλη της μειονότητας να έχουν μια θετική ταυτότητα μέσα στην κοινωνία.
- Άρση των διαχωρισμών «εμείς»-«αυτοί», οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν σε διαμάχη μεταξύ των ομάδων.
- Ενίσχυση των μελών των μειονοτικών ομάδων μέσω της παροχής πρακτικών γνώσεων σχετικά με τα δημοκρατικά μέσα υπεράσπισης και άσκησης των δικαιωμάτων τους. Αυτά τα μέσα μπορούν να αποτελέσουν μια εναλλακτική λύση στη βία.
- Προώθηση της αξίας της δημοκρατίας και παροχή εναλλακτικών λύσεων απέναντι στην εξτρεμιστική ιδεολογία.

- Ενθάρρυνση της κριτικής σκέψης, ώστε τα άτομα να καταστούν ανθεκτικά στη λαϊκιστική ρητορεία των εξτρεμιστών (Terra, 2019).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας είναι δύσκολο να αναλυθεί και να ερμηνευθεί καθώς υπάρχει διεθνώς μια καθολική διαφωνία σε σχέση με την ορολογία και το περιεχόμενό της. Μάλιστα, η εννοιολογική προσέγγιση και η οριοθέτηση του έχει χαρακτηριστεί από πληθώρα επιστημόνων ως «ναρκοπέδιο» (Μπόση, 2000, σ. 11-12), ενώ σύμφωνα με τους Miller και File (2001, σ. 13) ο εκάστοτε ορισμός επιδέχεται αλλαγές που έχουν να κάνουν με την ιστορική εξέλιξή του. Βέβαια, υπάρχει μια σχετική συναίνεση, κυρίως από το Δυτικό κόσμο σχετικά με τα βασικά στοιχεία του φαινομένου.

Η ασφάλεια, τα δικαιώματα και η ελευθερία αποτελούν, όπως είδαμε, τρεις έννοιες με περιεχόμενο δύσκολα εξακριβώσιμο καθώς διαθέτουν φιλοσοφικό, νομικό, κοινωνιολογικό και ιστορικό περιεχόμενο γεγονός που περιπλέκει ακόμα περισσότερο τη μελέτη τους. Επιπλέον πέρα από την εσωτερική τους διάσταση συγκεντρώνουν και μια διεθνή διάσταση εξαιτίας των ταχύτατων αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κρατών.

Αρχικά, η ασφάλεια αποτελεί ένα ύψιστο κοινωνικό αγαθό που βρίσκεται στη κορυφή των προτεραιοτήτων της έννομης τάξης διεθνώς. Πηγάζει από την αξίωση του ατόμου για σεβασμό των δικαιωμάτων του, για τη διασφάλισή του από μελλοντικούς κινδύνους και για τη δημιουργία ενός κλίματος ομαλότητας. Επομένως η νομική κατοχύρωσή της αποτελεί επιτακτική ανάγκη για κάθε δημοκρατικό και φιλελεύθερο κράτος.

Από την άλλη, η προστασία και η κατοχύρωση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών έχει ξεκινήσει ήδη από το μεσαίωνα ενώ σήμερα χαίρουν οικουμενικής αποδοχής και κατοχυρώνονται μέσω των συμβάσεων του ΟΗΕ και μέσω των αποφάσεων και άλλων διεθνών οργανισμών, όπως η ΕΕ και το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Μετά την αποσαφήνιση των παραπάνω βασικών εννοιών επιχειρήθηκε σε θεωρητικό επίπεδο η ανάπτυξη του διπόλου ασφάλειας-δικαιωμάτων. Από την ανάλυση αυτή διαπιστώθηκε πως δεν τίθεται θέμα επιλογής μεταξύ της διατήρησης της ασφάλειας και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων. Οι δύο έννοιες καταλήγουν να μην είναι αντιτιθέμενες αλλά συμπληρωματικές. Το πρόβλημα δημιουργείται από τη στιγμή που η ασφάλεια αρχίζει να θεωρείται ως υπερδικαίωμα παραγκωνίζοντας τα υπόλοιπα δικαιώματα και τότε είναι που φθάνουμε σε πολιτικές μηδενικής ανοχής, υπέρμετρης επιτήρησης, περιθωριοποίησης και καταστολής, οι οποίες δημιουργούν ανασφάλεια. Με αυτό τον τρόπο συντηρείται ένας φαύλος κύκλος.

Στη συνέχεια της εργασίας είδαμε τις επιπτώσεις που είχε σε παγκόσμιο επίπεδο το χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και πως αυτό συνέβαλε στην αύξηση των κατασταλτικών και των προληπτικών μέτρων παγκοσμίως και πως άρχισε να διαταράσσεται ακόμα περισσότερο η ισορροπία ασφάλειας-δικαιωμάτων. Ουσιαστικά τα μέτρα αυτά αποτέλεσαν τη συνέχεια μιας προσπάθειας ποινικοποίησης συμπεριφορών η οποία εδώ και καιρό βρισκόταν σε εφαρμογή και δεν αφορούσε αποκλειστικά τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας. Το «δικαίωμα στην ασφάλεια» έγινε η κερκόπορτα της ποινικοποίησης πολλών συμπεριφορών και αποτέλεσε ένα μέσο επιτήρησης και ελέγχου, μεροληπτικής διαχείρισης της ανομίας αλλά και εκμετάλλευσης κατά τον Καρύδη (2009, σ. 15) της «κουλτούρας του φόβου» με στόχο την πολιτική ποδηγέτηση της κοινωνικής αντίδρασης.

Από τη μελέτη του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας διαπιστώθηκε ότι όταν απειλείται η ασφάλεια των πολιτών των κρατών της Ένωσης, εκείνα συμβιβάζονται με την εκχώρησης αρμοδιοτήτων προς την ΕΕ και την εδραίωση κοινών κανόνων προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος. Πιο συγκεκριμένα, τα μέτρα της ΕΕ στοχεύουν στην εναρμόνιση των νομοθεσιών και στη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και αστυνομικών αρχών. Κατά τη διαδικασία υιοθέτησης κατασταλτικών μέτρων διαπιστώθηκε περιστολή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών καθώς υπάρχουν περιθώρια παρερμηνείας σχετικά με τις έννοιες του κατηγορουμένου και του υπόπτου, ενώ το γεγονός πως οι δικαστικές αποφάσεις αναγνωρίζονται αυτομάτως κάνει πιο δύσκολο τον έλεγχο της νομιμότητάς τους και του επιπέδου διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων κατά την ανταλλαγή αποδεικτικών στοιχείων. Έτσι παρατηρείται μια τάση συρρίκνωσης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών. Ταυτοχρόνως, παρατηρείται και μια τάση θέσπισης κοινών κανόνων προστασίας των δικαιωμάτων των κατηγορούμενων και των υπόπτων που έχει ως στόχο τη δημιουργία ενός ασφαλούς καθεστώτος για την προστασία τους.

Από την άλλη, τα προληπτικά μέτρα που υιοθετούνται κατά της τρομοκρατίας περιλαμβάνουν την αποθήκευση, ανταλλαγή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Η καθολική διατήρηση αυτών των δεδομένων χωρίς να έχει προηγηθεί η τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης, μπορεί να καταστήσει τους πολίτες δυνητικά υπόπτους. Με αυτό τον τρόπο παραβιάζεται ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και η ιδιωτική ζωή. Για την αποτροπή των παραπάνω παραβιάσεων θα πρέπει να λαμβάνονται ταυτοχρόνως κανόνες υψηλής προστασίας και ασφάλειας των δεδομένων.

Το ζήτημα της ασφάλειας και της προστασίας των δικαιωμάτων συνεχίζει να απασχολεί την ΕΕ και μετά τη Charlie Hebdo εποχή καθώς στο βωμό της ασφάλειας φαίνεται να θυσιάζεται μεγάλο μέρος του εστιακού συνταγματικού κεκτημένου. Το θέμα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο καθώς οι Ευρωπαίοι θεωρούν την τρομοκρατία ως τη σημαντικότερη απειλή για αυτούς και τη λήψη αντιτρομοκρατικών μέτρων εξαιρετικά αναγκαία. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η ψήφιση της νέας PNR, η οποία διχοτομεί ακόμη περισσότερο τους Ευρωπαίους. Την ίδια στιγμή το ζήτημα λαμβάνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις καθώς σε πολλά κράτη εδραιώνεται ο ακροδεξιός λαϊκισμός και η αντιμεταναστευτική υστερία με αποτέλεσμα να βαθαίνει ακόμα περισσότερο η ήδη υπάρχουσα ενωσιακή κρίση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Πολωνία με την ψήφιση του νέου αντιτρομοκρατικού νόμου, ο οποίος παραβιάζει τις διατάξεις για την απαγόρευση των διακρίσεων και παρουσιάζει μια σύγκρουση μεταξύ των δικαιωμάτων στην προσωπική ασφάλεια και την ελευθερία των πολιτών η οποία περιορίζεται χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Έτσι, η ασφάλεια μετατρέπεται σε ένα υπερδικαίωμα το οποίο τείνει να παραγκωνίσει τα υπόλοιπα δικαιώματα σταθμιζόμενο μαζί τους.

Επανερχόμενοι στο ερώτημα που θέσαμε αρχικά σχετικά με την ύπαρξη σύγκρουσης μεταξύ της ασφάλειας και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών εντός της ΕΕ, άλλοι μελετητές διαπιστώνουν την ύπαρξη σύγκρουσης μεταξύ των παραπάνω εννοιών ενώ άλλοι διαπιστώνουν πως εν τέλει επέρχεται η ισορροπία. Μια τρίτη ομάδα επιλέγει για την κυριαρχία τη μία η την άλλη έννοια και μια τέταρτη ομάδα θεωρεί τη

σύγκρουση ψευδή καθώς δεν υπάρχει στα σύγχρονα κράτη σύμφωνα με αυτούς, ούτε ελευθερία, ούτε ασφάλεια.

Σε θεωρητικό επίπεδο η σύγκρουση δεν θα πρέπει να υφίσταται. Βέβαια, αν και η διεθνής κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προσφέρει το έδαφος για τη διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, εντούτοις τα όρια πολλές φορές ξεπερνιούνται με αποτέλεσμα να καταπατάται το κράτος δικαίου και να ακρωτηριάζεται η ελευθερία των πολιτών η οποία είναι το πιο βασικό συστατικό μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Τα διεθνή νομικά κείμενα μιλούν τόσο για την προστασία της ασφάλειας όσο και της ελευθερίας όμως ουσιαστική επιδίωξη παραμένει η ασφάλεια και μόνο μέσω αυτής επιδιώκεται η ελευθερία.

Η λύση του προβλήματος δε βρίσκεται σε καμία περίπτωση στον περιορισμό των ελευθεριών, των δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Αντιθέτως, ο περιορισμός των δικαιωμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως αίτιο του φαινομένου καθώς βασίζεται στην καταπίεση των λαών και στην ανελευθερία, τα οποία προκαλούν την αντίδραση των λαών τη ριζοσπαστικοποίηση και τονώνουν το βίαιο εξτρεμισμό. Με άλλα λόγια η συντήρηση αυτής της καταπίεσης δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο χωρίς εμφανή διέξοδο.

Θα πρέπει επομένως η ασφάλεια να εξεταστεί κάτω από το πρίσμα της εμπιστοσύνης και όχι του δόγματος της μηδενικής ανοχής και των νέων επικίνδυνων μέτρων τα οποία δεν καταπολεμούν το (συνήθως κοινωνικό) πρόβλημα, αλλά το σύμπτωμά. Όπως μια υγιής σχέση δε μπορεί να στηριχτεί σε πολυάριθμους ελέγχους έτσι και μια υγιής κοινωνία δε δύναται να στηριχθεί πάνω σε πολυάριθμους ελέγχους. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Μανωλεδάκης (2002, σ. 210): «Οι λαοί μας θα πρέπει να απαλλαγούν από το ‘σύνδρομο της ανασφάλειας’, που τους οδηγεί σε πανικό και στην άκριτη αποδοχή των μέτρων στέρησης της ελευθερίας που τους επιβάλλονται» Δεδομένης της βραχύτητας του ανθρώπινου βίου, οι άνθρωποι θα πρέπει να προσπαθήσουν να αναβαθμίσουν και να βελτιώσουν όλες τις δυνατότητες που τους παρέχει η δημοκρατία.

Από τη μελέτη της σχέσης μεταξύ τρομοκρατίας και εκπαίδευσης, συμπεραίνεται πως η εκπαίδευση δύναται να διαδραματίσει κομβικό ρόλο εξαιτίας της επαφής της με τη νέα γενιά. Η συμβολή της μπορεί να είναι όχι μόνο θετική αλλά και αρνητική.

Σύμφωνα με την πιο αισιόδοξη άποψη, η εκπαίδευση δημιουργεί θετικά κοινωνικά πρότυπα στη νέα γενιά ενώ ανακαλύπτει σε μικρή ηλικία τα σημάδια της ριζοσπαστικοποίησης και έχει τη δυνατότητα να τα επουλώσει. Ταυτοχρόνως αυξάνει την κριτική ικανότητα των νέων, προάγει το σεβασμό, ενθαρρύνει τις συνεργασίες και μειώνει τις πιθανότητες της ενασχόλησης με την τρομοκρατία προκαλώντας αρχικά, κοινωνικοοικονομική και πολιτική πρόοδο και αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο το κόστος ευκαιρίας της τρομοκρατίας. Αρκετές εκθέσεις έχουν δείξει πως η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην ενίσχυση του σεβασμού, της ανεκτικότητας, της κατανόησης μεταξύ των μελών της κοινωνίας, αλλά και στη μείωση του αισθήματος της αδικίας. Επιπλέον, η εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να διοχετεύσουν τις ανησυχίες τους σε δημιουργικές προσπάθειες και μακριά από εχθρικές συμπεριφορές. Τα σχολεία από την πλευρά τους πρέπει να συνεργαστούν με την κοινότητα και τους γονείς ασκώντας κριτική απέναντι στο θρησκευτικό εξτρεμισμό πριν επέλθει η ριζοσπαστικοποίηση των πεποιθήσεων. Η κριτική εκπαίδευση, η αγωγή

του πολίτη, η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η θρησκευτική παιδεία, μπορούν να είναι αποτελεσματικά στην πρόληψη των εξτρεμιστικών θρησκευτικών απόψεων. Όταν έχουν ήδη αναπτυχθεί εξτρεμιστικές θέσεις, η αποριζοσπαστικοποίηση είναι μια μακροπρόθεσμη διαδικασία η οποία περιλαμβάνει την αποδόμηση πολύπλοκων ιδεολογιών. Δεδομένης της συνεχιζόμενης αύξησης του θρησκευτικού εξτρεισμού, πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί τόσες πολλές προσπάθειες και τόσα χρήματα για την πρόληψη του εξτρεισμού είχαν αμελητέες επιπτώσεις. Ένας λόγος είναι ότι μια μακροπρόθεσμη προσέγγιση όπως η εκπαίδευση δεν μπορεί να έχει άμεσες επιπτώσεις ενώ τα υπάρχοντα προγράμματα είναι δύσκολο να εκτιμηθούν.

Από την άλλη πολλές έρευνες δείχνουν πως το υπόβαθρο πολλών εξτρεμιστών αντιβαίνει στην ιδέα αυτή καθώς πολλοί τρομοκράτες είναι κατά κανόνα αρκετά μορφωμένοι. Ο Οσάμα Μπιν Λάντεν, για παράδειγμα, είναι γόνος πλούσιας οικογένειας και κοινωνός μιας άριστης εκπαίδευσης. Ωστόσο, έγινε κορυφαίος τρομοκράτης. Οι ασυνέπειες αυτές καθώς και αρκετά άλλα διφορούμενα ευρήματα στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, καταδεικνύουν τον αντιφατικό ρόλο που μπορεί να έχει η εκπαίδευση, (ή η έλλειψή της) σε σχέση με την τρομοκρατία. Στην ουσία ο αντίκτυπος της εκπαίδευσης στην τρομοκρατία εξαρτάται από τις κοινωνικοοικονομικές, θεσμικές, πολιτικές και δημογραφικές συνθήκες. Όταν αυτές είναι δυσμενείς, η εκπαίδευση συμβάλει στην ενθάρρυνση της τρομοκρατίας. Αναζωπύρωση της τρομοκρατίας δημιουργεί και η ανάπτυξη της εκπαίδευσης στις περιπτώσεις που ενισχύει τα συναισθήματα της αποθάρρυνσης και της απογοήτευσης. Επιπλέον, η πρόοδος στην εκπαίδευση παράγει μεγάλες προσδοκίες και μπορεί να οδηγήσει σε αδιέξοδα όταν δεν ικανοποιούνται αυτές οι προσδοκίες. Τότε έρχεται η τρομοκρατία η οποία προσφέρει σταδιοδρομίες που ταιριάζουν περισσότερο με τις προσδοκίες των ατόμων από την κανονική απασχόληση μετατρέποντας με αυτό τον τρόπο τους μορφωμένους σε προνομιούχους τρομοκράτες.

Επειδή, επομένως η εκπαίδευση από μόνη της δεν αρκεί για την πρόληψη της τρομοκρατίας, είναι αναγκαία η στενή συνεργασία όλων εκείνων των παραγόντων για την οικοδόμηση της ειρήνης και της σταθερότητας. Σε αυτό το σημείο καθοριστικός είναι και ο ρόλος των διεθνών οργανισμών με την ανάληψη από πλευράς τους εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών. Η ΕΕ, αντιλαμβανόμενη τον ευεργετικό ρόλο της εκπαίδευσης στην πρόληψη του εξτρεισμού έχει εντάξει πολλές σχετικές δράσεις στην εκπαιδευτική της στρατηγική. Η συμβολή της έγκειται στη δημιουργία δικτύων κατά της ριζοσπαστικοποίησης (βλ. δίκτυο RAN), πλατφορμών διασύνδεσης (βλ. eTwinning), προγραμμάτων κατά της ριζοσπαστικοποίησης (βλ. UCARE), στη στήριξη των προγραμμάτων ανταλλαγών όπως το Erasmus και στην παροχή υποστηρικτικού υλικού. Επιπλέον, η ΕΕ έχει αναλάβει πρωτοβουλίες για τη μείωση της ανεργίας των νέων, την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού, την εκπαίδευση των ενηλίκων σε νέες δεξιότητες, και τη μείωση της σχολικής διαρροής. Παράλληλα, παρέχει στήριξη μέσω προγραμμάτων αποριζοσπαστικοποίησης σε άτομα τα οποία θέλουν να αποσυνδεθούν από τις οργανώσεις στις οποίες συμμετέχουν.

Κλείνοντας θα πρέπει να σημειώσουμε πως η αναζήτηση της λύσης στο φαινόμενο της τρομοκρατίας, πέρα από την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, την καταπολέμηση της φτώχειας και των ανισοτήτων, την κοινωνική δικαιοσύνη και τη

δημοκρατική διακυβέρνηση θα πρέπει να εστιαστεί κυρίως στην εκπαίδευση κατά της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού. Ουσιαστικά θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην εκπαίδευση των παιδιών για την ανάπτυξη αξιών, δεξιοτήτων και συμπεριφορών που θα συμβάλουν στην οικονομική, κοινωνική και προσωπική τους ασφάλεια, στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των μαθητών απέναντι σε φαινόμενα ριζοσπαστικοποίησης. Αυτή η μακροπρόθεσμη προσέγγιση θα διαμορφωθεί τόσο από το περιεχόμενο των προγραμμάτων σπουδών όσο και από τη μεθοδολογία διδασκαλίας που θα προάγει την κριτική σκέψη και τη δεοντολογική συμπεριφορά αλλά και από αλλαγές στα προγράμματα εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Το πιο σημαντικό είναι ότι οι σπουδαστές πρέπει να αντιληφθούν τη συνάφεια αυτών που μαθαίνουν και να είναι σε θέση να αναπτύξουν μια κριτική αντίληψη για τον κόσμο. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει η Malala Yusufzai (2013) στην ομιλία της στα Ηνωμένα Έθνη: *«Οι εξτρεμιστές φοβούνται τα βιβλία και τα στυλό. Η δύναμη της εκπαίδευσης τους τρομάζει. Φοβούνται τις γυναίκες. Η δύναμη της φωνής των γυναικών τους φοβίζει... Αυτός είναι ο λόγος που ανατινάσσουν καθημερινά τα σχολεία. Επειδή φοβούνται και φοβούνται την αλλαγή, φοβούνται την ισότητα που θα φέρουν στην κοινωνία μας».*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, (2017), *Ο πρόεδρος Μακρόν υπέγραψε το νέο αμφιλεγόμενο αντιτρομοκρατικό νόμο. Διαθέσιμο στο: <https://www.amna.gr/home/article/200201/O-proedros-Makron-upegrapse-to-neo-amfilegomeno-antitromokratiko-nomo>* [Πρόσβαση 8 Φεβρουαρίου 2019].

Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, (2019a), *Β. Ορμπαν: Ο αντιμεταναστευτικός άξονας ενόψει των ευρωεκλογών είναι "η σημαντικότερη εξέλιξη" της χρονιάς. Διαθέσιμο στο: <https://www.amna.gr/home/article/323879/B-Ormpan-O-antimetanasteutikos-axonas-enopsei-ton-euroeklogon-einai-i-simantikoteri-exelixi-tis-chronias>* [Πρόσβαση 9 Φεβρουαρίου 2019].

Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, (2019b), *Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζητά τον τριπλασιασμό του προϋπολογισμού του προγράμματος Erasmus+, Διαθέσιμο στο: <https://amna.gr/home/article/347245/To-Europaiko-Koinoboulio-zita-ton-triplasiasmo-tou-proupologismou-tou-programmatos-Erasmus>* [Πρόσβαση, 13 Μαΐου 2019].

Βαμβούκος, Α. (1991), *Τρομοκρατία και Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: Παπαζήση.

Βασιλοπούλου, Α. (2015), *Το Ρυθμιστικό πλαίσιο για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αερικής: Συγκριτική Ανάλυση των Τάσεων, Μη εκδοθείσα Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.*

Βιδάλη, Σ. (2012), *Αστυνομία, έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γκλαβίνης Π. (2009) *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα

Δημόπουλος, Χ. (2006), *Παγκοσμιοποίηση και Τρομοκρατία*, Αθήνα: Νομική

Βιβλιοθήκη.

Διεθνής Αμνηστία, (2017), *Περίληψη έκθεσης: Επικίνδυνα δυσανάλογη η διαρκώς διευρυνόμενη "εθνική ασφάλεια" στην Ευρώπη, Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/news/ektheseis/article/20642/perilipsi-ekthesis-epikindyna-dysanalogi-i-diarkos-dieyrynomeniethniki>* [Πρόσβαση 8 Φεβρουαρίου 2019].

ΕΛ.ΑΣ & ΚΕ.ΜΕ.Α, (2016), Ριζοσπαστικοποίηση και εξτρεμισμός: Οδηγός τσέπης. Διαθέσιμο στο: http://counter-radicalisation.gr/images/public-pdf/kemea_brochure_a6-2_1.pdf [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2007), Απόφαση 2007/551/ΚΕΠΠΑ/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 23ης Ιουλίου 2007 για την υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής για την επεξεργασία και τη διαβίβαση δεδομένων από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών (PNR) από τους αερομεταφορείς στο Υπουργείο Εσωτερικής Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών (DHS), L 204/16, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:204:0016:0017:EL:PDF> [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, (2006), Οδηγία 2006/24/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαρτίου 2006 για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/24/oj>, [Πρόσβαση 5 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2008), Απόφαση 2008/615/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 23ης Ιουνίου 2008, σχετικά με την αναβάθμιση της διασυνοριακής συνεργασίας, ιδίως όσον αφορά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του διασυνοριακού εγκλήματος, L 210, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=OJ:L:2008:210:TOC>, [Πρόσβαση 5 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, (2010), *Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, (2012/C 326/01), Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c382f65d-618a-4c72-9135-1e68087499fa.0005.02/DOC_1&format=PDF [Πρόσβαση 4 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, (2014), *Περίληψη της γνωμοδότησης του Ευρωπαϊκού Επόπτη Προστασίας Δεδομένων σχετικά με τη μελλοντική διαμόρφωση του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, C 224/28 Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο στο: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/14-04-06_future_afsj_ex_sum_el.pdf [Πρόσβαση 4 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, (2016), Οδηγία (ΕΕ) 2016/681 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, σχετικά με τη χρήση των δεδομένων που περιέχονται στις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) για την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση και δίωξη τρομοκρατικών και σοβαρών εγκλημάτων, L119, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:119:FULL&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:119:FULL&from=ES) [Πρόσβαση 5
Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, (2017), Οδηγία (ΕΕ) 2017/541 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2017, για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιου 2002/475/ΔΕΥ του Συμβουλίου και για την τροποποίηση της απόφασης 2005/671/ΔΕΥ του Συμβουλίου, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=CELEX:32017L0541> [Πρόσβαση 5 Φεβρουαρίου 2019]

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1995), Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Οκτωβρίου 1995 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, L 281, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1995%3A281%3ATOC> [Πρόσβαση 5 Φεβρουαρίου 2019].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2000), *Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, C 364/1, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαθέσιμο στο: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019]

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2002a), *Απόφαση Πλαίσιο του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας*, L 164/3, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002F0475&from=EL> [Πρόσβαση 4 Ιανουαρίου 2019]

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (2002b), *Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών*, L 190/1, Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:3b151647-772d-48b0-ad8c-0e4c78804c2e.0003.02/DOC_1&format=PDF [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019]

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2005), *Το πρόγραμμα της Χάγης: Ενίσχυση της Ελευθερίας, της Ασφάλειας και της Δικαιοσύνης στην ΕΕ*, C 53/1, Διαθέσιμο στο: http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/HAGUE_PROG_05.pdf [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019].

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2003), Πράσινο βιβλίο της Επιτροπής: Δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, Βρυξέλλες, 19.2.2003, COM(2003) 75 τελικό, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0075&from=EN> [Πρόσβαση 13 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκή Ένωση, (2010), *Σχέδιο δράσης για το πρόγραμμα της Στοκχόλμης*, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/summary/EL/jl0036> [Πρόσβαση 4 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκή Ένωση, (n.d.), *EUR-Lex Πρόσβαση στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/solidarity_clause.html?locale=el, [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκή Ένωση, (2019), Διαθέσιμο στο: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/fra_el, [Πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2010), *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο: Επισκόπηση της διαχείρισης των πληροφοριών στον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Βρυξέλλες, COM(2010)385 τελικό/2, Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0385R%2801%29>, [Πρόσβαση 5 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2016), *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή περιφερειών: για την υποστήριξη της πρόληψης της ρίζοσπαστικοποίησης που οδηγεί σε βίαιο εξτρεμισμό*, Βρυξέλλες, COM(2016) 379 final, Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EL/1-2016-379-EL-F1-1.PDF> [Πρόσβαση 12 Μαΐου 2019].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2019), *Erasmus+*, Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_el [Πρόσβαση, 11 Μαΐου 2019].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2004), *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Τάμπερε*, Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-1999-0052+0+DOC+XML+V0//EL> [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019].

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, (2018), *Η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της ΕΕ*. Διαθέσιμο στο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/> [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019].

Η Καθημερινή, (2017), *Οι χώρες του Βίσεγκραντ» βολιδοσκοπούν Αυστρία, Κροατία και Σλοβενία*, Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/917751/article/epikairothta/kosmos/oi-xwres-toy-visegkrant-volidoskopoy-n-aystria-kroatia-kai-slovenia> [Πρόσβαση, 11 Φεβρουαρίου 2019]

Ηρακλείδης, Α. (2005), *Διεθνής Κοινωνία*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Καρύδης Β. (2009), *Η κουλτούρα του φόβου*, Η Καθημερινή 15 Μαρτίου, σ.15.

Κατρούγκαλος, Γ. (2010), *Ελευθερία, ασφάλεια και η παρακολούθηση του δημόσιου χώρου: το δίλημμα, τα διακυβεύματα και οι συνταγματικές λύσεις*. Σε Σαματάς, Μ. (επιμ.), *Όψεις της νέας παρακολούθησης. Διεθνείς και Ελληνικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Βιβλιόραμα

Κοντιάδης, Ξ. (2005), *Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους: Προς ένα νέο πολιτειολογικό τύπο*; Σε Ανθόπουλος, Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία*

της διακινδύνευσης, Κέντρο Ευρωπαϊκού και Συνταγματικού δικαίου, Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημητρίου Τσάτσου, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.

Κυριακίδης, Στ. 2002, *Βία και τρομοκρατία στη Ρώμη*, Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155, (Τομ. 16ος).

Κωνσταντινίδης, Κ. (2005), *Η ασφάλεια και η ελευθερία θυσία στο βωμό επίστευσης της διαδικασίας*, σε Τιμητικό τόμο Ι. για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, *Δημοκρατία Ελευθερία - Ασφάλεια*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Λουγγής, Τ. (2002), *Βυζαντινός άνθρωπος και τρόμος*, Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155, (τόμ. 16ος).

Μανιτάκης Α. (2004), *Προλεγόμενα*, σε Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), *Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου*, Αθήνα: Σαββάλας.

Μανωλεδάκης, Ι. (2002), *Ασφάλεια και Ελευθερία*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Μανωλεδάκης, Ι. (2004), *Δημοκρατία - Ελευθερία - Ασφάλεια. Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Μανωλεδάκης, Ι. (2004b), *Ασφάλεια κράτους ή ελευθερία*, Σε Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), *Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου*, Αθήνα: Σαββάλας.

Μανωλεδάκης, Ι. (2005). *Δημοκρατία - Ελευθερία - Ασφάλεια. Το τρίπτυχο της ιδανικής πολιτείας*, σε Τιμητικό τόμο Ι. για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, *Δημοκρατία Ελευθερία - Ασφάλεια*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα

Μαυρίδης, Σ. (2014), *Το δίλημμα ελευθερία ή ασφάλεια στην ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής και η περιστολή δικαιωμάτων και ελευθεριών*. Μη εκδοθείσα διδακτορική διατριβή. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Μπάλιας, Στ. (2004), *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εποχή της δημοκρατίας*, Αθήνα: Παπαζήση.

Μπελαντής, Δ. (2004), *Αναζητώντας τον εσωτερικό εχθρό: Διαστάσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής*, Αθήνα: Προσκήνιο.

Μπόση, Μ. (1999), *Ζητήματα ασφαλείας στη νέα τάξη πραγμάτων*. Αθήνα: Παπαζήση.

Μπόση Μ. (2000), *Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*, Αθήνα: Π. Τραυλός

Νικολόπουλος, Γ. (2002), *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Κριτική.

Παπαδοπούλου, Λ. (2011), *Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ενωσιακό επίπεδο και ο Χάρτης: Η προδρομική σκέψη και η συμβολή του Γιώργου Παπαδημητρίου*, Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/1889-i-prostasia-twn-temeliwdwn-dikaiwmatwn-se-enwsiako/> [Πρόσβαση 28 Νοεμβρίου 2018]

Παπαθεοδώρου, Θ. (2005), *Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης;* Σε Ανθόπουλος Χ., Κοντιάδης Ξ., Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.) *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αθήνα: Σάκκουλα.

Παπαϊωάννου, Α. (2004), *Οι Αμερικανοί δικαστές και ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Πάσχος, Γ. (2005), *Η επιστροφή των λύκων*, Αθήνα: Σαββάλας

Παύλου, Α., Τεντόμα, Α., Τηλεμάχου, Α. Χριστοπούλου, Α. (2016), *Διεθνείς και ευρωπαϊκές διαστάσεις του φαινομένου της τρομοκρατίας: αναζητώντας την ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και τρομοκρατίας*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ), Διαθέσιμο στο: http://www.mfhr.gr/images/pdf/OmN_Terrorism.pdf [Πρόσβαση 8 Δεκεμβρίου 2018]

Πετροπούλου, Α. (2007), *Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας από την άποψη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Διαθέσιμο στο: www.mfhr.gr/archive/jurisprudence/ECSR_IMDAvGreece.pdf [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019].

Ρίτσαρντσον, Λ. (2004), *Τι θέλουν οι τρομοκράτες*, Αθήνα: Τόπος

Σαράντη, Β. (2009), *Καταστάσεις ανάγκης και ρήτρες παρέκκλισης στο πεδίο της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Μη εκδοθείσα Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Σαρματζή, Α. (2010), *Ηλεκτρονική παρακολούθηση δημόσιων χώρων και ζητήματα προστασίας προσωπικών δεδομένων*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Κ' Εκπαιδευτική σειρά, τμήμα γενικής διοίκησης, Αθήνα.

Σκουλάς, Ε. (2015), *Ο ρόλος των ΜΜΕ για τη διαμόρφωση κοινωνικής αντίληψης για την τρομοκρατία στην Ελλάδα*. Μη εκδοθείσα Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Στρίγγας, Α. (2001). *Τρομοκράτες στη Νέα Υόρκη*. Θεσσαλονίκη: Κάδμος.

Στυλιανέας, Χ. (1993), *Το κοινωνικό φαινόμενο της τρομοκρατίας και τα ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Συμβούλιο της Ευρώπης, (2010), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf [Πρόσβαση, 18 Φεβρουαρίου 2018]

Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2005), *Οι πρωτοβουλίες της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος*, Εισήγηση στα πλαίσια σεμιναρίου για το οργανωμένο έγκλημα που διοργανώθηκε από τον τομέα ποινικών και εγκληματολογικών σπουδών του Α.Π.Θ.

Τεγόπουλος-Φυτράκης, (1997), *Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα: Αρμονία Α.Ε.

Τζίμας, Θ. (2016), *Η ανθρώπινη ασφάλεια στο πλαίσιο της συλλογικής ασφάλειας*, Μη εκδοθείσα διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τσακυράκης, Σ. (2004), *Τρομοκρατία και ατομικές ελευθερίες*, σε Μανιτάκης Α., Τάκης Α. (επιμ.), *Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου*, Αθήνα: Σαββάλας.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Acharya, A. (2004), *A Holistic Paradigm*, 35 Security Dialogue

Aly, A. Taylor, E. Karnovsky, A. (2014), Moral Disengagement and Building Resilience to Violent Extremism: An Education Intervention, Διαθέσιμο στο: https://espace.curtin.edu.au/bitstream/handle/20.500.11937/6270/199424_199424%20Anne%20Aly.pdf?sequence=2 [Πρόσβαση 1 Μαρτίου 2019].

Attar-Schwartz, S and Ben-Arieh, A. (2012), Political Knowledge, Attitudes and Values among Palestinian and Jewish Youth in Israel: The Role of Nationality, Gender and Religiosity. *Children and Youth Services Review* 34, no. 4.

Bennett, L. and Oliver, J. (2006), *Διεθνείς Οργανισμοί Αρχές και Προβλήματα* Αθήνα: Gutenberg.

Biglan, A. (2015), *Where terrorism research goes wrong*. New York Times, 6 March, Διαθέσιμο στο: <https://www.nytimes.com/2015/03/08/opinion/sunday/where-terrorism-research-went-wrong.html> [Πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2020]

Bigo, D. and Tsoukala, A. (2008), *Terror, Insecurity and Liberty Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*, Routledge.

Boyle, K. and Simonsen, A. (2004), *Human Security, Human Rights and Disarmament*, Disarmament Forum. Διαθέσιμο στο: https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art2137.pdf [Πρόσβαση, 21 Δεκεμβρίου, 2018]

Boyle, K. (2004a), *Terrorism, States of Emergency and Human Rights*, Σε Benedek W., Yotopoulos Marangopoulos A. (eds.), *Anti-Terrorist Measure and Human Rights*, Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers

Bravo, A. & Dias, C. (2006), *An empirical analysis of terrorism: Deprivation, Islamism and geopolitical factors*, Defence and Peace Economics.

Brockhoff, S., Krieger, T. and Meierrieks, D. (2010), Ties That Do Not Bind (Directly): The Education–Terrorism Nexus Revisited, Διαθέσιμο στο: <http://groups.uni-paderborn.de/fiwi/RePEc/Working%20Paper%20neutral/WP26%20-%202010-02.pdf> [Πρόσβαση 27 Φεβρουαρίου 2019].

Brockhoff, S., Krieger, T. and Meierrieks, D. (2012), *Great Expectations and Hard Times –The (Nontrivial) Impact of Education on Domestic Terrorism*, Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, Διαθέσιμο στο:

<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/57952/1/715782487.pdf> [Πρόσβαση 22 Φεβρουαρίου 2019]

Buchanan, A. (2004), *Justice, Legitimacy and Self-Determination, Moral Foundations of International Law*, Oxford University Press

Casale, D. (2008), 'Institutional and Legal Aspects of EU Counter Terrorism'. In Centre of Excellence Defence Against Terrorism, ed. *Legal Aspects of Combating Terrorism*. Ankara, Turkey: IOS Press.

CFR-CDF, (2003), 'The balance between freedom and security in the response by the European Union and its Member States to the terrorist threats' E.U Network of Independent Experts in Fundamental Rights
<https://www.statewatch.org/news/2003/apr/CFR-CDF.ThemComment1.pdf>
[Πρόσβαση 18 Φεβρουαρίου 2019]

Chaliand, G. and Blin, A. (2007), *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda*, University of California Press.

Commission on Human Security, (2003), *Human Security Now*, New York: Commission on Human Security. Διαθέσιμο στο:
<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf> [Πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2018]

Consilium, (2018), *Η αντιτρομοκρατική δράση της ΕΕ*, Διαθέσιμο στο:
<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/> [Πρόσβαση 18 Φεβρουαρίου 2019]

Council of Europe, (2005), *Convention on the Prevention of Terrorism*, Διαθέσιμο στο:
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/196> [Πρόσβαση, 24 Ιανουαρίου 2019]

Council of the European Union (2001), *Extraordinary Council meeting: Justice, Home Affairs And Civil Protection, Brussels, 20 September 2001*. Διαθέσιμο στο:
http://europa.eu/rapid/press-release-PRES-01-327_en.htm [Πρόσβαση, 4 Ιανουαρίου 2019]

Davies, L. (2016), Wicked Problems: How Complexity Science Helps Direct Education Responses to Preventing Violent Extremism, Vol 9, No. 4 Journal of Strategic Security.

Davydov, D. (2015), *The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment*, Russian Education & Society, Διαθέσιμο στο:
https://www.researchgate.net/profile/Denis_Davydov/publication/281800958_The_Causes_of_Youth_Extremism_and_Ways_to_Prevent_It_in_the_Educational_Environment/links/56707d0a08ae0d8b0cc0f24f/The-Causes-of-Youth-Extremism-and-Ways-to-Prevent-It-in-the-Educational-Environment.pdf [Πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2020]

Dee, T. S. (2004). *Are there civic returns to education?* Journal of Public Economics.

EDRi, (2016), Poland adopted a controversial anti-terrorism law. Διαθέσιμο στο:
<https://edri.org/poland-adopted-controversial-anti-terrorism-law/> [Πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2019]

Elbakidze, L, & Jin, Y. (2015), *Are Economic Development and Education Improvement Associated with Participation in Transnational Terrorism?* Διαθέσιμο στο: <http://yjjin.rutgers.edu/Terrorism.pdf> [Πρόσβαση 27 Φεβρουαρίου 2019].

eTwinning, (2019), eTwinning <https://www.etwinning.net/el/pub/index.htm> [Πρόσβαση, 13 Μαΐου 2019].

Eurojust, 2019, Eurojust, Διαθέσιμο στο: <http://www.eurojust.europa.eu/Pages/home.aspx> [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019].

European Commission, (n.d.), *The Radicalisation Awareness Network (RAN)*, Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/ran_leaflet_en.pdf [Πρόσβαση, 9 Απριλίου 2019].

European Commission, (2019a), *Radicalisation Awareness Network (RAN)*, Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en [Πρόσβαση, 9 Απριλίου 2019].

European Commission, (2019b), *Education Working Group (RAN EDU)*, Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu_en, [Πρόσβαση, 9 Απριλίου 2019].

European Union Agency for Fundamental Rights, (2011), *Opinion of the European Union Agency for Fundamental Rights on the draft Directive regarding the European Investigation Order*, Διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/dimitris/Downloads/1490-FRA-Opinion-EIO-Directive-15022011.pdf> [Πρόσβαση 13 Φεβρουαρίου 2019].

Europol, 2019, Europol, Διαθέσιμο στο: <https://www.europol.europa.eu/> [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019].

Freek de Meere, Lensink, L, (n.d.), *Συμβουλευτική νέων για την αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης*, Utrecht, Netherlands: Verwey Jonker Instituut, Διαθέσιμο στο: <https://www.ycare.eu/files/YCARE%20Guidelines%20EL.pdf> [Πρόσβαση 8 Απριλίου 2019].

FIDH, (2016). *Mesures antiterroristes contraires aux droits humains. Quand l'exception devient la règle. RAPPORT DE MISSION INTERNATIONALE D'ENQUETE*, (Ap. 676f), France. Διαθέσιμο στο: https://www.fidh.org/IMG/pdf/rapportfrance-hd1_def.pdf [Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2019].

Galtung, J. (2004), *Human Needs, Humanitarian Intervention, Human Security - and the War in Iraq*, Διαθέσιμο στο: <http://www.aa.tufts.ac.jp/humsecr/report/040110Galtung.pdf> [Πρόσβαση 21 Δεκεμβρίου 2018]

Ganor, B. (2009), *Trends in modern international terrorism*, In: Weisburd D., Feucht T., Hakimi I., Mock L., Perry S. (eds) *To Protect and To Serve*. Springer, New York.

Ganor, B. (2011). *An Intifada in Europe? A comparative analysis of radicalization processes among Palestinians in the West Bank and Gaza versus Muslim immigrants in Europe*. Studies in Conflict & Terrorism.

Ghosh, R. Chan, A, Manuel, A. & Dilimulati, M. (2016), *Can education counter violent religious extremism?*, Canadian Foreign Policy Journal.

Glaeser, E. L., Ponzetto, G. A. M. & Shleifer, A. (2007). Why does democracy need education? Journal of Economic Growth

Global Counterterrorism Forum. (2014), *Abu Dhabi Memorandum on Good Practices for Education and Countering Violent Extremism*, Διαθέσιμο στο: https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/sicherheitspolitik/14Sept19-GCTF-Abu-Dhabi-Memorandum_en.pdf. [Πρόσβαση 22 Φεβρουαρίου 2019]

Goodman, R. (2001), *Norms And National Security: The WTO as a Catalyst for Inquiry*, Chicago: Journal of International Law.

Greene, A. (2011), *Egypt's protests: What's next?* CNN, January 30, 2011, Διαθέσιμο στο: <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/01/30/egypt.what.next/index.html> [Πρόσβαση 9 Δεκεμβρίου 2018]

HRW, (2005), U.K.: Proposed Anti-Terrorism Measures Threaten Fundamental Rights: Proposals Risk Complicity in Torture, Unfair Trials, and Criminalizing Expression, Διαθέσιμο στο: <https://www.hrw.org/news/2005/08/09/uk-proposed-anti-terrorism-measures-threaten-fundamental-rights> [Πρόσβαση, 18 Φεβρουαρίου 2019].

Hoffman, B. (2006), *Inside Terrorism*, New York: Columbia University Press.

Human Rights First, (2016), Poland's Anti-Terror Law Recommendations for U.S. officials attending Warsaw NATO Summit 2016, Διαθέσιμο στο: www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/Poland-Anti-Terror-Law-Brief.pdf [Πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2019].

Krueger, A. & Maleckova, J. (2003), *Education, poverty, and terrorism: Is there a causal connection?* Journal of Economic Perspectives, Διαθέσιμο στο: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/089533003772034925> [Πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2019]

Kushner, H. (2003). *Encyclopedia of Terrorism*, Sage Publications.

Leeman, Y., & Pels, T. (2006). *Citizenship Education in the Dutch Multi-Ethnic Context*. *European Education*, 38(2), 64–76.

Lenos, S. & Keltjens, M. (2016). The school needs partners. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf [Πρόσβαση 12 Απριλίου 2019].

Lindo, F. (2008). *Interetnische contacten tussen scholieren in het voortgezet onderwijs: Een analyse en waardering van het onderzoek binnen het paradigma van de contacthypothese*, Amsterdam: IMES.

Li, Q. and Schaub, D. (2004). *Economic Globalization and Transnational Terrorism*. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, No 2. April 2004: 230-258

Martin, G. (2013), *Understudying Terrorism: Challenges, Perspectives and Issues*, California: Sage Publications.

Merari, A. (1993), *Terrorism as a strategy of insurgency*, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, Issue 4.

Miller, M. and File, J. (2001), *Terrorism Fact-book: Our Nation at War*, Illinois: Bolix Books

Moore, D. (2006), *Overcoming religious illiteracy: a cultural studies approach*. *World history connected*. Διαθέσιμο στο: <https://worldhistoryconnected.press.uillinois.edu/4.1/moore.html> [Πρόσβαση 12 Ιανουαρίου 2020].

Pels, T. and de Ruyter, D. (2012), *The Influence of Education and Socialization on Radicalization: An Exploration of Theoretical Presumptions and Empirical Research*, *Journal of Research and Practice in Children's Services* 41, no. 3.F

Piazza, J. A. (2008). *Incubators of terror: Do failed and failing states promote transnational terrorism?* *International Studies Quarterly*.

Pritchett, L. (1995), *Where has all the education gone?* *World Bank Economic Review*, Διαθέσιμο στο: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNPAN/UNPAN002390.pdf> [Πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2019].

Rapoport, D. (2002), *The four waves of rebel terror and September 11*, *Anthropoetics-The Journal of Generative Anthropology*, VIII, no. 1 Spring/ Summer 2002, Διαθέσιμο στο: <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror/> [Πρόσβαση 11 Νοεμβρίου 2018].

Sabot, A. (2016). Human Rights Watch, *France: Abuses Under State of Emergency*. Διαθέσιμο στο: <https://www.hrw.org/news/2016/02/03/france-abuses-under-state-emergency> [Πρόσβαση 8 Φεβρουαρίου 2019].

Silke, A. (2008). *Holy warriors: Exploring the psychological processes of Jihadi radicalization*. *European Journal of Criminology*, 5(1), 99–123.

Stern, J. (2000), *Pakistan's Jihad Culture*. *Foreign Affairs*.

TerRa, (2019), *TerRa*, Διαθέσιμο στο: <http://terra-net.eu/index.php> [Πρόσβαση 12 Απριλίου 2019].

Testas, A. (2004), *Determinants of terrorism in the Muslim world: An empirical crosssectional analysis*. *Terrorism and Political Violence*.

Tsagkaraki, V. (2016), *Narratives of Greek modern history textbooks: a comparison between the current and the 1980 modern history Greek textbooks*. Unpublished PhD Thesis. Department of Integrated Studies in Education, McGill University.

UNESCO, (2016), A Teacher's Guide on the Prevention of VIOLENT EXTREMISM, Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244676> [Πρόσβαση, 14 Μαρτίου 2019].

United Nations, (2014), *Resolution 2178*, Security Council, Διαθέσιμο στο: <https://www.un.org/press/en/2014/sc11580.doc.htm>, [Πρόσβαση 8 Φεβρουαρίου 2019].

UN Human Rights Committee (HRC), (1982), *Right to Liberty and Security of Persons*, CCPR General Comment No. 8: Article 9, Διαθέσιμο στο: <http://www.refworld.org/docid/4538840110.html> [Πρόσβαση 9 Φεβρουαρίου 2019].

UNRIC, (2017), *Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών* Διαθέσιμο στο: https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=14 [Πρόσβαση 7 Ιανουαρίου 2019]

Verbruggen, F. (2004), *Bull's-eye? Two Remarkable EU Framework Decisions in the Fight against Terrorism*, In Fijnaut, D., Wouters, J. & Naert, F.(eds), *Legal Instruments in the Fight Against International Terrorism- A Transatlantic Dialogue*, Brill.

Victoroff, J. (2005). *The mind of a terrorist: A review and critique of psychological approaches*. Journal of Conflict Resolution.

Visegrád Group, (2011), *The Bratislava Declaration of the Prime Ministers of the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland and the Slovak Republic on the occasion of the 20th anniversary of the Visegrad Group*, Official web portal of the Visegrád Group. Διαθέσιμο στο: <https://web.archive.org/web/20140824082057/http://www.visegradgroup.eu/2011/the-bratislava> [Πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2019].

Walter, C., Vöneky, S., Roeben, V., Schorkopf, F. (2004), *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security versus Liberty?*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

Weinberg, L. (2005), *Global Terrorism: A Beginner's Guide*. Oxford, UK: Oneworld Publications.

Weinberg, L. (2007), *Observations on the Future of Terrorism*, In James O. ed. *Terrorism: What's Coming, The Mutating Threat*, Ellis III, Oklahoma City: Memorial Institute for the Prevention of Terrorism.

Weitzman E.A. and Kew D. (2002), *Responding to September 11: A conflict Resolution Scholar*. Practitioner's Perspective Analyses of Social Issues and Public Policy, 2.

Yusufzai, M. (2013), *Malala's Speech*, United Nations, New York, Διαθέσιμο στο: http://www.un.org/News/dh/infocus/malala_speech.pdf [Πρόσβαση 6 Μαρτίου 2019].

Zelman J. (2001), *Recent developments in international law: anti-terrorism legislation - part one: an overview*, Journal of Transnational Law and Policy, Διαθέσιμο στο: <https://www.joshuazelman.com/wp-content/media/anti-terrorism-legislation-part-1.pdf> [Πρόσβαση 26 Ιανουαρίου 2019].